

Σχολή Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας

Τμήμα Βιοϊατρικών Επιστημών

Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών

Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία

Παιδαγωγικό τμήμα

Διδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Επιστήμες της Αγωγής μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών

Προσεγγίσεων

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Πολιτότητα, Πολιτισμικός Πλουραλισμός και Συμπερίληψη στην Προσχολική Αγωγή

POST GRADUATE THESIS

Citizenship, Cultural Pluralism and Inclusion in Early Childhood Educa- tion

ΟΝΟΜΑ ΦΟΙΤΗΤΗ(ΤΩΝ)/NAME OF STUDENTS

Ιωάννα Πέτρου

Ioanna Petrou

ΟΝΟΜΑ ΕΙΣΗΓΗΤΗ/NAME OF THE SUPERVISOR

Ελένη Μουσένα

Eleni Mousena

ΑΙΓΑΛΕΩ/ΑΙΓΑΛΕΟ 2023

Faculty of Health and Caring Professions
Department of Biomedical Sciences
Faculty of Administrative, Financial and Social Sciences
Department of Early Childhood Education and Care

Department of Pedagogy

Inter-Institutional Post Graduate Program
Pedagogy through innovative Technologies and Biomedical approaches

POST GRADUATE THESIS

Citizenship, Cultural Pluralism and Inclusion in Early Childhood Education

IOANNA PETROU

A.M. 21583

mscedt21583@uniwa.gr

FIRST SUPERVISOR

ELENI MOUSENA

SECOND SUPERVISOR

TRYFAINI SIDIROPOULOU

AIGALEO 2023

Επιτροπή εξέτασης

Ημερομηνία εξέτασης: 07/07/2023

Όνόματα εξεταστών

Υπογραφή

1^{ος} Εξεταστής Ελένη Μουσένα

2^{ος} Εξεταστής Τρυφαίνη Σιδηροπούλου

Δήλωση συγγραφέα μεταπτυχιακής εργασίας

Η κάτωθι υπογεγραμμένη **Ιωάννα Πέτρου** του **Πετράκη**, με αριθμό μητρώου **21583** φοιτήτρια του Διδρυματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών Προσεγγίσεων των Τμημάτων Βιοϊατρικών Επιστημών/ Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία/Παιδαγωγική τμήμα των Σχολών Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας/Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής και της Ανώτατης Σχολής Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Η Δηλούσα

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω, την διευθύντρια, τους καθηγητές και τα μέλη του Διϊδρυματικού Μεταπτυχιακού προγράμματος «Επιστήμες της Αγωγής μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών Προσεγγίσεων», του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, για τις πολύτιμες γνώσεις που αποκόμισα, καθόλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Η δυνατότητα να αποτελώ μέλος αυτού του προγράμματος μου προσέφερε πληθώρα επιστημονικών γνώσεων και ευκαιριών εξέλιξης, για τις οποίες είμαι ευγνώμων.

Ευχαριστώ την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου κα Ελένη Μουσένα, για την αμέριστη εμπιστοσύνη και υποστήριξη, την ουσιαστική καθοδήγηση και τις χρήσιμες οδηγίες και συμβουλές, τόσο στο σχεδιασμό όσο και στην υλοποίηση της παρούσης εργασίας. Επίσης ευχαριστώ, την επιβλέπουσα κα Τρυφαίνη Σιδηροπούλου καθώς και όλους τους εισηγητές του εν λόγω μεταπτυχιακού προγράμματος.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ και μια τεράστια αγκαλιά στο σύζυγο και στα δύο μου παιδιά για την αγάπη, την υπομονή, την κατανόηση, την συμπαράσταση και στήριξη, που έδειξαν αυτά τα δύο χρόνια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Αφιερώσεις

Αφιερώνω την παρούσα εργασία μου στον σύζυγο μου Γιάννη και στα παιδιά μου Παναγιώτη και Πέτρο...

Περίληψη

Εισαγωγή: Η προσχολική αγωγή αποτελεί μια κρίσιμη περίοδο στην εκπαίδευση των παιδιών, καθώς είναι η περίοδος που διαμορφώνονται οι βασικές τους αξίες, ικανότητες και πεποιθήσεις. Η συμπερίληψη αποτελεί έναν άλλο σημαντικό παράγοντα. Η πολιτότητα, ο πολιτισμικός πλουραλισμός και η συμπερίληψη αποτελούν βασικούς παράγοντες για μια αποτελεσματική και συνεκτική προσχολική αγωγή. Με τη σωστή προώθηση αυτών των αξιών, τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν ικανότητες που τους επιτρέπουν να συνεισφέρουν στην κοινωνία και στον παγκόσμιο πολιτισμό. Επίσης, η συνεχής εκπαίδευση και ενημέρωση των εκπαιδευτικών και των γονέων είναι απαραίτητη για να εξασφαλιστεί ότι οι αξίες αυτές ενσωματώνονται στην προσχολική αγωγή και στην καθημερινή ζωή των παιδιών.

Σκοπός: Σκοπός της εργασίας είναι να παρουσιάσει τις σημαντικές έννοιες της πολιτότητας, του πολιτισμικού πλουραλισμού και της συμπερίληψης στην προσχολική αγωγή καθώς και να μελετήσει ήδη υπάρχουσες εκπαιδευτικές πρακτικές δευτερογενώς, που προάγουν τις παραπάνω έννοιες.

Μέθοδος: Στην εργασία αυτή θα γίνει βιβλιογραφική ανασκόπηση πηγών σχετικές με την πολιτότητα, τον πολιτισμικό πλουραλισμό και τη συμπερίληψη στην προσχολική αγωγή προκειμένου να αναδειχθεί η σημαντικότητα του εν λόγω ζητήματος και οι τρόποι ένταξης των ατόμων αυτών στο πρόγραμμα εκπαίδευσης.

Αποτελέσματα: Τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης αναδείχνουν τη σημασία που θα πρέπει να έχει η ανάπτυξη της κοινωνικής ευαισθητοποίησης των παιδιών και η ανάγνωση της ικανότητάς τους να αντιλαμβάνονται και να σέβονται τις διαφορές στην κουλτούρα και τη γλώσσα των άλλων ανθρώπων.

Συμπεράσματα: Η επίτευξη των στόχων αυτών θα οδηγήσει στη δημιουργία μιας κοινωνίας που είναι πιο ενωμένη, διαφορετική και σεβαστή στην πολιτιστική κληρονομιά και τα δικαιώματα των ανθρώπων. Συνολικά, η προσχολική αγωγή παίζει ένα καίριο ρόλο στην προετοιμασία των παιδιών για τη ζωή σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία.

Λέξεις κλειδιά: πολιτότητα, πολιτισμικός πλουραλισμός, συμπερίληψη, προσχολική αγωγή, συμμετοχικότητα.

Abstract

Introduction: Preschool education is a critical period in children's education, as it is the period when their basic values, abilities and beliefs are formed. Inclusion is another important factor. Civility, cultural pluralism and inclusion are key factors for an effective and coherent preschool education. By properly promoting these values, children can develop skills that enable them to contribute to society and global culture. Also, the continuous training and information of teachers and parents is necessary to ensure that these values are integrated in preschool education and in the daily life of children.

Purpose: The purpose of the paper is to present the important concepts of citizenship, cultural pluralism and inclusion in preschool education as well as to study already existing educational practices secondarily, which promote the above concepts.

Method: In this work, a bibliographic review of sources related to citizenship, cultural pluralism and inclusion in preschool education will be done to highlight the importance of this issue and the ways of including these individuals in the education program.

Results: The results of this study highlight the importance of developing children's social awareness and reading in their ability to understand and respect differences in other people's culture and language.

Discussion: Achieving these goals will lead to the creation of a society that is more united, diverse and respectful of cultural heritage and human rights. Overall, preschool education plays a key role in preparing children for life in a multicultural society.

Key words: citizenship, cultural pluralism, inclusion, early childhood education, participation.

Περιεχόμενα

Δήλωση συγγραφέα μεταπτυχιακής εργασίας	iv
Ευχαριστίες	v
Αφιερώσεις	vi
Περίληψη	vii
Abstract	viii
Συντομογραφίες	xi
Πρόλογος	1
Κεφάλαιο 1. Πολιτότητα	4
1.1 Εισαγωγή	4
1.2 Η ιδιότητα του πολίτη	5
1.3 Η ενεργός πολιτότητα	6
1.4 Εκπαίδευση και πολιτότητα	7
1.5 Ο ρόλος του ελληνικού σχολείου	9
1.6 Η διαπολιτισμική εκπαίδευση	12
1.7 Η συμβολή των κοινωνικών επιστημών στην προσχολική αγωγή	16
1.8 Συμπεράσματα	21
Κεφάλαιο 2. Πολιτισμικός Πλουραλισμός	23
2.1 Εισαγωγή	23
2.2 Η έννοια του πολιτισμικού πλουραλισμού	24
2.3 Πολυπολιτισμική κοινωνία. Η έννοια της πολιτισμικής ετερότητας	26
2.4 Η έννοια της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαιδευτική διαδικασία και ο στόχος αυτής με έμφαση στο ελληνικό μοντέλο προσχολικής αγωγής	29
2.5 Συμπεράσματα	35
Κεφάλαιο 3. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση στην προσχολική αγωγή	36
3.1 Εισαγωγή	36
3.2 Η έννοια της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης	38
3.3 Οι βασικές αρχές της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης	40
3.4 Κοινωνικές πολιτικές και συμπερίληψη	43
3.5 Οι προϋποθέσεις ευόδωσης του συμπεριληπτικού εγχειρήματος	46

3.6 Μηχανισμοί, πρωτοβουλίες και διεθνείς πολιτικές που προωθούν την συμπερίληψη	53
3.7 Παράγοντες που παρεμποδίζουν την εφαρμογή της	58
3.8 Συμπεράσματα	61
Κεφάλαιο 4. Παιδαγωγικές πρακτικές και προσεγγίσεις	62
Κεφάλαιο 5. Συμπεράσματα – Κριτικές τοποθετήσεις	75
Αναφορές	85

Συντομογραφίες

	Αγγλική ορολογία	Ελληνική ορολογία
•	UNESCO United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization	Εκπαιδευτική Επιστημονική και Πολιτιστική Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών
•	ΙΕΠ Educational Policy Institute	Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
•	ΦΕΚ Government Newspaper Sheet	Φύλλο Εφημερίδας Κυβέρνησης
•	ΟΗΕ United Nations Organization	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
•	UNRIC United Nations Regional Information Centre	Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ
•	UNICEF United Nations International Children's Emergency Fund	Διεθνές Ταμείο Επείγουσας Βοήθειας των Ηνωμένων Εθνών για τα παιδιά
•	ΕΕ European Union	Ευρωπαϊκή Ένωση
•	ΜΜΕ Media	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
•	UNHCR United Nations High Commissioner for Refugees	Ύπατη Αρμοστέα του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες
•	CoE Council of Europe	Συμβούλιο της Ευρώπης

Πρόλογος

Η έννοια της πολιτότητας στην προσχολική αγωγή αποτελεί μια εκτενή διεύρυνση κοινωνικών δεξιοτήτων. Είναι αυτή που τοποθετεί στο επίκεντρο τη σχέση μεταξύ του «εαυτού» και του «κοινωνικού συνόλου», δηλαδή της σχέσης που προσδιορίζει ουσία και περιεχόμενο στην έννοια του πολίτη.

Στην σύγχρονη εποχή η εκπαίδευση των μειονοτήτων απασχολεί πολλές χώρες σε παγκόσμιο επίπεδο. Σίγουρα δεν συνιστά μια απλή υπόθεση, όπου τα τελευταία χρόνια αποτελεί βασικό ζήτημα και στην Ελλάδα μιας και έχει γίνει χώρα υποδοχής μεγάλου αριθμού μεταναστών (Γκόβαρης, 2011). Η Διαπολιτισμική Αγωγή, με την ανάπτυξη της τα τελευταία χρόνια, έχει ως στόχο την κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών που έχουν προκύψει από την εξέλιξη των μονοπολιτισμικών κοινωνιών σε πολυπολιτισμικές. Η αποδοχή της στην προσχολική αγωγή μέσα από την εφαρμογή της συνεκπαίδευσης δημιουργεί μια παιδαγωγική προσέγγιση που λειτουργεί με σεβασμό, αξιοποιεί και αποδέχεται το διαφορετικό και όχι απορριπτικά σε αντίθεση με παλαιότερες πρακτικές.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι μια πολυεπίπεδη οντότητα, στην οποία αποτελούν κανονιστικό ζητούμενο οι αρχές της δημοκρατίας, της ελευθερίας και της κοινωνικής αλληλεγγύης, όπως επίσης και στα κράτη – μέλη της (Πανταζής, 2009). Το ιδεώδες αυτό προϋποθέτει ότι οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης απολαμβάνουν ίση προσβασιμότητα, ελευθερία και ευκαιρίες συμμετοχής στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή, όπως και σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας τους, ανεξάρτητα από τις όποιες τυχόν διαφορές τους, εθνικού, θρησκευτικού, πολιτισμικού, έμφυλου κ.λ.π. χαρακτήρα. Η συμπερίληψη όλων, χωρίς αποκλεισμούς, μέσα από την ισότιμη συμμετοχή τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο βίο, αποτελεί κύριο άξονα στην διαμόρφωση της ιδιότητας του ευρωπαϊού πολίτη, την ευρωπαϊκή δηλαδή πολιτότητα (citizenship) στα κράτη – μέλη της Ένωσης (Gardeñes, et al., 2019).

Η ιδέα της εκπαίδευσης, που μπορεί να περικλείει όλους, προστατεύει και «αγκαλιάζει» την ετερότητα χωρίς διακρίσεις και περιορισμούς, αποτελεί τη διαδικασία της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης (Βλάχου, 2020).

Το έναυσμα για την συγκεκριμένη μελέτη προήλθε από την επί σειρά ετών εργασία μου στους δημοτικούς παιδικούς σταθμούς, ως παιδαγωγός προσχολικής ηλικίας όπου χρόνο με το χρόνο έρχομαι αντιμέτωπη με την διαφορετικότητα και την ανάγκη της

απόδοσης ίσων εκπαιδευτικών ευκαιριών σε όλα τα παιδιά. Σκοπός της έρευνάς μου είναι η ανάδειξη της σχέσης της συνεκπαίδευσης στη σημερινή πολυπολιτισμική κοινωνία κατά την προσχολική αγωγή με την ανάπτυξη της ιδιότητας του ενεργού πολίτη. Σε αυτή τη σύγχρονη, συνεχώς μεταλλασσόμενη κοινωνία που ζούμε, το μικρό παιδί μέσα από τη μάθηση και διερευνώντας τη σχέση ανάμεσα στο «άλλο» και στο «εγώ», δέχεται, σέβεται και αναγνωρίζει την ποικιλία της διαφοράς, αποδέχεται το διαφορετικό και προάγει τη συνεργασία μαθαίνοντας να ζει μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών ταυτοτήτων. Η εξέλιξή του μέσα από την παραπάνω εκπαίδευση σε έναν ενεργό πολίτη τον έχει απαλλαγμένο από κάθε είδους ανισότητες, ιδεοληψίες και φυλετικά στερεότυπα. Συγχρόνως, στο παιδί προάγονται οι αξίες της συνεργασίας, της συμμετοχής και της ισότητας, οι οποίες στη συνέχεια δημιουργούν κοινωνίες με ίσες ευκαιρίες, κοινωνική συνοχή, δίκαιες και χωρίς αποκλεισμούς.

Η παρούσα διπλωματική εργασία θα προκύψει ύστερα από την ανάδειξη και ανάλυση βιβλιογραφικών πηγών και επιστημονικών μελετών, όπως έχουν καταγραφεί και εξελιχθεί κατά σειρά ετών μέσα από τη διεθνή πρακτική και θεώρηση.

Αναφορικά με τη δομή της εργασίας, στο 1^ο κεφάλαιο θα γίνει ανάλυση της έννοιας της πολιτότητας και της σχέσης αυτής με την συνεκπαίδευση, την προαγωγή της ενεργούς πολιτότητας μέσα από την διδακτική πλαισίωση και το ρόλο του εκπαιδευτικού στην προσχολική αγωγή.

Στο 2^ο κεφάλαιο θα αναλυθεί η έννοια του πολιτισμικού πλουραλισμού, της πολυπολιτισμικής κοινωνίας δηλαδή, της πολιτισμικής ετερότητας, την έννοια της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαιδευτική διαδικασία και το στόχο αυτής, με έμφαση στο ελληνικό μοντέλο προσχολικής αγωγής (Αγγελίδης, et al., 2012).

Στο 3^ο κεφάλαιο θα διερευνηθεί η έννοια της συμπερίληψης, οι προϋποθέσεις αυτής, στα πλεονεκτήματα της και στην διαπολιτισμικότητα στην προσχολική αγωγή, τους μηχανισμούς και με ποιες πρωτοβουλίες η πολιτική και τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης προάγουν τη συμπερίληψη και την ανεκτικότητα στην εκπαίδευση, τους παράγοντες που τυχόν παρεμποδίζουν την εφαρμογή αυτής (Modgil, Verma, Mallick, & Modgil, 1997), καθώς και στις παιδαγωγικές πρακτικές που υιοθετούνται τόσο σε διεθνές επίπεδο όσο και στην Ελλάδα.

Στο 4^ο κεφάλαιο αναφέρονται παιδαγωγικές πρακτικές συμπερίληψης, ατόμων με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, δημοκρατικού χαρακτήρα, οι οποίες προάγουν τη

συμμετοχικότητα και αναδεικνύουν την κοινωνική διάσταση της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης στην προσχολική αγωγή.

Τέλος στο 5^ο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της παρούσης βιβλιογραφικής μελέτης, όπως αυτά αναδείχθηκαν από την προσέγγιση επιστημονικών δοκιμίων και άρθρων.

Κεφάλαιο 1. Πολιτότητα

1.1 Εισαγωγή

Η Πολιτότητα, ως διαμόρφωση των ικανοτήτων του πολίτη δια της εκπαίδευσης (citizenship education) τίθεται ως κεντρικός πυλώνας των εκπαιδευτικών συστημάτων σε μία πολλαπλά σύνθετη, απαιτητική και πλουραλιστική κοινωνία. Η σημερινή κοινωνία χαρακτηρίζεται από κοινωνική ρευστότητα και το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης που επηρεάζει ποικιλοτρόπως και διαμορφώνει την οικονομία, την κοινωνία και την εκπαίδευση. Η ελλιπής σταθερότητα σε παγκόσμιο επίπεδο, οδηγεί τον άνθρωπο σε μια διαδικασία ευελιξίας, κριτικής σκέψης και συνεργασίας προκειμένου να μπορέσει να ανταπεξέλθει στα προβλήματα που δημιουργεί αυτή (Μουσένα, 2021).

Η πολιτισμική αυτή διαφοροποίηση και ετερότητα απαρτίζεται από ένα πλήθος πολιτικών, πολιτιστικών και κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων, οι οποίες συναντώνται και εκφράζονται στη διαφορετικότητα της θρησκείας, της γλώσσας και της συνείδησης της εθνότητας, καθώς και στη διαφορετική προσέγγιση αξιών, προτύπων ζωής και διαβίωσης, της κοινωνικής συμπεριφοράς, οργάνωσης και τέλος της ίδιας θεώρησης της ζωής και της αντιμετώπισης των υπαρξιακών προβλημάτων. Η σημερινή κοινωνία άμεσα χαρακτηρισμένη και καθορισμένη από την παγκοσμιοποίηση και την πολυπολιτισμικότητα θέτει τον πολίτη σε μια νέα και διαρκή αναζήτηση της ιδιότητάς του. Σε ένα τέτοιου είδους διαμορφωμένο περιβάλλον ο ενεργός πολίτης αποτελεί καθοριστικό παράγοντα και ζητούμενο αφού είναι αυτός όπως χαρακτηρίζεται που συμμετέχει ενεργά στα δρώμενα του περιβάλλοντος του, είναι αυτός που ασκεί με συνέπεια τα δημοκρατικά του δικαιώματα και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις, επιδεικνύει αυτοσεβασμό και αλληλοσεβασμό, συμβάλει και προωθεί την ειρήνη και την ειρηνική συνύπαρξη των λαών και αποδέχεται τη διαφορετικότητα (Χρίστου, 2010).

Σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο, το ζήτημα της ένταξης ανθρώπων από διαφορετικά γλωσσικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά υπόβαθρα θεωρείται θέμα μεγάλης σημασίας, καθώς η παγκοσμιοποίηση εγείρει την ανάγκη για ειρηνική συνύπαρξη όλων των ανθρώπων ανεξαρτήτως εθνικότητας, θρησκείας, πεποιθήσεις, πολιτικές πεποιθήσεις, φύλο, σεξουαλικό προσανατολισμό, ηλικία, υγεία ή άλλη κατάσταση.

Την τελευταία δεκαετία, η παγκόσμια οικονομική κρίση, ο πόλεμος στη Συρία, η άνοδος της τρομοκρατίας και οι ένοπλες συγκρούσεις στο Ιράκ, το Αφγανιστάν και άλλες

χώρες έχουν δημιουργήσει ένα νέο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, αυξάνοντας τον αριθμό των ανθρώπων που διέσχισαν τα εθνικά τους σύνορα σε αναζήτηση διεθνούς προστασίας σε ασφαλείς τρίτες χώρες (Angelidou & Mousena , 2021).

Στα πλαίσια της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας που έχει διαμορφωθεί τις τρεις τελευταίες δεκαετίες έχει δημιουργηθεί έντονος προβληματισμός σχετικά με την έννοια της πολιτειότητας (citizenship). Η έννοια αυτή εμφανίζεται και θεσμοθετείται στη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου για πρώτη φορά εμφανίζεται και η νομική υπόσταση του πολίτη. Στο όγδοο άρθρο της, συγκεκριμένα, αναφέρεται και θεσπίζεται η ιθαγένεια της Ένωσης (citizenship) και ο πολίτης (citizen) κάθε άτομο που έχει την υπηκοότητα ενός κράτους μέλους (E.U., 1992). Για το λόγο αυτό αναπτύσσονται δράσεις που σχετίζονται με την πολιτική αγωγή με πρωταρχικό σκοπό αφενός να βοηθήσουν τα παιδιά να κατανοήσουν άλλους πολιτισμούς, έθιμα και κουλτούρες κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής και αφετέρου να αναπτύξουν συμπεριφορές και στάσεις αποδοχής προς αυτούς με την παράλληλα ανάπτυξη των κοινωνικών τους ικανοτήτων.

1.2 Η ιδιότητα του πολίτη

Η ιδιότητα του πολίτη (citizenship) είναι μια έννοια με πολλαπλές και σύνθετες σημασίες, πολυσήμαντη όσον αφορά το περιεχόμενο της ενώ ταυτόχρονα χαρακτηρίζεται ως δύσκολα να προσδιοριστεί, να διευκρινιστεί και να αποσαφηνιστεί η αξία της για την κατανόηση της ζωής ιδιαίτερα στις σύγχρονες κοινωνίες (Leydet, 2017).

Κάθε άτομο ανήκει σε ένα κράτος με υποχρεώσεις και δικαιώματα. Στη σύγχρονη κοινωνία η ιδιότητα του πολίτη είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη δημοκρατία και τα δικαιώματα του πολίτη για πολιτική, κοινωνική και ατομική ελευθερία (Κοντογιώργης, 2003). Αυτή, η νομική υπόσταση, αποτελεί την πρώτη διάσταση της ιδιότητας του πολίτη. Συγχρόνως, όμως, υποδηλώνει και την ψυχολογική κατάσταση της στάσης και συμπεριφοράς του ατόμου απέναντι στα κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα σε όλα τα επίπεδα, τοπικά ή παγκόσμια. Η ψυχολογική διάσταση της ιδιότητας του πολίτη (δεύτερη διάσταση) συμπεριλαμβάνει πολλά επίπεδα όπως συμπεριφορά, γνώσεις απόψεις, αξίες, αντιλήψεις και πολιτική στάση χωρίς όμως να μπορούμε να διακρίνουμε ποιοι είναι αυτοί που τα διαθέτουν και σε ποιο βαθμό.

Στις σύγχρονες κοινωνίες η ιδιότητα του πολίτη, επομένως, συνδέεται άμεσα με τη δημοκρατία όπου ο πολίτης έχει και απολαμβάνει ατομική, κοινωνική και πολιτική

ελευθερία. Η ιδιότητα αυτή αφού συνδέεται με την εθνικότητα και το δικαίωμα της άσκησης των πολιτικών δικαιωμάτων, μπορούμε να υποθέσουμε και να λέμε ότι υπάρχουν τόσα είδη πολιτών όσα και τα είδη και τους τύπους των κρατών.

1.3 Η ενεργός πολιτότητα

Ο όρος πολιτότητα χρησιμοποιείται και στην ιδιότητα του πολίτη να συμμετέχει στα κοινά και στη δημόσια ζωή (ενεργός πολίτης). Ενεργός νοείται εκείνος που είναι ενημερωμένος, γνωρίζει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του, εκφράζει την άποψη του, συμμετέχει ενεργά στην κοινωνία και ενημερώνεται για τα κοινά, προστατεύει το περιβάλλον, διεκδικεί τα δικαιώματα του στο δημόσιο χώρο, σέβεται τη διαφορετικότητα, ενεργεί και συμμετέχει, είναι και λειτουργεί ως υπεύθυνος πολίτης (Glover, 2010).

Η ενεργός πολιτότητα μπορεί να διακριθεί σε τρεις διαστάσεις. Την ηθική πολιτότητα η οποία συνδέεται με τη προσπάθεια και την συμμετοχή του ατόμου ενεργά για την αναζήτηση του κοινού καλού, θυσιάζοντας ενδεχομένως σε ορισμένες περιπτώσεις κάποια από τα προσωπικά του συμφέροντα. Την συνδυασμένη πολιτότητα (Integrative citizenship) όπου το άτομο εντάσσεται λειτουργικά και ενεργά στο κοινωνικό του περιβάλλον μέσα από ένα συνδυασμό ρόλων ως ερευνητής, καταναλωτής, εργαζόμενος, ηθική οντότητα, πολιτιστική οντότητα και συναισθηματική οντότητα (Glover, 2010) . Τέλος, την εκπαιδευμένη πολιτότητα που προϋποθέτει και απαιτεί την εξέλιξη και ανάπτυξη του πνευματικού, πρακτικού και ηθικού μέρους της προσωπικότητας του ώστε μέσα από την έκθεση και την τριβή του με διαφορετικές απόψεις και πρακτικές, να συνδέεται και να εντάσσεται με ουσιαστικό και βαθύτερο τρόπο στο κοινωνικό του περιβάλλον και τα άλλα άτομα (Mousena, 2020). Ο πολιτικός αλφαριθμητισμός, η κοινοτική συμμετοχή και η κοινωνική υπευθυνότητα είναι οι πυλώνες για την ανάπτυξη της πολιτότητας (McFarland, et al., 2019).

Με την έννοια αυτή καλύπτεται ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων του πολίτη και η οποία θα πρέπει να ενθαρρύνεται με κάθε δυνατό τρόπο (CoE, 2010) (CoE, 2016). Την ψηφοφορία σε κάθε είδους εκλογές από την σχολική κιόλας ηλικία στα πλαίσια των σχολικών δομών μέχρι και την ενηλικίωση του ατόμου και την συμμετοχή και διαμόρφωση των πολιτικών και κοινωνικών δομών του κράτους, την εθελοντική δράση και φιλανθρωπία, την συμμετοχή σε κάθε είδους ομάδες και σωματεία, την πολιτική κοινωνικοποίηση και τη θέση που έχει το κάθε άτομο στον κοινωνικό ιστό ως εργαζόμενοι, καταναλωτές

κ.λπ. (Βουδρισλής, 2019). Ένας σημαντικός φορέας πολιτικής κοινωνικοποίησης είναι και το σχολείο μέσω των σχολικών προγραμμάτων, των εκπαιδευτικών και της ίδιας της σχολικής ζωής (Mousena, 2020) (CoE, 2010) (CoE., 2023).

1.4 Εκπαίδευση και πολιτότητα

Η ταυτότητα των ατόμων επηρεάζεται από την παγκοσμιοποίηση και την πολυπολιτισμικότητα, και η προσχολική αγωγή μπορεί να προωθήσει την κατανόηση και τον σεβασμό για τη διαφορετικότητα. Κατά τη διάρκεια κρίσεων, όπως αυτές που προκαλεί η παγκοσμιοποίηση, οι άνθρωποι μπορεί να αντιμετωπίσουν προκλήσεις στην αναγνώριση και στον καθορισμό της ταυτότητάς τους. Η προσχολική αγωγή μπορεί να διαδραματίσει έναν σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση της κατανόησης και του σεβασμού για τη διαφορετικότητα, καθώς και στην προώθηση της αυτό-αναγνώρισης και της αυτοπεποίθησης των παιδιών σε αυτό το περίπλοκο παγκόσμιο πλαίσιο (Mousena & Kiprianos, 2018).

Η εκπαίδευση έχει βαθιές ρίζες στην οικοδόμηση του έθνους. Η εκπαίδευση είναι για τον λαό και αποτελεί σημαντικό στόχο του σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος. Τον 18^ο και 19^ο αιώνα η προσπάθεια αυτή επιτυγχανόταν με τη δημιουργία ενός "κοινού δεσμού" (εθνοτικού ή πολιτιστικού) μεταξύ επιλεγμένων ανθρώπων. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον επακόλουθο εμφύλιο πόλεμο στην Ελλάδα, η ανάγκη δημιουργίας "κοινών δεσμών" τονίστηκε επειγόντως από τους αρμόδιους θεσμούς.

Προκειμένου οι Έλληνες να γίνουν ελεύθεροι και υπεύθυνοι πολίτες, ο ορισμός της αγωγής του πολίτη μπορεί να συνοψιστεί ως η συστηματική ανάπτυξη πολιτικών αξιών και η μελέτη των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών, με στόχο την ανάπτυξη μιας αυτόνομης και δημοκρατικής προσωπικότητας, σε ένα περιβάλλον όπου ενθαρρύνεται ο κοινωνικός και πολιτιστικός πλουραλισμός (Μουσένα, 2015) (Μουσένα, 2004).

Η διαμόρφωση και εξέλιξη των πολιτών μέσω της εκπαιδευτικής λειτουργίας συνιστούσε πάντοτε έναν από τους πρωταρχικούς στόχους του σχολείου. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αναγνωρίζει τη σημασία της προσχολικής εκπαίδευσης και φροντίδας, ιδίως για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής σπάζοντας τον κύκλο των μειονεκτημάτων και θέτοντας τα θεμέλια για τη δια βίου μάθηση, καθώς και συμβάλλοντας σε καλύτερα εκπαιδευτικά αποτελέσματα (Mousena & Kiprianos, 2018).

Τις τελευταίες δεκαετίες, ιδιαίτερη έμφαση στην εκπαιδευτική διαδικασία και στον προγραμματισμό, αποδόθηκε για μια δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη, και στην

συμβολή της και στον ρόλο της στην μετάδοση και εδραίωση των ιδανικών της ελευθερίας, της ειρήνης και της κοινωνικής δικαιοσύνης (Πανταζής, 2021). Η εκπαίδευση για την πολιτότητα ποικίλει και διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα. Ωστόσο τρεις κατηγορίες κοινών σκοπών επιδιώκονται πάντα:

- Πολιτική μόρφωση των μαθητών. Το άτομο από την παιδική του ηλικία, αρχίζει να διαμορφώνει την πολιτική του ταυτότητα. Οι γνώσεις που αποκτά ο μαθητής από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα μάθησης σε συνδυασμό με τις εμπειρίες του από τη σχολική κοινότητα, τη συναναστροφή και αλληλεπίδραση με τους συμμαθητές του, τη συμμετοχή στη λήψη συλλογικών αποφάσεων, την εκμάθηση κανόνων σεβασμού των άλλων και αυτοπειθαρχίας, τη δημιουργία των πρώτων συναισθηματικών δεσμεύσεων με το πολιτικό σύστημα και την αποδοχή μηνυμάτων από αυτό, έστω και σε πρώιμο στάδιο και χωρίς τη δυνατότητα κριτικής επεξεργασίας, έχουν ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα και διευρύνουν την εικόνα του για τον κόσμο και την κοινωνία.
- Ανάπτυξη συμπεριφορών και αξιών που χρειάζονται για να γίνουν υπεύθυνοι πολίτες. Ειδικότερα, οι μαθητές θα έχουν τη δυνατότητα να προσεγγίζουν και να κατανοούν τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου δημοκρατικού πολίτη στην Ελλάδα και σε όλο τον κόσμο, να έχουν κριτική σκέψη που θα τους επιτρέπει να δουν θέματα που σχετίζονται με την ελευθερία, τη ισότητα, τη δικαιοσύνη και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Οι μαθητές να μπορούν να υιοθετούν αξίες, στάσεις και συμπεριφορές ώστε να κατανοούν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών στην κοινωνία και να αποκτούν δεξιότητες και ικανότητες ώστε να μπορούν να συμμετέχουν ενεργά και να συμβάλουν στη διαμόρφωση της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης του σύγχρονου κόσμου. Ως νέοι πολίτες να αποδέχονται τη διαφορετικότητα και τον πλουραλισμό, να ενισχύουν την εθνική και πολιτιστική τους ταυτότητα, να αποδέχονται το ρόλο τους και των άλλων ομάδων και ατόμων στην ευρύτερη κοινωνία, να αναπτύσσουν και να προωθούν την αειφόρο ανάπτυξη και τις φιλικές προς το περιβάλλον πρακτικές και συμπεριφορές. Τέλος να καλλιεργούν την ατομική τους ευθύνη άμεσα σε συνάρτηση με τις αξίες και τις επιταγές της κοινωνικής αλληλεγγύης και της κοινωνικής συνοχής.
- Ενθάρρυνση και προώθηση της ενεργούς συμμετοχής στη σχολική ζωή και στη ζωή της κοινότητας (Eurymdice, 2021). Με τον στόχο αυτό, ιδιαίτερα οι μαθητές στην μικρή ηλικία, μαθαίνουν να γνωρίζουν και να κατανοούν τα δικαιώματα και τις ευθύνες τους, την αλληλεξάρτηση του ενός από τον άλλο και τα αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης, τον

τρόπο και τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε μια κοινωνία, το ρόλο των ΜΜΕ, τους φραγμούς που δημιουργούν στερεότυπα της κοινωνίας, προκαταλήψεις και κάθε είδους διακρίσεις (φύλου, χρώματος, θρησκείας κ.λπ.). Τα αίτια που οδηγούν σε κοινωνικές συγκρούσεις, τη σημασία και την προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης και της αειφόρου ανάπτυξης σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο και τέλος τη δυνατότητα τους μέσα από την κοινωνικοποίηση και τη συμμετοχή ως ενεργοί πολίτες ατομικά αλλά και μέσω εθελοντικών ομάδων, να συμβάλουν στην βελτίωση των κοινωνικών και περιβαλλοντικών συνθηκών.

Για την επίτευξη των παραπάνω κατευθύνσεων χρησιμοποιούνται βιωματικές πρακτικές διδασκαλίας μέσα από τις οποίες οι μαθητές ενεργούν, συνεργάζονται, συμμετέχουν και αλληλοεπιδρούν (Eurydice, 2022). Η ουσιαστική σύνδεση του σχολείου με την κοινωνία είναι πρωταρχική και απαραίτητη προκειμένου να μπορέσουν να λάβουν τα κατάλληλα εφόδια, ώστε στη συνέχεια να γίνουν αυτόνομοι και κριτικοί πολίτες που θα μπορούν να καθορίζουν και να ελέγχουν το ευρύτερο περιβάλλον και τη ζωή τους (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, 2023).

1.5 Ο ρόλος του ελληνικού σχολείου

Η πολιτότητα αναφέρεται στην ανάπτυξη της συνείδησης και της αίσθησης της πολιτικής ταυτότητας, της δικαιοσύνης, της ισότητας και της συμμετοχής σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η έννοια των ριζοσπαστικών κοινωνικών σπουδών ξεκινά με την αναγνώριση του ακόλουθου γεγονότος ότι οι κοινωνικές διαδικασίες επηρεάζουν τις ευκαιρίες ζωής πολλών μαθητών, τόσο μέσα όσο και έξω από το σχολείο. Αυτό που μπορεί να κάνει η κοινωνική εργασία είναι να βοηθήσει τους μαθητές να αποκτήσουν μεγαλύτερη επίγνωση των δικών τους αντιλήψεων.

Οι κοινωνικές σπουδές, επιπρόσθετα, μπορούν να βοηθήσουν τους μαθητές να αποκτήσουν μεγαλύτερη επίγνωση των αντιλήψεών τους και να είναι πιο ικανοί να εκφράσουν αυτό που θέλουν. Αυτό με τη σειρά του καθίσταται ικανό να τους οδηγήσει να διερευνήσουν ενεργά, γιατί ο κοινωνικός κόσμος αντιστέκεται και καταπιέζει τις επιθυμίες τους (Μουσένα, 2004).

Βασικές αρχές της εκπαίδευσης στις κοινωνικές επιστήμες είναι

- η ενεργός συμμετοχή των μαθητών στη γνωστική διαδικασία,
- η εξάσκηση της κριτικής σκέψης,

- ο σεβασμός και η αξιοποίηση του πολιτισμικού κεφαλαίου των μαθητών,
- η ανάπτυξη των ανθρώπινων αξιών,
- η κατανόηση των ιδεολογικών και πολιτικών δυνάμεων του συστήματος, μέσω της μάθησης και της διδασχής των κοινωνικών επιστημών.

Οι στόχοι του μαθήματος περιλαμβάνουν την πολιτική και κοινωνική αγωγή των μαθητών, των μετέπειτα ενεργών πολιτών, στην προσχολική, πρωτοβάθμια και υποχρεωτική εκπαίδευση. Οι μαθητές πρέπει να είναι ικανοί να κατανοήσουν το ρόλο και τη λειτουργία του σχολείου και του περιβάλλοντος με συνεκτικό και συστηματικό τρόπο, καθώς και τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους ως πολίτες (Μουσένα, 2021).

Παράλληλα, ο συνδυασμός της εκπαίδευσης με άλλα μαθήματα και δραστηριότητες της σχολικής ζωής, όπως η φυσική αγωγή, η οικιακή οικονομία, ο επαγγελματικός προσανατολισμός, η αγωγή υγείας, η αγωγή καταναλωτή, η αγωγή μεταφορών και η περιβαλλοντική αγωγή, συμβάλλει στην ικανότητα των μαθητών να αντιμετωπίζουν δύσκολα κοινωνικά και ηθικά ζητήματα και προκλήσεις (Μουσένα, 2004).

Οι σκοποί της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής στην προσχολική και υποχρεωτική εκπαίδευση είναι η πνευματική ανάπτυξη, δηλαδή η προώθηση της γνώσης και της κατανόησης του βαθύτερου νοήματος και του σκοπού της ζωής και των οικουμενικών και αιώνιων αξιών της ανθρώπινης κοινωνίας, με απώτερο σκοπό την εφαρμογή τους στην καθημερινή ζωή. Επίσης, η ηθική ανάπτυξη, η οποία επιτυγχάνεται με την ενθάρρυνση των μαθητών να αξιολογούν κριτικά θέματα ελευθερίας, ισότητας, δικαιοσύνης, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στην κοινωνία. Η κοινωνική, οικονομική και πολιτική ανάπτυξη, προκειμένου να βοηθήσει τους μαθητές να αποκτήσουν τις γνώσεις, την κατανόηση και τις δεξιότητες που είναι απαραίτητες για την ελεύθερη, υπεύθυνη και ενεργό συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή. Τέλος, η ανάπτυξη της ελληνικής ταυτότητας και συνείδησης με βάση την εθνική και πολιτιστική μας κληρονομιά και η ενίσχυση των κοινωνικών σχέσεων, της κοινωνικής συνοχής, της ατομικής ευθύνης και της κοινωνικής αλληλεγγύης (Μουσένα, 2004).

Ο προσανατολισμός του ελληνικού σχολείου οφείλει και πρέπει να είναι σύμφωνος με τις παραπάνω αρχές που καταγράφηκαν. Στο δημοτικό η διαπαιδαγώγηση του μαθητή επιδιώκεται με τα μαθήματα της Μελέτης του Περιβάλλοντος και της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής όπου συνεχίζει και στο Γυμνάσιο. Το πλαίσιο σπουδών προωθεί ποικίλους τρόπους γνώσης όπου στηρίζεται στην αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων, την

επικοινωνία μεταξύ τους, της κατανόησης των εννοιών της μεταβολής, του συστήματος, της ομοιότητας και της διαφοράς της μονάδας και του συνόλου (Φλώρου, Στεφανόπουλος, & Χριστοπούλου, 2018).

Αυτή η εξέλιξη του σύγχρονου ελληνικού σχολείου είναι επίσης σύμφωνη με την ισπανική Διακήρυξη της Σαλαμάνκα για την ισότιμη εκπαίδευση των ατόμων. Η διακήρυξη αυτή προέκυψε από ένα παγκόσμιο φόρουμ με περισσότερους από 300 εκπροσώπους από 92 χώρες και 25 διεθνείς οργανισμούς υπό την αιγίδα της UNESCO στα τέλη του περασμένου αιώνα (1994) (UNESCO, 2020).

Η περίοδος που ακολούθησε τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον ελληνικό εμφύλιο βρήκε την Ελλάδα οικονομικά κατεστραμμένη και ιδεολογικά διχασμένη. Η οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας σήμαινε ότι προέκυψαν νέες συνθήκες εργασίας και νέες ανάγκες για τις οικογένειες. Η παιδική ηλικία χρησιμοποιήθηκε ως χώρος προβολής αντίθετων πολιτικών ιδεολογιών, καθώς και ως μέσο ενίσχυσης των εθνικών ταυτοτήτων των πολιτών. Τα περισσότερα φυτώρια που ιδρύθηκαν αυτή την περίοδο ήταν σε αγροτικές περιοχές, ιδιαίτερα στη βόρεια Ελλάδα. Το ιατρικό παράδειγμα κυριάρχησε στην εκπαίδευση των παιδαγωγών προσχολικής ηλικίας από το 1950 έως το 1983. Η εικόνα που αποκαλύφθηκε από αυτές τις μελέτες άλλαξε με την πάροδο του χρόνου, με τα μαθήματα προσανατολισμένα στην ιατρική να μειώνονται και τα παιδαγωγικά να αυξάνονται στο περιεχόμενο του προγράμματος σπουδών και με τη συμπερίληψη των παιδαγωγικών σπουδών (Mousena & Kainourgίου, 2022).

Από τη γέννησή του, το παιδί θεωρείται πλέον ως ένα πολιτικό υποκείμενο με δικαιώματα και με τις δικές του απόψεις που οι ενήλικες καλούνται να ακούσουν. Το παιδί έχει φωνή που εκφράζεται με διαφορετικούς τρόπους και οι ενήλικες χρειάζονται προηγμένες δεξιότητες ακρόασης για να καταλάβουν τι λέει αυτή η φωνή. Το «φτωχό», αθώο, παθητικό παιδί, χωρίς ικανότητες, ατομική θέληση ή ενδιαφέροντα, είναι παιδί του παρελθόντος. Η στροφή προς την αντίληψη των παιδιών ως πολιτικών υποκειμένων ξεκίνησε κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού και άσκησε σημαντική επίδραση στη σύγχρονη παιδαγωγική σκέψη, η οποία υποστηρίζει την ενεργοποίηση του παιδιού κατά τη μαθησιακή διαδικασία και προάγει την αυτονομία. Αναγνωρίζει επίσης την παιδική περιέργεια και τις επιπτώσεις της στη μάθηση, ως εγγενή ποιότητα της ανθρώπινης φύσης.

Σήμερα, στην Ελλάδα και αλλού, όπου οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες έχουν σημειώσει σημαντικές βελτιώσεις σε σύγκριση με τη μεταπολεμική εποχή, η εικόνα του

παιδιού έχει αλλάξει σημαντικά και οι στόχοι της εκπαίδευσης στην προσχολική αγωγή είναι προσανατολισμένοι στη σωματική, συναισθηματική και πνευματική κατάσταση του παιδιού (Mousena & Kainourgίου, 2022).

Ο κύριος άξονας της εκπαίδευσης έγκειται στην προετοιμασία του μαθητή ως ενεργού αυριανού πολίτη, με τέτοιο τρόπο που να είναι λειτουργικός και πλήρως προσαρμοσμένος σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο και πλουραλιστικό περιβάλλον και απόλυτα ικανό να μπορεί να ανταποκριθεί στις προκλήσεις των καιρών. Η διασφάλιση της ισότητας ευκαιριών και δυνατοτήτων, η ευαισθητοποίηση των παιδιών σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η διεθνής ασφάλεια, η συνεργασία, η ειρηνική συνύπαρξη, το φυσικό περιβάλλον και η αναγνώριση της αξίας της ανθρώπινης ζωής θα πρέπει να αποτελούν βασικούς πυλώνες της εκπαίδευσης ως αρχές άμεσα συνδεδεμένες και αλληλένδετες με την ιδιότητα του πολίτη. Έτσι, για το σκοπό αυτό, στο μάθημα της Γλώσσας στο δημοτικό επιδιώκεται η ενίσχυση της ικανότητας του μαθητή ή μαθήτριας να αναφέρεται στην πραγματικότητα, να την κατανοεί, να την περιγράφει, να την εκφράζει, να τη μεταβάλλει, να την επηρεάζει ή και να δημιουργεί πραγματικότητα. Η γλώσσα δεν εξετάζεται ως αφηρημένο σχεσιακό σύστημα, αλλά ως μέσο κοινωνικοποίησης και δράσης των ανθρώπων σε πραγματικές καταστάσεις, που αναπτύσσεται σε πολιτιστικούς και κοινωνικοποιημένους στόχους, οι οποίοι εισάγονται και εξελίσσονται ως πολιτιστικά και κοινωνικά προϊόντα και φαινόμενα (Mousena & Kainourgίου, 2022) (Γκολώνη & Φτερνιάτη, 2009).

1.6 Η διαπολιτισμική εκπαίδευση

Οι αξίες που πρέπει και εμπεριέχονται στην εκπαίδευση σε σχέση με την ιδιότητα του πολίτη είναι η δημοκρατία, η ανοχή, η αλληλεγγύη, η συμμετοχή στα κοινά, ο σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα και ο σεβασμός στη φύση και το περιβάλλον. Τα δικαιώματα και οι ευθύνες του πολίτη είναι άμεσα συνυφασμένες με την αγωγή του πολίτη ενταγμένου σε μια δημοκρατική κοινωνία, με την αγωγή του ως καταναλωτή, καθώς και με την κυκλοφοριακή αγωγή του. Ο σεβασμός στην διαφορετικότητα έγκειται στον σεβασμό στο φύλο, στο διαφορετικό χρώμα και φυλή, στη διαφορετική θρησκεία, στα άτομα με ειδικές ανάγκες κ.λπ.. Ο σεβασμός στη φύση αφορά την ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης και συμπεριφοράς τέτοιας που θα αναδεικνύει τα περιβαλλοντικά προβλήματα, θα προωθεί

την κοινωνική δράση για την προστασία του περιβάλλοντος και την αειφόρο ανάπτυξη και θα αγκαλιάζει με αγάπη τη φύση (Κυριαζή, 1999).

Η ικανότητα να κατανοούμε ο ένας τον άλλο, πέρα από κάθε εμπόδιο και πολιτισμικό φραγμό, αποτελεί θεμελιώδες και αναγκαία συνθήκη προκειμένου να λειτουργήσουν οι ποικίλες δημοκρατικές κοινωνίες. Η ποιότητα στην προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα των παιδιών και σημαντική πολιτική προτεραιότητα σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο τις τελευταίες δεκαετίες. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η προσχολική αγωγή ενισχύει την ταυτότητα των παιδιών σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον, η ισότητα των εκπαιδευτικών ευκαιριών παραμένει κρίσιμη σε ένα κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο πολιτιστικού πλουραλισμού και σε περιόδους περιορισμένων οικονομικών πόρων. Η διεύρυνση της πρόσβασης στην προσχολική εκπαίδευση μπορεί να βελτιώσει τη συνολική απόδοση και να μειώσει τις κοινωνικοοικονομικές ανισότητες μεταξύ των μαθητών, όταν η επέκταση της προσβασιμότητας δεν θέτει σε κίνδυνο την ποιότητα των παροχών (Mousena & Kirrianos, 2018).

Η ανάπτυξη των στάσεων, των γνώσεων και των δεξιοτήτων που απαιτούνται στις καθημερινές εκπαιδευτικές και επιμορφωτικές πρακτικές αποτελεί θεμελιώδη ανάγκη για την προώθηση της διαπολιτισμικής ικανότητας, έτσι ώστε οι μελλοντικές γενιές ανθρώπων να έχουν τις απαραίτητες βάσεις και ικανότητες για να συμμετέχουν σε ένα ολόενα και πιο ποικιλόμορφο και πολύπλοκο περιβάλλον. Η διαπολιτισμική ικανότητα στοχεύει σε ένα μεγάλο εύρος ζητημάτων που απασχολούν τις κοινωνίες μας, όπως είναι τα στερεότυπα, οι διακρίσεις, ο ρατσισμός κάθε μορφής, ζητήματα τα οποία διογκώνονται και ανατροφοδοτούνται από δυσχερείς οικονομικές καταστάσεις (Barrett, Byram, Lázár, Mompoint - Gaillard, & Φιλίππου, 2014).

Οι γνώσεις, δεξιότητες, νοοτροπίες και αντιλήψεις είναι αυτές που συνθέτουν την διαπολιτισμική ικανότητα και μας καθιστούν ικανούς μέσω δράσεων, είτε μεμονωμένα είτε μέσω συμμετοχής σε ομάδες:

- να κατανοούμε και να σεβόμαστε τους ανθρώπους με διαφορετικούς πολιτισμικούς θεσμούς
- να διαμορφώνουμε θετικές και επικοινωνιακές σχέσεις με αυτούς τους ανθρώπους
- να κατανοούμε τον εαυτό μας και τους διάφορους πολιτισμικούς δεσμούς μας μέσα από τις συναντήσεις που έχουν πολιτισμικές διαφορές

- να ανταποκρινόμαστε με σεβασμό στην κάθε μας επικοινωνία και αλληλεπίδραση με όλους τους ανθρώπους

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση έχει ως αρχή την ανάπτυξη της ικανότητας του μαθητή ή μαθήτριας και γενικότερα του πολίτη να αναπτύσσει συμπεριφορές, πράξεις και δραστηριότητες που είναι σύμφωνες με τις παραπάνω συνιστώσες. Πιο συγκεκριμένα:

- οι νοοτροπίες του πολίτη πρέπει να περιλαμβάνουν τον σεβασμό του στους ανθρώπους με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, τη διάθεση και την προθυμία του να γνωρίσει ανθρώπους που έχουν διαφορετικούς πολιτισμικούς προσανατολισμούς και προοπτικές, την διάθεση του να συμπάσχει με πολίτες με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, την προθυμία του να αμφισβητήσει ότι θεωρείται ως «φυσιολογικό» που βασίζεται σε προηγούμενη γνώση και εμπειρία που τυχόν είχε, καθώς και την αξιοποίηση της πολιτιστικής πολυμορφίας των διαφόρων απόψεων και πρακτικών (Weeks, 2013).
- οι δεξιότητες του πολίτη πρέπει να περιλαμβάνουν την ικανότητα να μπορεί να ακούει και τις απόψεις των άλλων ανθρώπων, την εξερεύνηση και ανακάλυψη πληροφοριών που αφορούν διαφορετικές πολιτισμικές προσεγγίσεις και συνεργασίες και η δυνατότητα ερμηνείας αυτών, τη γνωστική ευελιξία, την ενσυναίσθηση, τη προσαρμοστικότητα της συμπεριφοράς του σε νέα πολιτισμικά περιβάλλοντα, την αλληλοκατανόηση, τη δυνατότητα διαχείρισης επικοινωνιακών προβλημάτων καθώς και την ικανότητα διαμεσολάβησης και επεξήγησης στις διαπολιτισμικές ανταλλαγές.
- οι γνώσεις του πολίτη πρέπει να περιλαμβάνουν την επίγνωση και την κατανόηση των στερεοτύπων, προλήψεων και προκαταλήψεων καθώς και την παραδοχή της απροκάλυπτης και συγκαλυμμένης διάκρισης αυτών. Την ικανότητα κατανόησης της ετερογένειας και ποικιλομορφίας των διαφόρων πολιτισμικών ομάδων, την δυνατότητα κατανόησης της επιρροής της μητρικής γλώσσας και των πολιτισμικών πεποιθήσεων ενός ατόμου αναφορικά με την απόκτηση εμπειρίας για τους υπόλοιπους ανθρώπους και τον κόσμο. Την επικοινωνιακή επίγνωση, την κατανόηση των διαδικασιών των διαφόρων πολιτισμικών, ατομικών και κοινωνικών αλληλεπιδράσεων καθώς και την ικανότητα γνώσης των αξιών, πρακτικών και πεποιθήσεων, που δύναται να χρησιμοποιηθούν από ανθρώπους που έχουν συγκεκριμένο πολιτισμικό υπόβαθρο και κατεύθυνση.

Η ανάπτυξη της πολιτισμικής ικανότητας του πολίτη έχει ως βάση τις παραπάνω συνιστώσες, η οποία όμως προϋποθέτει και την εφαρμογή τους με αντίστοιχες δράσεις. Οι δράσεις αυτές θα πρέπει να περιλαμβάνουν την αναζήτηση συνεργασιών με άλλους

ανθρώπους που έχουν διαφορετικές πολιτισμικές πρακτικές και κατευθύνσεις, την επικοινωνία και αλληλεπίδραση με αυτούς, τη συνεργασία σε κοινές δραστηριότητες, την επικοινωνία και τη συζήτηση πάνω σε διαφορετικές απόψεις και τη τυχόν δημιουργία κοινών απόψεων και προοπτικών, την αλλαγή των στάσεων και συμπεριφορών που αντιβαίνουν στα ανθρώπινα δικαιώματα και την ανάληψη δράσης για την προστασία και την υπεράσπιση της αξιοπρέπειας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ανεξάρτητα από τις πολιτισμικές τους καταβολές (Χατζησωτηρίου & Ξενοφώντος, 2014).

Η διαπολιτισμική ικανότητα αποτελεί τη βάση για τον ενεργό πολίτη του κόσμου σε επίπεδο δράσης και επιτυγχάνεται μέσω της εκπαίδευσης (διαπολιτισμικής). Είναι αυτή που έχει ως βάση και απαιτεί από τους πολίτες να αναπτύξουν τις κατάλληλες δεξιότητες και ικανότητες ώστε να μπορούν να οικοδομούν κοινά σχέδια, να αναλαμβάνουν κοινές ευθύνες και να δημιουργούν κοινό και πρόσφορο έδαφος για να συνυπάρξουν ειρηνικά (CoE, 2010).

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι μια παιδαγωγική διαδικασία της οποίας μοναδικός σκοπός είναι η ανάπτυξη της διαπολιτισμικής ικανότητας σε κάθε μαθητή, ανεξάρτητα από τη μορφή εκπαίδευσης και την ηλικία, ως μια βάση για επικοινωνία και ειρηνική συνύπαρξη. Συμπεριλαμβάνει ένα σύνολο από σκοπούς, διαδικασίες μάθησης, διδακτικές μεθόδους, περιεχόμενα, προγράμματα σπουδών, μαθησιακό υλικό και αξιολόγηση. Υπάρχουν τρεις μορφές εκπαίδευσης που υπηρετούν τους σκοπούς αυτούς και είναι:

- η άτυπη εκπαίδευση η οποία αποτελεί τη δια βίου διαδικασία μέσα από την οποία κάθε άτομο αποκτά ικανότητες, γνώσεις και νοοτροπίες που προέρχονται τόσο μέσα από το δικό του στενό περιβάλλον όσο και από την καθημερινή του εμπειρία, συναναστροφή και επικοινωνία (οικογένεια, συμμαθητές, γείτονες, μέσα μαζικής ενημέρωσης, εργασία, παιχνίδι κ.λπ..)
- η μη τυπική εκπαίδευση η οποία περιλαμβάνει κάθε πρόγραμμα εκπαίδευσης ξέχωρα από το επίσημο εκπαιδευτικό περιβάλλον που στόχο έχει τη βελτίωση των ικανοτήτων και δεξιοτήτων του κάθε ατόμου. Η διαπολιτισμική ικανότητα αποκτάται εκούσια μέσα από συγκεκριμένες μαθησιακές δραστηριότητες (μη Κυβερνητικές οργανώσεις, οργανώσεις νεολαίας, τοπικές κοινότητες, δομές εκπαίδευσης ενηλίκων και κοινωνικές οργανώσεις).

- η τυπική εκπαίδευση η οποία περιλαμβάνει το δομημένο σύστημα εκπαίδευσης και επιμόρφωσης το οποίο ξεκινάει από την προσχολική εκπαίδευση και φθάνει μέχρι το Πανεπιστήμιο (Social Policy, 2017).

Η επιδίωξη και ο προγραμματισμός της ανάπτυξης της διαπολιτισμικής ικανότητας των μαθητών είναι ιδιαίτερα σημαντική και επιτυγχάνεται είτε εκούσια ως επαγγελματικό καθήκον (εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί λειτουργοί κ.λπ.), είτε λιγότερο εκούσια ως αναπόσπαστο μέρος του εκάστοτε ρόλου που υπηρετούν (γονείς, πολιτικοί, εργοδότες κ.λπ.), είτε μέσω άλλων ανθρώπων, χωρίς κάποιο προγραμματισμό ή επίγνωση για το τι πράττουν και διδάσκουν. Οι συντελεστές που συμβάλουν στη μετάδοση της διαπολιτισμικής ικανότητας αποτελούν η εμπειρία, η σύγκριση, η ανάλυση, ο προβληματισμός και η δράση. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση δραστηριοτήτων για την ανάπτυξη της διαπολιτισμικής ικανότητας του ενεργού πολίτη σε κάθε μορφής εκπαίδευση και ιδιαίτερα στην τυπική, είναι η αξιολόγηση και η εκτίμηση. Η αξιολόγηση έγκειται στην παρατήρηση και μέτρηση της αποτελεσματικότητας ενός εκπαιδευτικού προγράμματος ή μαθήματος του οποίου σκοπός είναι η ανάπτυξη της διαπολιτισμικής ικανότητας των μαθητών. Η εκτίμηση αφορά τη μέτρηση ή την περιγραφή συστηματικά της επάρκειας του μαθητή στη διαπολιτισμική ικανότητα.

Οι παιδαγωγικές προσεγγίσεις που αναπτύσσουν πιο αποτελεσματικά την διαπολιτισμική ικανότητα του μαθητή πρέπει να εστιάζουν στη βιωματική μάθηση (μαθαίνω κάνοντας), στη ερευνητική εργασία και στην συνεργατική μάθηση (co-operating learning). Επίσης οι δραστηριότητες που θα πρέπει να εφαρμόζονται στους μαθητές κατά την παιδαγωγική διαδικασία πρέπει να έχουν ως στόχους την αφύπνιση και την ευαισθητοποίηση στις διαφορετικές απόψεις, την ανάπτυξη των δεξιοτήτων της παρατήρησης και ερμηνείας, την αποστασιοποίηση τους, τη διεύρυνση του ορίζοντα τους (ανοιχτό μυαλό) και τη μη επικριτική σκέψη και αντίληψη. Δραστηριότητες με παιχνίδια ρόλων, προσομιώσεις και η υποκριτική σε ξένη, δεύτερη ή μητρική γλώσσα, το θέατρο, η ποίηση και η δημιουργική γραφή μπορούν να βοηθήσουν στην ανάπτυξη της διαπολιτισμικής ικανότητας των μαθητών.

1.7 Η συμβολή των κοινωνικών επιστημών στην προσχολική αγωγή

Οι κοινωνικές επιστήμες, όπως η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η παιδαγωγική και η ανθρωπολογία, μπορούν να συμβάλουν στην προσχολική αγωγή και στη συνεκπαίδευση των

παιδιών. Εδώ είναι μερικοί τρόποι με τους οποίους οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να συμβάλουν στην προσχολική αγωγή:

- Κατανόηση της κοινωνικής ανάπτυξης: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να παράσχουν γνώσεις σχετικά με την κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών σε αυτή την ηλικία. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει την κατανόηση της ανάπτυξης των κοινωνικών δεξιοτήτων, των σχέσεων μεταξύ των παιδιών και του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνουν την ταυτότητά τους (Μουσένα, 2021).
- Ανάπτυξη δεξιοτήτων κοινωνικής συνεργασίας: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να διδάξουν τα παιδιά να αντιλαμβάνονται τις ανάγκες και τα συναισθήματα των άλλων, να επικοινωνούν αποτελεσματικά και να αναπτύσσουν δεξιότητες όπως η συνεργασία, η αντίληψη των αντιθέσεων και η επίλυση προβλημάτων.
- Πολυπολιτισμική αγωγή: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να προάγουν την ανοχή, την κατανόηση και τον σεβασμό προς τις διαφορετικές κουλτούρες και πολιτισμούς. Μέσω της πολυπολιτισμικής αγωγής, τα παιδιά μπορούν να μάθουν για τις διαφορετικές παραδόσεις, γλώσσες, θρησκείες και αξίες που υπάρχουν στην κοινωνία τους.
- Προώθηση της ισότητας και της δικαιοσύνης: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να προάγουν την ιδέα της ισότητας και της δικαιοσύνης στους μικρούς μαθητές, μπορούν να ενθαρρύνουν τα παιδιά να αναγνωρίζουν τις ανισότητες και να αναζητούν τρόπους για την επίτευξη της δικαιοσύνης και της ισότητας στην κοινωνία τους.
- Κοινωνική αποκατάσταση και διαχείριση συγκρούσεων: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να παράσχουν εργαλεία και προσεγγίσεις για τη διαχείριση συγκρούσεων και την επίλυση προβλημάτων στο προσχολικό περιβάλλον. Μπορούν να διδάξουν τα παιδιά τη σημασία της επικοινωνίας, της αντίληψης των συναισθημάτων και των αναγκών των άλλων, και των δεξιοτήτων που βοηθούν στην επίτευξη ειρηνικής συνύπαρξης.
- Έρευνα και αξιολόγηση: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να συμβάλουν στην έρευνα και την αξιολόγηση των πρακτικών και των προγραμμάτων που σχετίζονται με τη συνεκπαίδευση στην προσχολική αγωγή.

Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να συμβάλουν στην ανάπτυξη αποτελεσματικότερων προσεγγίσεων στη συνεκπαίδευση στην προσχολική αγωγή μέσω:

- Κατανόησης της ποικιλομορφίας των μαθητών: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να βοηθήσουν τους εκπαιδευτικούς να κατανοήσουν και να αναγνωρίσουν την

ποικιλομορφία των παιδιών σε σχέση με την κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική τους φύση. Αυτό μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη προσαρμοσμένων προσεγγίσεων που λαμβάνουν υπόψη τις ατομικές ανάγκες και τις εμπειρίες των μαθητών.

- Διαμόρφωσης κοινωνικών σχέσεων και επικοινωνίας: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να προσφέρουν γνώσεις και δεξιότητες για τη διαμόρφωση θετικών κοινωνικών σχέσεων και επικοινωνίας μεταξύ των παιδιών και μεταξύ των παιδιών και των εκπαιδευτικών. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει και την ενίσχυση των δεξιοτήτων ακρόασης (Μουσένα, 2021).
- Προώθησης της κοινωνικής δικαιοσύνης: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να εκπαιδεύσουν τα παιδιά να γίνουν ενεργοί πολίτες με κοινωνική ευαισθησία. Μέσω της μάθησης για την ιστορία, την πολιτική, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την κοινωνική δικαιοσύνη, τα παιδιά μπορούν να κατανοήσουν την ανάγκη για ισότητα, δικαιοσύνη και σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα.
- Ενίσχυσης της κριτικής σκέψης και της ανάπτυξης ικανότητας γνώμης: Οι κοινωνικές επιστήμες προάγουν την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της ικανότητας ανάλυσης των παιδιών. Μέσω της κατανόησης των κοινωνικών διαδικασιών, των πολιτικών συστημάτων και των κοινωνικών προβλημάτων, τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν την ικανότητα να ερευνούν, να αναλύουν και να αποφασίζουν.
- Ανάπτυξης κοινωνικών δεξιοτήτων: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να εκπαιδεύσουν τα παιδιά στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων όπως η συνεργασία, η αλληλεπίδραση και η επίλυση προβλημάτων. Μπορούν να μάθουν στα παιδιά πώς να συνεργάζονται με άλλους, να επικοινωνούν αποτελεσματικά και να επιλύουν συγκρούσεις με εποικοδομητικό τρόπο (Μουσένα, 2021).
- Προώθησης της πολιτισμικής ευαισθητοποίησης: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να κατανοήσουν και να εκτιμήσουν τις διαφορετικές πολιτισμικές αξίες, πρακτικές και πεποιθήσεις. Αυτό μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη ενός περιβάλλοντος που σέβεται και αποδέχεται την πολυμορφία και την πολιτισμική ποικιλομορφία.
- Ενθάρρυνσης της κοινωνικής δράσης.
- Ανάπτυξης δεξιοτήτων λήψης αποφάσεων: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτύξουν δεξιότητες λήψης αποφάσεων με βάση την κριτική

σκέψη, την ανάλυση πληροφοριών και την εκτίμηση εναλλακτικών λύσεων. Αυτό μπορεί να ενισχυθεί μέσω πρακτικών όπως οι συζητήσεις, οι προσομοιώσεις και οι παιχνιδοπαιδαγωγικές δραστηριότητες.

- Ανάπτυξης της συναισθηματικής νοημοσύνης: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτύξουν τη συναισθηματική τους νοημοσύνη, που περιλαμβάνει την αναγνώριση, την κατανόηση και τη διαχείριση των συναισθημάτων τους και των συναισθημάτων των άλλων. Αυτό μπορεί να προωθηθεί μέσω ασκήσεων ενθάρρυνσης της αυτοσυνείδησης, της εκφραστικότητας και της συνεργασίας.
- Ενίσχυσης ενδιαφέροντος για την παγκόσμια κοινότητα: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να ενθαρρύνουν τα παιδιά να αναπτύξουν ενδιαφέρον και ευαισθησία για την παγκόσμια κοινότητα. Μπορούν να μελετήσουν και να συζητήσουν θέματα παγκόσμιας σημασίας, όπως οι παγκόσμιες προκλήσεις, οι πολιτισμικές ανταλλαγές και οι περιβαλλοντικές προκλήσεις.
- Προώθησης δεξιοτήτων έρευνας και εργασίας με ομάδες: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να ενθαρρύνουν τα παιδιά να αναπτύξουν δεξιότητες έρευνας και εργασίας με ομάδες. Μπορούν να συμμετάσχουν σε ομαδικά ερευνητικά εγχειρήματα, να συλλέγουν πληροφορίες, να αναλύουν δεδομένα και να παρουσιάζουν τα αποτελέσματά τους.
- Εκπαίδευσης για την πολιτική συμμετοχή: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να εκπαιδεύσουν τα παιδιά στην κοινωνική και πολιτική συμμετοχή. Μπορούν να διδάξουν τα παιδιά για τα δικαιώματα και τις ευθύνες τους ως μέλη της κοινωνίας και να ενθαρρύνουν την ενεργό συμμετοχή τους σε δημοκρατικές διαδικασίες και δραστηριότητες.
- Προαγωγής της κριτικής σκέψης: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να ενθαρρύνουν τα παιδιά να αναπτύξουν κριτική σκέψη και να αξιολογούν πληροφορίες και απόψεις με επικριτικό πνεύμα. Μπορούν να μάθουν τα παιδιά να αναγνωρίζουν την παραπληροφόρηση, να αναζητούν αξιόπιστες πηγές πληροφοριών και να αντιλαμβάνονται τη σημασία του ερωτήματος "γιατί;" (Μουσένα, 2021)
- Ανάπτυξης δεξιοτήτων επίλυσης διαφορών: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτύξουν δεξιότητες επίλυσης διαφορών και διαπραγμάτευσης. Μέσω παιχνιδοπαιδαγωγικών δραστηριοτήτων και ρόλων, τα παιδιά μπορούν να μάθουν να αντιλαμβάνονται τις ανάγκες και τις απόψεις των άλλων και να βρίσκουν λύσεις που είναι ευεργετικές για όλους.

- Προώθησης της πολυπολιτισμικότητας και της ανοχής: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να διδάξουν τα παιδιά να γνωρίζουν, να σέβονται και να αποδέχονται διαφορετικές πολιτισμικές ταυτότητες και απόψεις. Μπορούν να διευρύνουν το πνευματικό ορίζοντα των παιδιών, να τους εκπαιδεύσουν στην αντίληψη των πολιτισμικών διαφορών και να προωθήσουν την ανεκτικότητα και την αμοιβαία συνεργασία.
- Ανάπτυξης κοινωνικών δεξιοτήτων: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτύξουν κοινωνικές δεξιότητες όπως η επικοινωνία, η συνεργασία, η αντίληψη των συναισθημάτων των άλλων και η επίλυση προβλημάτων. Μέσω παιχνιδιό-παιδαγωγικών δραστηριοτήτων και κοινωνικών παιχνιδιών, τα παιδιά μπορούν να μάθουν να αλληλοεπιδρούν με τους άλλους με ευαισθησία και σεβασμό (Fleer & van Oers, 2018).
- Προώθησης της αυτοεκτίμησης και της αυτοσυνείδησης: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτύξουν θετική εικόνα για τον εαυτό τους και να γνωρίσουν τις προσωπικές τους δυνατότητες και ανησυχίες. Μπορούν να μάθουν να αναγνωρίζουν τις αξίες και τα ενδιαφέροντά τους, να εκφράζουν τις απόψεις τους και να αναπτύσσουν την αυτοπεποίθησή τους (Bodrova & Leong, 2017).
- Ενθάρρυνσης της επίγνωσης των κοινωνικών διακρίσεων: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να αναγνωρίζουν και να αντιμετωπίζουν τις κοινωνικές διακρίσεις και τις αδικίες. Μπορούν να μάθουν για την ισότητα, την πολυμορφία και τη δικαιοσύνη, προωθώντας την ανοχή και τη συνείδηση για τα δικαιώματα όλων των ανθρώπων.
- Ενίσχυσης της κοινωνικής αλληλεγγύης: Οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να διδάξουν τα παιδιά για τη σημασία της κοινωνικής αλληλεγγύης και της βοήθειας σε άλλα άτομα και κοινότητες. Μπορούν να ενθαρρύνουν τη συμπαράσταση και τη συνεργασία μεταξύ των παιδιών και να προωθήσουν δραστηριότητες που στοχεύουν στη βελτίωση της κοινωνίας (Πανταζής, 2021).

Μέσω αυτών των συνεισφορών, οι κοινωνικές επιστήμες μπορούν να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον συνεκπαίδευσης στην προσχολική αγωγή, όπου τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν κοινωνικές δεξιότητες, να εκπαιδευτούν στην αντίληψη των διαφορετικότητας και να αποκτήσουν μία σεβαστή και συνεργατική στάση έναντι των άλλων.

Τελικά, οι κοινωνικές επιστήμες συνεισφέρουν στη συνεκπαίδευση στην προσχολική αγωγή ενθαρρύνοντας την ανάπτυξη κοινωνικών, πολιτισμικών και διαπολιτισμικών δεξιοτήτων, προωθώντας την αυτοσυνείδηση και την αυτοεκτίμηση των παιδιών,

ενισχύοντας την κοινωνική αλληλεγγύη και ευαισθητοποιώντας τους στις κοινωνικές διακρίσεις. Μέσω αυτών των δραστηριοτήτων, τα παιδιά αναπτύσσουν δεξιότητες που θα τους ωφελήσουν στην προσωπική, επαγγελματική και κοινωνική τους ζωή.

1.8 Συμπεράσματα

Η προγραμματική ίδρυση και λειτουργία «ΕΝΟΣ» σχολείου για όλους τους μαθητές, ενός Σχολείου της Γειτονιάς, χωρίς διακρίσεις και αποκλεισμούς, αποτελεί αίτημα της νέας εποχής. Με άλλα λόγια, είναι η λειτουργία ενός δημοκρατικού, ανθρώπινου, κοινωνικού, ελεύθερου, φιλικού, ευέλικτου, πολυπολιτισμικού και ψηφιακού πολιτισμού, σχολείου. Πρωταγωνιστής του πρέπει να είναι ο μαθητής, ο οποίος θα είναι παρών όχι μόνο ως προσκεκλημένος θεατής, αλλά και ως συνεργάτης (συμμετέχων) στο επίκεντρο των ραγδαίων αλλαγών στο εκπαιδευτικό και γενικότερα στο καθημερινό πλαίσιο. Πρόκειται για το σχολείο που αναμένεται να παρέχει μια ολοκληρωμένη εκπαίδευση για όλους τους μαθητές (παιδιά και εφήβους) στην αναπτυσσόμενη Ψηφιακή Ελλάδα, ανοιχτή στην κοινότητα, εμπνευσμένη από έξυπνες ιδέες και επιστημονικά επιτεύγματα, προσδοκώντας την απόκτηση δεξιοτήτων και τη διεύρυνση των γνώσεων από την πλευρά των μαθητών. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της συστηματικής παροχής ενταξιακής εκπαίδευσης. Αυτός είναι και ο (προγραμματισμένος) λόγος για τον οποίο σε «ΕΝΑ» σχολείο κυριαρχεί ο σεβασμός και ο προβληματισμός για τη διαφορετικότητα των μαθητών.

Στις κοινωνικοοικονομικά ανεπτυγμένες (και αναπτυσσόμενες) χώρες, άρα και στην Ελλάδα και την Κύπρο, επιχειρούνται (δυστυχώς χωρίς αποτέλεσμα μέχρι στιγμής) σχέδια εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, αλλά η έμφαση δίνεται στη φιλόδοξη δράση όλων των εκπαιδευτικών στα νέα σχολεία για τη βελτίωση της ποιότητας του πολύπλευρου έργου τους (διδασκαλία και υποστήριξη). Πρέπει να τεθεί στον καθορισμό μιας "συνολικής ατζέντας" που ειδικότερα, θα πρέπει να στοχεύει στην ψυχοκοινωνική ένταξη όλων των μαθητών χωρίς διακρίσεις ή αποκλεισμούς και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων σχετικών με τη νέα εποχή των μαγικών εικόνων, της γνώσης και της υπερπληροφόρησης (Mousena & Kiriianos, 2018).

Η εκπαίδευση στην κοινωνία του 21ου αιώνα περιλαμβάνει μια ποικιλία τεχνικών και προσεγγίσεων που είναι σύνθετες, κοινωνικές, φιλοσοφικές, εννοιολογικές, διδακτικές, υποστήριξης και περιλαμβάνουν ένα προσεκτικά σχεδιασμένο σύστημα. Στόχος της είναι η παροχή ολοκληρωμένης υποστήριξης σε όλα τα παιδιά και τους νέους, η

εξασφάλιση της φοίτησής τους στο γενικό σχολείο της γειτονιάς και η ενίσχυση της κοινωνικής τους αλληλεπίδρασης με συνομηλίκους και στενούς φίλους. Αυτή η πρόσφατα αναθεωρημένη πραγματεία, η οποία επικεντρώνεται στην συνεκπαίδευση, αποτελεί σύνθεση φιλόδοξων σχεδίων αυτού του είδους. Στοχεύει στη συστηματική και πολυδιάστατη ανάγνωση και εμβάθυνση των κλινικών, ψυχολογικών, διδακτικών, υποστηρικτικών, ερευνητικών και αυτοπεριγραφικών πτυχών όλων των ομάδων που απαρτίζουν τα παιδιά στην προσχολική ηλικία. Το έργο τοποθετείται στον χρονικό ορίζοντα "2027", επειδή θεωρείται σημαντικό προγραμματικό ορόσημο στο οποίο αναφέρεται το διευρυμένο πολυετές χρηματοδοτικό πλαίσιο αναφοράς της ΕΕ (2021-2027).

Απώτερος στόχος μιας τέτοιας πρωτοβουλίας είναι να καταστεί η αναγνώριση και η πρακτική της «μίας» εκπαίδευσης και του «ενός» σχολείου κυρίαρχη στις ερευνητικές και εκπαιδευτικές πλατφόρμες των επιστημόνων και άλλων υποστηρικτικών επαγγελματιών, οι οποίες είναι ψηφιακής φύσης και πλήρως εξοπλισμένες για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των διαφορετικών αναγκών κάθε μαθητή. Εργαζόμενοι σε μια τέτοια πλατφόρμα, οι συμμετέχοντες εκπαιδευτικοί θα πρέπει να κάνουν την φοίτηση των παιδιών χωρίς αποκλεισμούς στα γενικά σχολεία μια πρόκληση, αντιμετωπίζοντας το σύνολο των μαθητών της τάξης τους, σχεδιάζοντας μια "παγκόσμια ατζέντα δράσης" και βλέποντας τη διαφορετικότητα του καθενός με θετικό τρόπο. Θα πρέπει να θεωρείται πόλος έλξης. Έτσι, μια άλλη σχολική κουλτούρα, κατάλληλη για τη λεπτή και ιδιοσυγκρασιακή φύση των μικρών παιδιών, θα αρχίσει να αναδύεται στα καθημερινά πλαίσια. Και αυτό έρχεται σε επίμονη αντίθεση με την δυσοίωνη κοινωνικοοικονομική και πολιτική κατάσταση που ακολουθεί τη νέα εποχή, η οποία επιδεινώθηκε πρόσφατα από την έκρηξη των προσφύγων και των μεταναστών στο ευρωπαϊκό πλαίσιο.

Τα σχολεία του 21ου αιώνα χαρακτηρίζονται από την ποικιλομορφία των μαθητών τους. Η εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς αποτελεί μια ιδιαίτερα δύσκολη αποστολή για τα σχολεία που επιδιώκουν να παρέχουν ίσες ευκαιρίες σε όλους τους μαθητές. Για να γίνει αυτό, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να συμμετέχουν σε αυτή τη διαδικασία. Η συνεκπαίδευση αποτελεί επομένως πρόκληση για τους εκπαιδευτικούς και για να πραγματοποιηθεί χωρίς αποκλεισμούς εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το τι κάνουν οι εκπαιδευτικοί στην τάξη. Οι εκπαιδευτικοί αποτελούν σημαντικό στοιχείο, καθώς είναι αυτοί που την εφαρμόζουν σε καθημερινή βάση και αποτελούν μια πιθανή λύση στο πρόβλημα της άπτυξης παιδαγωγικών μεθόδων ένταξης στα σχολεία.

Κεφάλαιο 2. Πολιτισμικός Πλουραλισμός

2.1 Εισαγωγή

Ο πολιτισμικός πλουραλισμός αναφέρεται στην ύπαρξη πολλαπλών πολιτισμών, αξιών και πρακτικών σε μια κοινωνία. Η πολυπολιτισμική κοινωνία αντιπροσωπεύει μια κοινωνία όπου η πολυμορφία των πολιτισμών και η πολιτισμική ετερογένεια είναι αναγνωρισμένη και αντιμετωπίζεται θετικά. Στην εκπαιδευτική διαδικασία, η πολιτισμική διάσταση αναφέρεται στην ενσωμάτωση των πολιτισμικών αξιών και πρακτικών στο διδακτικό περιεχόμενο, προκειμένου να ενισχυθεί η κατανόηση και η ανεκτικότητα προς τους άλλους πολιτισμούς. Στο ελληνικό μοντέλο προσχολικής αγωγής, η πολιτισμική διάσταση είναι ένας σημαντικός στόχος, καθώς η εκπαίδευση στην πολυμορφία των πολιτισμών και στην ανεκτικότητα προς τους άλλους πολιτισμούς είναι θεμελιώδης για τη διαμόρφωση μιας κοινωνίας που σέβεται και αναγνωρίζει την πολυμορφία της.

Η προώθηση του πολιτισμικού πλουραλισμού και της πολυπολιτισμικής κοινωνίας είναι σημαντική για την προώθηση της διαπολιτισμικής κατανόησης, της συνύπαρξης και της ειρηνικής συνύπαρξης στη σύγχρονη κοινωνία. Η ανάπτυξη μιας κοινωνίας που σέβεται και εκτιμά τη διαφορετικότητα των πολιτισμών και των ανθρώπων της, μπορεί να οδηγήσει στην ενίσχυση της συνοχής και της ειρήνης στην κοινωνία.

Επίσης, στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, ο πολιτισμικός πλουραλισμός και η πολυπολιτισμική προσέγγιση μπορούν να συμβάλλουν στη βελτίωση των εκπαιδευτικών αποτελεσμάτων, καθώς καθιστούν την εκπαίδευση πιο ανθρωποκεντρική και συναρτησιακή. Ο στόχος της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαίδευση είναι η προετοιμασία των μαθητών για μια παγκόσμια κοινωνία, όπου οι πολιτισμοί συγκλίνουν και συνυπάρχουν (Μουσένα, 2015).

Στην Ελλάδα, η προσχολική αγωγή έχει ως στόχο την ανάπτυξη των παιδιών σε διάφορους τομείς, όπως ο ακαδημαϊκός, κοινωνικός και πολιτισμικός τομέας. Η προσχολική αγωγή παίζει έναν σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση της διαπολιτισμικής κατανόησης και της ανοχής σε διαφορετικούς πολιτισμούς και ανθρώπους.

Το ελληνικό μοντέλο προσχολικής αγωγής είναι σχεδιασμένο για να διασφαλίζει την πλήρη ανάπτυξη των παιδιών και την προετοιμασία τους για τη ζωή και τη συνύπαρξη σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Η πολιτισμική διάσταση στο μοντέλο αυτό εστιάζει στην ενίσχυση της ανάπτυξης των παιδιών σε σχέση με την αναγνώριση, τον σεβασμό και την

αξιολόγηση της διαφορετικότητας των πολιτισμών. Στόχος της προσχολικής αγωγής στην Ελλάδα είναι να δημιουργήσει μια κουλτούρα σεβασμού στους πολιτισμούς και τους ανθρώπους που προέρχονται από διαφορετικά περιβάλλοντα.

2.2 Η έννοια του πολιτισμικού πλουραλισμού

Ο πολιτισμικός πλουραλισμός είναι μια έννοια που αναφέρεται στην αναγνώριση και ανεκτικότητα των διαφορετικών πολιτισμών και πρακτικών σε μια κοινωνία. Αυτό συνεπάγεται την αναγνώριση της πολυμορφίας και της ποικιλομορφίας των αξιών, των πεποιθήσεων και των πρακτικών των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων που συνυπάρχουν στην κοινωνία.

Στο σημερινό περιβάλλον, ο πολιτισμικός πλουραλισμός αναγνωρίζεται ως σημαντική αξία για την προώθηση της ανοχής και της συνεργασίας μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. Ωστόσο, αυτός δεν είναι πάντα εύκολος να επιτευχθεί, καθώς υπάρχουν συχνά συγκρούσεις μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. Η αναγνώριση του είναι απαραίτητη για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την προώθηση της δικαιοσύνης (Vertovec, 2010). Επιπλέον, αυτός μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη μιας πιο δημοκρατικής και ανοιχτής κοινωνίας, όπου οι διαφορετικές φωνές και απόψεις έχουν το δικαίωμα να ακουστούν και να συμμετάσχουν στην πολιτική και κοινωνική ζωή (Μουσένα, 2015).

Επίσης, ο πολιτισμικός πλουραλισμός μπορεί να δημιουργεί προκλήσεις και να προκαλεί αντιδράσεις, ειδικά σε κοινωνίες που δεν είναι συνηθισμένες στην πολυπολιτισμικότητα. Πρέπει, επομένως, να εξετάζεται στο πλαίσιο των διαφορετικών πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών, και επιπλέον η διαχείριση του απαιτεί την ανάληψη συγκεκριμένων μέτρων και πολιτικών προγραμμάτων (Kymlicka, 2012). Η ανάπτυξη του απαιτεί την εκπαίδευση και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων των ανθρώπων για την αναγνώριση και την ανεκτικότητα της πολυμορφίας των πολιτισμών. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της αυξανόμενης πολυπολιτισμικότητας, η εκπαίδευση αυτή είναι απαραίτητη, για να δημιουργηθεί μια κοινωνία που θα εκτιμά και θα σέβεται τις διαφορές και την πολυμορφία των πολιτισμών.

Η εκπαίδευση είναι ένας σημαντικός παράγοντας στην προώθηση του πολιτισμικού πλουραλισμού (Πανταζής, 2009). Η διαπαιδαγώγηση και η ενημέρωση των ατόμων

για τις διαφορετικές κουλτούρες, τις παραδόσεις και τις αξίες άλλων πολιτισμών μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία μιας κοινωνίας που σέβεται και αποδέχεται την πολυμορφία.

Η έρευνα και η εξέταση του πολιτισμικού πλουραλισμού στην εποχή μας είναι καθοριστικής σημασίας όπως επίσης και η αναγνώριση και αξιοποίηση των διαφορών είναι απαραίτητη για τη δημιουργία μιας πιο ενωμένης και ειρηνικής κοινωνίας (Τριανταφύλλου, 2015). Η έννοια του πολιτισμικού πλουραλισμού αποτελεί μια διαδικασία αναγνώρισης, αποδοχής και σεβασμού της διαφορετικότητας στον πολιτισμό. Αυτό περιλαμβάνει την αναγνώριση της πολυπολιτισμικότητας και της πολυμορφίας των πολιτισμών σε μια κοινωνία. Η εκπαίδευση και η προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί σημαντικό μέσο για τη διατήρηση του πολιτισμικού πλουραλισμού (Πανταζής, 2009).

Ο πολιτισμικός πλουραλισμός περιλαμβάνει επίσης την ικανότητα των ανθρώπων να αντιμετωπίζουν τη διαφορετικότητα με ανοικτό και σεβαστό τρόπο, χωρίς να υποβαθμίζουν ή να αγνοούν τις διαφορές. Αυτό περιλαμβάνει την ενσωμάτωση των διαφορετικών πολιτισμών και τον σεβασμό τους στην κοινωνία (Τριανταφύλλου, 2015). Ωστόσο, παρά την αναγκαιότητα του, υπάρχουν και κάποιες δυσκολίες στην εφαρμογή του στην πράξη. Η πολυπολιτισμικότητα μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα ενσωμάτωσης και αφομοίωσης (Πανταζής, 2009), όπως επίσης και η έλλειψη κοινών αξιών και πολιτικών αποτελεί εμπόδιο στον πολιτισμικό πλουραλισμό (Τριανταφύλλου, 2015). Επιπλέον, οι μεταναστευτικές ροές και η πολυπολιτισμικότητα μπορούν να προκαλέσουν ανησυχίες και αντιδράσεις στους ανθρώπους, καθώς επιδρούν στην κοινωνική συνοχή και την εθνική ταυτότητα (Murray, 2018).

Αντίθετα, η εκπαίδευση και συγκεκριμένα το μοντέλο της συνεκπαίδευσης μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση αυτών των προκλήσεων. Μπορεί να προωθήσει την αμοιβαία κατανόηση και την ανοχή μεταξύ των διαφορετικών κουλτουρών και να προωθήσει την ενσωμάτωση των μεταναστών στη νέα τους κοινωνία. Είναι ένας τομέας όπου ο πολιτισμικός πλουραλισμός και η πολυπολιτισμικότητα είναι ιδιαίτερα σημαντικά (Dryden-Peterson, 2017). Σε περιοχές όπου υπάρχει μεγάλη πολυπολιτισμικότητα και μετανάστες, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να αντιμετωπίζουν τους μαθητές με σεβασμό και να διασφαλίζουν ότι η εκπαίδευση είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες και τις διαφορετικότητες των μαθητών. Αυτό δεν είναι μόνο ένα θέμα δικαιοσύνης, αλλά και μια προϋπόθεση

για την επίτευξη υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης για όλους τους μαθητές (Μουσένα, 2015).

Ο πολιτισμικός πλουραλισμός είναι μια έννοια που αναφέρεται στην αναγνώριση και σεβασμό της ποικιλομορφίας και της πολυμορφίας των πολιτισμών και των αξιών που υπάρχουν σε μια κοινωνία. Αυτό σημαίνει ότι αναγνωρίζουμε ότι υπάρχουν διαφορετικοί πολιτισμοί στην κοινωνία μας, και ότι κάθε ένας από αυτούς έχει τις δικές του αξίες, πεποιθήσεις, παραδόσεις και τρόπους ζωής. Στην πράξη, συνεπάγεται την αναγνώριση και σεβασμό της ποικιλομορφίας των πολιτισμικών αξιών και πρακτικών στην κοινωνία μας, την ανάπτυξη ενός πολυπολιτισμικού περιβάλλοντος, όπου όλοι οι άνθρωποι έχουν ίση πρόσβαση στα πολιτιστικά αγαθά και συμμετέχουν σε κοινές πρακτικές και εκδηλώσεις. Επιδιώκει, επίσης, την προώθηση της αλληλεπίδρασης και της επικοινωνίας μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών και την ανάπτυξη κοινών αξιών και στόχων.

Αποτελεί, επίσης, ένα πολυσυζητημένο θέμα στη σύγχρονη κοινωνία, και έχει εξελιχθεί σε ένα σημαντικό ζήτημα στη διεθνή πολιτική και κοινωνική σκηνή. Η έννοια αυτή έχει αναπτυχθεί από πολλούς φιλοσόφους και κοινωνιολόγους, και έχει εμπνεύσει πολλές θεωρίες και πρακτικές για την προώθηση της πολυπολιτισμικότητας και της αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών. Η συζήτηση για τον πολιτισμικό πλουραλισμό είναι μια συνεχώς εξελισσόμενη διαδικασία, καθώς η κοινωνία μας αλλάζει και εξελίσσεται. Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε τη σημασία της διαφορετικότητας και να αναζητούμε προσεγγίσεις που θα επιτρέπουν την αντιμετώπιση της διαφορετικότητας με σεβασμό και ανοχή, δίνοντας την ευκαιρία σε όλους να ζουν και να αναπτύσσονται σε ένα κλίμα αμοιβαίας συνεργασίας και κατανόησης.

Συνολικά, ο πολιτισμικός πλουραλισμός αντιπροσωπεύει μια αναγνώριση της διαφορετικότητας και της ποικιλομορφίας της ανθρώπινης κουλτούρας και της κοινωνίας. Είναι σημαντικό να εργαζόμαστε για να διασφαλίσουμε ότι οι διαφορές ανάμεσα στα άτομα και τις κουλτούρες αντιμετωπίζονται με σεβασμό και κατανόηση, και ότι οι άνθρωποι μπορούν να ζουν αρμονικά (Μουσένα, 2015).

2.3 Πολυπολιτισμική κοινωνία. Η έννοια της πολιτισμικής ετερότητας

Η πολυπολιτισμική κοινωνία αναφέρεται σε ένα περιβάλλον όπου υπάρχει ένας μεγάλος βαθμός πολιτισμικής ετερογένειας μεταξύ των ανθρώπων που ζουν εκεί. Αυτό μπορεί να

οδηγήσει σε προκλήσεις όπως η δυσκολία στην επίτευξη κοινής κατανόησης και η ανάγκη για σεβασμό των διαφορετικών πολιτιστικών αξιών και πρακτικών.

Η έννοια της πολιτισμικής ετερότητας αναφέρεται στην ποικιλότητα των πολιτιστικών πρακτικών, πεποιθήσεων, αξιών και συμπεριφορών που υπάρχουν στην κοινωνία. Αυτή η ετερότητα μπορεί να οδηγήσει σε συγκρούσεις, αλλά μπορεί επίσης να εμπλουτίσει την κοινωνία και να δημιουργήσει ευκαιρίες για αμοιβαία μάθηση και συνεργασία. Η αναγνώριση και η αποδοχή της πολιτισμικής ετερότητας είναι σημαντικές για τη διατήρηση της παγκόσμιας ειρήνης και για την ανάπτυξη ενός δίκαιου και ισότιμου κόσμου.

Οι πολιτισμικές διαφορές ως παράγοντες, είναι δυνατό να επηρεάζουν την υγεία και την ευημερία και θα πρέπει να εξετάζονται. Οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες μπορεί να αντιμετωπίζουν προκλήσεις στον τομέα της υγείας, όπως η δυσκολία στην πρόσβαση σε υπηρεσίες της και να καθίσταται η ανάγκη για διαμεσολάβηση και πολιτιστική ευαισθητοποίηση. Στην έκθεση του UNHCR το 2016, αναφέρεται ότι οι πρόσφυγες και οι μετανάστες αντιμετωπίζουν συχνά διακρίσεις και βία στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες, και αυτό μπορεί να επηρεάσει την υγεία τους και την πρόσβασή τους σε βασικές υπηρεσίες (UNCHR, 2016).

Πολλές βιβλιογραφικές πηγές αναδεικνύουν την σημασία της πολυπολιτισμικότητας και της πολιτιστικής ετερογένειας στη σύγχρονη κοινωνία και τις προκλήσεις και ευκαιρίες που ανακύπτουν από αυτές (Murray, 2018). Είναι σημαντικό, αναφέρεται, να αντιμετωπίζουμε αυτές τις προκλήσεις με ευαισθησία και αλληλεγγύη, και να αξιοποιούμε τις ευκαιρίες που προσφέρονται από την πολυπολιτισμική κοινωνία για την προώθηση της κοινωνικής συνοχής, της ισότητας και της δημοκρατίας (Dryden-Peterson, 2017).

Επιπλέον, η πολυπολιτισμικότητα αναδεικνύει τη σημασία της διαπολιτισμικής επικοινωνίας και της ανταλλαγής ιδεών και απόψεων μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. Αυτό μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη καινοτόμων ιδεών και στη βελτίωση της κατανόησης και της ανεκτικότητας ανάμεσα στις διαφορετικές κοινότητες (Πανταζής, 2009).

Παράλληλα, η πολυπολιτισμικότητα μπορεί να δημιουργήσει προκλήσεις, όπως την ανάδειξη των ανισοτήτων και των διακρίσεων που υφίστανται ορισμένες κοινότητες, την ανάγκη για προσαρμογή των θεσμών και των πολιτικών στην πολυπολιτισμική κοινωνία, καθώς και τη δημιουργία ενός κλίματος ανταγωνιστικότητας μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων. Αναδεικνύεται, επομένως, η σημασία της δημοκρατίας στις

πολυπολιτισμικές κοινωνίες και πώς η πολιτιστική ετερογένεια μπορεί να επηρεάσει την πολιτική διαδικασία.

Συνολικά, η πολυπολιτισμική κοινωνία αποτελεί μια πρόκληση και μια ευκαιρία για τη σύγχρονη κοινωνία. Είναι σημαντικό να αντιμετωπίζουμε αυτές τις προκλήσεις με ευαισθησία, ανοιχτό μυαλό και αλληλοσεβασμό (Τριανταφύλλου, 2015).

Η εκπαίδευση είναι ένας κρίσιμος παράγοντας στην προώθηση της πολιτισμικής ετερότητας και της αποδοχής της στην κοινωνία. Η καλλιέργεια και η ανάπτυξη δεξιοτήτων στις σχολικές μονάδες των προσφύγων και των μεταναστών είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς οι εκπαιδευτικοί πόροι και οι πολιτισμικές πρακτικές τους διαφέρουν σημαντικά από αυτές των χωρών υποδοχής. Αυτή, μάλιστα, πρέπει να είναι πολυδιάστατη, με την υποστήριξη της οικογένειας και της κοινότητας τους. Επιπλέον, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να επικεντρώνεται στην ανάπτυξη δεξιοτήτων που θα τους βοηθήσουν να ενσωματωθούν στην κοινωνία και στο ευρύτερο σύνολο (Booth & Ainscow, 2016).

Η πολιτισμική ετερότητα αναφέρεται στις διαφορετικές πολιτιστικές και εθνοτικές ταυτότητες που υπάρχουν στην κοινωνία μας. Αυτή η ετερότητα μπορεί να περιλαμβάνει γλώσσα, θρησκεία, εθνικότητα, παραδόσεις, συνήθειες και αξίες. Η αναγνώριση και η ανεκτικότητα προς την πολιτισμική ετερότητα αποτελούν σημαντικές αρχές στη σύγχρονη κοινωνία. Στην παιδεία, η αναγνώριση και η ανεκτικότητα προς την πολιτισμική ετερότητα είναι ζωτικής σημασίας. Η εκπαίδευση των προσφύγων παιδιών απαιτεί την αναγνώριση των διαφορετικών πολιτιστικών και εθνοτικών ταυτοτήτων και την προσαρμογή των μεθόδων διδασκαλίας και του περιεχομένου του μαθήματος στις ανάγκες και τις διαφορετικότητες αυτών των παιδιών (Vertovec, 2010).

Επιπλέον, η πολιτισμική ετερότητα είναι συνήθως συνδεδεμένη με τη διαφορετικότητα των ηθικών, πολιτικών και κοινωνικών αξιών και πρακτικών. Ενώ κάθε πολιτισμός έχει τη δική του μοναδική αξία και πλούτο, οι διαφορές αυτές μπορούν να δημιουργήσουν συγκρούσεις, προκαλώντας προβλήματα στην επικοινωνία, τη συνεργασία και την αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπων διαφορετικής πολιτισμικής καταγωγής. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε στερεότυπα, διακρίσεις και αποκλεισμό (Murray, 2018).

Για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που προκύπτουν από την πολιτισμική ετερότητα, έχουν προταθεί διάφορες προσεγγίσεις, όπως η αναγνώριση και σεβασμός της πολιτισμικής διαφορετικότητας, η προώθηση της διαπολιτισμικής κατανόησης και επικοινωνίας, και η ενθάρρυνση της ενσωμάτωσης και συμμετοχής στην κοινωνία.

2.4 Η έννοια της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαιδευτική διαδικασία και ο στόχος αυτής με έμφαση στο ελληνικό μοντέλο προσχολικής αγωγής

Η πολιτισμική διάσταση στην εκπαιδευτική διαδικασία αναφέρεται στην ενσωμάτωση της κουλτούρας και των αξιών μιας κοινωνίας στην εκπαίδευση των νέων ανθρώπων. Αυτό σημαίνει ότι η εκπαίδευση δεν περιορίζεται στη μετάδοση γνώσεων και δεξιοτήτων, αλλά περιλαμβάνει επίσης την κοινωνική και πολιτιστική εκπαίδευση. Αναφέρεται στο σύνολο των κοινωνικών, πολιτιστικών και ιστορικών παραμέτρων που επηρεάζουν την εκπαίδευση και την ανάπτυξη των ατόμων σε μια κοινωνία. Αυτή η διάσταση περιλαμβάνει τις πολιτιστικές αξίες, τις παραδόσεις, τις πεποιθήσεις, τη γλώσσα, την τέχνη, την ιστορία και την κοινωνική οργάνωση της κοινωνίας.

Στην εκπαιδευτική διαδικασία, η πολιτισμική διάσταση παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας και των αξιών των μαθητών, καθώς επίσης και στην ανάπτυξη της κριτικής τους σκέψης και της δυνατότητάς τους να αναγνωρίζουν και να σέβονται τις διαφορετικές πολιτιστικές πρακτικές και αξίες των άλλων. Στόχος της είναι η διεύρυνση του πεδίου αντίληψης των μαθητών σχετικά με τις πολιτιστικές παραδόσεις και αξίες του κόσμου, η κατανόηση και ο σεβασμός των διαφορετικών πολιτισμικών πρακτικών.

Η πολιτισμική διάσταση στην εκπαιδευτική διαδικασία έχει αναφερθεί από πολλούς ερευνητές και οργανισμούς, οι οποίοι αναφέρονται στη σημασία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και της κατανόησης των διαφορών μεταξύ των πολιτισμών. Επισημαίνουν ότι η ενσωμάτωση των προσφύγων στις κοινωνίες υποδηλώνει την ανάγκη να κατανοήσουμε και να αναγνωρίσουμε τις διαφορετικές πολιτιστικές αξίες και πρακτικές (UNCHR, 2016). Περιλαμβάνει την ανάδειξη των διαφορετικών πολιτιστικών αξιών και πρακτικών, καθώς και την κατανόηση του ρόλου που παίζουν οι πολιτιστικές παραδόσεις στη διαμόρφωση της ταυτότητας των μαθητών (Πανταζής, 2009). Επιπλέον, υπογραμμίζουν, ότι η πολιτισμική διάσταση πρέπει να ενσωματωθεί στη διδασκαλία για να διευρυνθεί η αντίληψη των μαθητών σχετικά με την ποικιλομορφία των πολιτισμών και να αναπτυχθεί η διαπολιτισμική κατανόηση και ευαισθητοποίηση (Triantafyllou, 2014). Τονίζουν, ότι είναι σημαντική για να αναπτυχθούν δεξιότητες που αφορούν την κοινωνική επικοινωνία, την ανοχή και την αμοιβαία κατανόηση (Murray, 2018). Επίσης, θεωρούν, ότι η διδασκαλία με πολιτισμική προσέγγιση πρέπει να αποσκοπεί στην ανάδειξη των κοινών στοιχείων και αξιών μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών, καθώς και στην αναγνώριση και σεβασμό των

διαφορών. Τέλος, υποστηρίζουν, ότι η πολιτισμική διάσταση στην εκπαίδευση μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να κατανοήσουν και να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές ανισότητες, καθώς και να αναπτύξουν δεξιότητες για την αντιμετώπιση των διαφορετικών προκλήσεων και δυσκολιών που ενδέχεται να αντιμετωπίζουν (Dryden-Peterson, 2017).

Συνολικά, ο στόχος της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι η ανάδυση της πολυπολιτισμικότητας και η ανάπτυξη ευαισθητοποίησης και δεξιοτήτων που αφορούν την αντιμετώπιση των διαφορών και την κοινωνική επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων διαφορετικής κουλτούρας. Η ενίσχυση της πολυπολιτισμικότητας στην εκπαίδευση μπορεί να οδηγήσει στην ανάδειξη των ιδιαιτεροτήτων κάθε πολιτισμού και στην κατανόηση της σημασίας της ποικιλομορφίας και της διαφορετικότητας. Ωστόσο, σύμφωνα με την έκθεση του UNCHR, η ενσωμάτωση της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαίδευση δεν πρέπει να οδηγήσει στον περιορισμό της διδασκαλίας σε μία μόνο προσέγγιση της κουλτούρας, αλλά να ενθαρρύνει την ανάδειξη της πολυπολιτισμικότητας και των διαφορετικών προσεγγίσεων (UNCHR, 2016).

Γενικά, η πολιτισμική διάσταση στην εκπαίδευση αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο για την ανάδειξη της πολυπολιτισμικότητας και την ανάπτυξη δεξιοτήτων και αξιών που συνδέονται με την αμοιβαία κατανόηση και τον σεβασμό στη διαφορετικότητα. Οι εκπαιδευτικοί έχουν καθοριστικό ρόλο στην ενσωμάτωση της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαίδευση, καθώς μπορούν να παρέχουν στους μαθητές τους τα απαραίτητα εργαλεία και τις γνώσεις για να κατανοήσουν και να αποδεχτούν τις διαφορετικές κουλτούρες. Είναι, επίσης, σημαντική όχι μόνο για την ανάπτυξη ευαισθητοποίησης και δεξιοτήτων σχετικά με την πολυπολιτισμικότητα, αλλά επιπρόσθετα για την ανάδειξη της σημασίας της διαφορετικότητας στην ανθρώπινη κουλτούρα και την αναγνώριση της ποικιλομορφίας ως μια απαραίτητη πτυχή της κοινωνίας. Στόχος είναι να δημιουργηθεί μια κοινωνία όπου οι άνθρωποι να σέβονται και να αποδέχονται τις διαφορετικότητες και να εργάζονται από κοινού για την κοινή ευημερία και ανάπτυξη.

Υπάρχουν αρκετές μελέτες που έχουν εξετάσει τη σημασία της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαίδευση και έχουν παρουσιάσει τα οφέλη της ενσωμάτωσης της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαίδευση. Για παράδειγμα, μια μελέτη του Dryden-Peterson έδειξε ότι οι εκπαιδευτικοί που εστίασαν στην πολιτισμική διάσταση στην τάξη τους ενθάρρυναν την αυτοεκτίμηση και την επίτευξη των στόχων των μαθητών, καθώς και την καλλιέργεια της κοινωνικής τους ευαισθητοποίησης και επικοινωνίας (Dryden-Peterson,

2017). Μια άλλη μελέτη του Πανταζή έδειξε ότι η ενσωμάτωση της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαίδευση μπορεί να βοηθήσει στην ανάπτυξη των ικανοτήτων των μαθητών να αντιλαμβάνονται και να αποδέχονται τις διαφορές και να ανταποκρίνονται σε διαφορετικές καταστάσεις και περιβάλλοντα (Πανταζής, 2021).

Συνολικά, η πολιτισμική διάσταση στην εκπαίδευση είναι σημαντική για την ανάπτυξη ενός κοινωνικά ευαισθητοποιημένου και διαφοροποιημένου εκπαιδευτικού συστήματος. Ο στόχος είναι να δημιουργηθεί ένα περιβάλλον που ενθαρρύνει τους μαθητές να αναπτύξουν τις δεξιότητες που απαιτούνται για την ανταπόκριση σε διαφορετικές καταστάσεις και περιβάλλοντα, και να αντιληφθούν τη σημασία της πολιτισμικής ποικιλότητας. Αυτό μπορεί να ενισχύσει την αυτοεκτίμηση των μαθητών και τη διαδικασία της αναζήτησης της ταυτότητάς τους, ενώ παράλληλα μπορεί να βελτιώσει την κοινωνική και πολιτική ευαισθητοποίηση.

Επιπλέον, η ενσωμάτωση της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαίδευση μπορεί να βελτιώσει την απόδοση των μαθητών και την αποδοχή τους της σχολικής διαδικασίας. Μια μελέτη του Murray έδειξε ότι η διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας και η αναγνώριση των πολιτισμικών διαφορών των μαθητών μπορεί να βελτιώσει την απόδοσή τους και να αυξήσει την ικανοποίησή τους από τη σχολική εμπειρία (Murray, 2018).

Τέλος, η ενσωμάτωση της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη μιας κοινωνίας που είναι ανοικτή και σεβαστή στις πολιτισμικές διαφορές. Η εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία μιας κοινωνίας που εκτιμά και σέβεται τις διαφορές και διασφαλίζει την ισότητα σε όλους τους τομείς (Dryden-Peterson, 2017).

Η πολιτισμική διάσταση στην εκπαίδευση είναι ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη ενός πλουραλιστικού και σεβαστού κόσμου. Η αναγνώριση και η εκτίμηση της πολιτισμικής ποικιλότητας μπορεί να βελτιώσει την εκπαίδευση και την κοινωνία συνολικά. Στόχος της εκπαίδευσης πρέπει να είναι η παροχή των απαραίτητων εργαλείων και δεξιοτήτων στους μαθητές, ώστε να αντιμετωπίζουν τις διαφορές ως μια πηγή εμπλουτισμού και όχι ως μια απειλή ή μια ανωτερότητα. Η ανάπτυξη, δηλαδή, της κουλτούρας και των αξιών που διέπουν μια κοινωνία.

Στην προσχολική αγωγή, ο στόχος της πολιτισμικής διάστασης είναι η ανάδειξη των κοινωνικών και πολιτιστικών αξιών μέσα από την εκπαίδευση των παιδιών. Η πολιτισμική διάσταση στην προσχολική αγωγή αφορά την επίτευξη τεσσάρων κεντρικών

στόχων: την ανάπτυξη της κοινωνικής ευαισθητοποίησης, την ανάδειξη της πολυμορφίας των πολιτισμών, την ενίσχυση των θετικών στάσεων απέναντι στον πολιτισμό και την προώθηση της δημιουργικότητας και της φαντασίας των παιδιών. Η αξιοποίηση της, μπορεί να γίνει μέσα από διάφορες δραστηριότητες όπως η αφήγηση παραμυθιών, η ανακάλυψη διαφορετικών πολιτισμών και η εκμάθηση των βασικών αξιών και πεποιθήσεων. Επίσης, η διατήρηση και προβολή της τοπικής κουλτούρας και παράδοσης μπορεί να αποτελέσει σημαντικό μέσο προώθησης της.

Επιπρόσθετα, η πολιτισμική διάσταση στην προσχολική αγωγή είναι σημαντική για την ανάπτυξη της κοινωνικής και αισθητικής ευαισθητοποίησης των παιδιών και για τη δημιουργία ενός πολυπολιτισμικού περιβάλλοντος που αντανακλά την πολυμορφία της κοινωνίας (Χατζησωτηρίου & Αγγελίδης, 2013). Συνολικά, αποτελεί σημαντικό στοιχείο της προσχολικής αγωγής, καθώς ενισχύει την κοινωνική ευαισθητοποίηση και την ανάδειξη των πολιτιστικών αξιών και πεποιθήσεων στα παιδιά. Η εκπαίδευση στην προσχολική ηλικία μπορεί να διαδραματίσει έναν καθοριστικό ρόλο στην καλλιέργεια ενός κλίματος κατανόησης, ανοχής και σεβασμού προς τους διαφορετικούς πολιτισμούς και τις διαφορετικότητες.

Επιπλέον, η διαχείριση των διαφορετικοτήτων στην τάξη μπορεί να γίνει μέσω διαφόρων δραστηριοτήτων, όπως παιχνίδια, τραγούδια και ιστορίες που αναδεικνύουν τις διαφορετικές κουλτούρες και παραδόσεις (Αγγελίδης et al., 2012). Συνεπώς, η πολιτισμική διάσταση στην προσχολική αγωγή δεν πρέπει να αγνοείται, αλλά να αναγνωρίζεται ως κρίσιμο στοιχείο της εκπαίδευσης.

Το ελληνικό μοντέλο προσχολικής αγωγής συμπεριλαμβάνει την προώθηση της πολιτισμικής διάστασης μέσω της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας, των μαθηματικών, των επιστημών και των κοινωνικών επιστημών, καθώς και μέσω της προώθησης της τοπικής κουλτούρας και παράδοσης. Στόχος είναι η δημιουργία μιας πολυπολιτισμικής κοινότητας που ενισχύει την κοινωνική και αισθητική ευαισθητοποίηση καθώς και την αντίληψη των παιδιών για την ποικιλομορφία και την αξία της διαφορετικότητας. Μέσα από αυτήν την προσέγγιση, τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν μια κριτική σκέψη και μια ευαισθητοποίηση για τα πολιτιστικά ζητήματα που επηρεάζουν την κοινωνία.

Συνολικά, η πολιτισμική διάσταση στην προσχολική αγωγή είναι κρίσιμης σημασίας και έχει ως στόχο τη δημιουργία μιας πολυπολιτισμικής κοινότητας που ενισχύει την κοινωνική και αισθητική ευαισθητοποίηση, καθώς και την αντίληψη των παιδιών για τη

διαφορετικότητα και την αξία της. Το ελληνικό μοντέλο προσχολικής αγωγής αναγνωρίζει τη σημασία αυτής της διάστασης και προωθεί τη διδασκαλία της πολυπολιτισμικότητας μέσω διαφόρων δραστηριοτήτων και προγραμμάτων εκπαίδευσης, και συνεχίζει να αναζητά νέους τρόπους για τη βελτίωση της πολιτισμικής εκπαίδευσης των παιδιών στο μέλλον. Σκοπός της, είναι η ενίσχυση της ανάπτυξης των παιδιών σε όλους τους τομείς της ζωής τους, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής και πολιτιστικής τους ανάπτυξης.

Μια από τις βασικές αρχές του ελληνικού μοντέλου προσχολικής αγωγής είναι η αναγνώριση της πολιτιστικής ποικιλομορφίας και η ανάδειξη των κοινών αξιών μας. Αυτό σημαίνει ότι οι παιδαγωγοί πρέπει να αντιμετωπίζουν τη διαφορετικότητα σαν κάτι θετικό και να προωθούν την ανοχή και τον αμοιβαίο σεβασμό όλων.

Όπως αναφέρεται σε μελέτες, η εκπαίδευση πρέπει να διασφαλίζει την ανάπτυξη των δικαιωμάτων του παιδιού και να εστιάζει στην πολιτισμική ποικιλομορφία και την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ διαφορετικών κοινοτήτων (Πανταζής, 2009). Επισημαίνεται, ότι η πλουραλιστική προσέγγιση στην εκπαίδευση πρέπει να ενισχυθεί, προκειμένου να αναπτυχθεί μια κοινωνία με αμοιβαίο σεβασμό και κατανόηση για την πολυπολιτισμικότητα (Triantafyllou, 2014). Ωστόσο, η πολιτισμική διάσταση στην εκπαίδευση μπορεί να αντιμετωπιστεί και με αρνητικό τρόπο, όταν η πολυπολιτισμική προσέγγιση αντιμετωπίζει προβλήματα συνύπαρξης και οδηγεί σε πολιτιστικό διαχωρισμό (Murray, 2018). Υπογραμμίζεται, η σημασία της δημοκρατίας στην εκπαίδευση, ως μέσο για την ενίσχυση της πολιτικής ευαισθητοποίησης και της ενεργού συμμετοχής των μαθητών στη διαμόρφωση του πολιτικού, οικονομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Επίσης, αναφέρεται ότι η αναγνώριση και αξιοποίηση των πολιτισμικών διαφορών είναι σημαντική στην εκπαιδευτική διαδικασία και μπορεί να συμβάλει στην προαγωγή της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και της κοινωνικής συνοχής. Επιπλέον, οι διακυμάνσεις στη σύνθεση των πληθυσμών μπορούν να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην εκπαίδευση και στην πολιτιστική ζωή των κοινωνιών (Τριανταφύλλου, 2015).

Οι εκπαιδευτικές διαδικασίες πρέπει να αντιμετωπίζουν την πρόκληση της πολυπολιτισμικότητας και της μετανάστευσης και να προωθούν την κοινωνική συνοχή και την ανεκτικότητα (Murray, 2018). Η προσχολική αγωγή για τους πρόσφυγες και τους μετανάστες πρέπει να λαμβάνει υπόψη τους πολιτιστικούς και γλωσσικούς παράγοντες και επιπλέον η εκπαίδευση τους πρέπει να επικεντρώνεται στην ανάπτυξη δεξιοτήτων που θα τους βοηθήσουν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις μιας αβέβαιης και απρόβλεπτης

μελλοντικής κοινωνίας. Αυτό περιλαμβάνει την ανάπτυξη κριτικής σκέψης, δημιουργικότητας, συνεργατικής εργασίας και διοργάνωσης, καθώς και την εκμάθηση γλωσσών και πολιτιστικών πρακτικών που θα τους βοηθήσουν να αποκτήσουν πρόσβαση σε θέσεις εργασίας και στον κοινωνικό βίο (Dryden-Peterson, 2017).

Η εκπαίδευση με βάση τα ανθρώπινα δικαιώματα μπορεί να διδάξει στα παιδιά την ανοχή, την αμοιβαία σεβαστή συνύπαρξη και τη διαφορετικότητα. Η αναγνώριση της πλουραλιστικής φύσης της κοινωνίας απαιτεί από τους εκπαιδευτικούς να αναλαμβάνουν έναν πιο ενεργό ρόλο και να προωθούν την ενσωμάτωση, αντί για την αφομοίωση ή την προσαρμογή (Γκόβαρης, 2011) (Πανταζής, 2009) (Τριανταφύλλου, 2015).

Ο Murray στο βιβλίο του "The Strange Death of Europe" εξετάζει την κρίση της μετανάστευσης και τον πολιτισμικό εκφυλισμό στην Ευρώπη. Ο συγγραφέας αναφέρεται στη σημασία της εκπαίδευσης ως μέσου προώθησης της κοινωνικής συνοχής και ανάπτυξης μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Παράλληλα, επισημαίνει ότι η εκπαίδευση πρέπει να είναι προσανατολισμένη στις αξίες του δυτικού κόσμου, όπως η ελευθερία, η δημοκρατία και η ισότητα. Ωστόσο, αναφέρει επίσης, ότι η εκπαίδευση δεν μπορεί να αποτελέσει λύση για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η Ευρώπη στον τομέα της μετανάστευσης και του πολιτισμικού εκφυλισμού. Αντίθετα, αναφέρει ότι η εκπαίδευση πρέπει να συνοδεύεται από αποτελεσματικές πολιτικές και μέτρα, όπως η ενίσχυση της ασφάλειας και ο περιορισμός της μετανάστευσης από απροσδιόριστες πηγές. Επομένως, καταλήγει, η εκπαίδευση παραμένει σημαντική για την ανάπτυξη κοινών αξιών και αρχών (Murray, 2018).

Το ελληνικό μοντέλο προσχολικής αγωγής ανταποκρίνεται στις ανωτέρω απαιτήσεις, αναγνωρίζοντας τη σημασία της πολυπολιτισμικότητας και της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαίδευση των παιδιών. Οι παιδαγωγοί και οι εκπαιδευτικοί τηρούν μια προσέγγιση που σέβεται τις διαφορετικές πολιτιστικές ταυτότητες και προάγει την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, της δημιουργικότητας και της συνεργατικής εργασίας. Ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί και οι παιδαγωγοί πρέπει να αναζητήσουν τρόπους για να ενσωματώσουν τις πολιτισμικές διαστάσεις στις διαδικασίες εκπαίδευσης και να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτύξουν δεξιότητες που θα τους επιτρέπουν να αλληλοεπιδρούν αποτελεσματικά με άτομα από διαφορετικές κοινότητες.

2.5 Συμπεράσματα

Η πολιτισμική πολυμορφία αποτελεί μια αναπόσπαστη συνιστώσα της σύγχρονης κοινωνίας, καθώς οι χώρες γίνονται όλο και πιο διαφορετικές από πολιτισμική άποψη. Στην προσχολική αγωγή, η συνεκπαίδευση αποτελεί μια αποτελεσματική μέθοδο για να ενθαρρύνεται η κατανόηση και η συνεργασία μεταξύ παιδιών από διαφορετικές πολιτισμικές κοινότητες.

Η συνεκπαίδευση αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά από διαφορετικές πολιτισμικές κοινότητες ενσωματώνονται μαζί σε μια κοινή εκπαιδευτική διαδικασία. Στην προσχολική αγωγή, αυτό μπορεί να σημαίνει την επιλογή δραστηριοτήτων που αναδεικνύουν την πολυμορφία των πολιτισμών, όπως η μαγειρική, η μουσική, ο χορός και οι ιστορίες από διαφορετικά μέρη του κόσμου. Επίσης, μπορεί να βοηθήσει στη διασφάλιση της ισότητας και της δικαιοσύνης στην εκπαίδευση, καθώς τα παιδιά αναπτύσσουν την κοινωνική ευαισθησία, το σεβασμό και την αποδοχή του κάθε διαφορετικού. Η ανάπτυξη του πλουραλισμού και η ενσωμάτωση των διαφορετικών πολιτισμών στην εκπαίδευση είναι σημαντική για την ανάπτυξη των παιδιών και την προετοιμασία τους για την συμμετοχή σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία.

Επιπλέον, η συνεκπαίδευση μπορεί να ενθαρρύνει την αμοιβαία κατανόηση και ανταλλαγή ιδεών μεταξύ των διαφορετικών κοινοτήτων. Με τη βοήθεια της εκπαίδευσης, τα παιδιά μπορούν να μάθουν να σεβαστούν τις διαφορές και να διαμορφώσουν μια θετική στάση απέναντι σε αυτές. Αυτό μπορεί να συμβάλλει στην εδραίωση της δημοκρατίας και της ειρηνικής συνύπαρξης στην κοινωνία.

Ο ρόλος των εκπαιδευτικών είναι κρίσιμος για την ανάπτυξη αυτών των αξιών στα παιδιά. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να είναι ικανοί να αναγνωρίζουν και να αντιμετωπίζουν τις πολιτισμικές διαφορές με ευαισθησία και σεβασμό, προάγοντας τον πολιτισμικό διάλογο και την αλληλοκατανόηση μεταξύ των παιδιών. Η συνεκπαίδευση μεταξύ παιδιών από διαφορετικές κοινότητες μπορεί να αποτελέσει μια ευκαιρία για την ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος αμοιβαίας εκμάθησης και ανταλλαγής πολιτιστικών πληροφοριών.

Τέλος, η προσχολική αγωγή πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τις πολιτισμικές διαφορές και να ενθαρρύνει την πολυπολιτισμική αναγνώριση και εκπαίδευση. Οι παιδαγωγικές πρακτικές και οι διδακτικές μέθοδοι πρέπει να είναι ευέλικτες και προσαρμοσμένες

στις ανάγκες και τις δυνατότητες των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων και των παιδιών.

Κεφάλαιο 3. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση στην προσχολική αγωγή

3.1 Εισαγωγή

Η συμπερίληψη αναφέρεται στον συγκεκριμένο τρόπο ενσωμάτωσης ή περιλαμβανομένου ενός στοιχείου ή πληροφορίας σε ένα μεγαλύτερο σύνολο ή δομή. Στην καθημερινή ζωή, η συμπερίληψη μπορεί να αναφέρεται στον συμπεριληπτικό τρόπο σκέψης όταν αντιμετωπίζουμε διαφορετικές απόψεις ή αξίες. Στον τομέα της εκπαίδευσης, η συμπερίληψη αναφέρεται στην αντιμετώπιση της διαφορετικότητας και της πολυμορφίας ως πλεονέκτημα και όχι ως εμπόδιο για την εκπαίδευση και την ανάπτυξη των μαθητών. Σε κοινωνικό επίπεδο, η συμπερίληψη αναφέρεται στην προσπάθεια περιορισμού των ανισοτήτων και της διακριτικής αντιμετώπισης βάσει φυλής, θρησκείας, γένους, κοινωνικής τάξης ή άλλων παραγόντων. Συνολικά, η συμπερίληψη αποσκοπεί στη δημιουργία μιας πιο ανοιχτής, ελεύθερης και ισότιμης κοινωνίας για όλους.

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση είναι μια προσέγγιση στην εκπαίδευση που αποσκοπεί στην ενσωμάτωση όλων των μαθητών σε μια πλήρη και ισότιμη εκπαιδευτική διαδικασία. Στόχος είναι η δημιουργία ενός περιβάλλοντος που ενισχύει την πολυμορφία και αξιοποιεί τις διαφορές μεταξύ των μαθητών, προσαρμοσμένο στις ανάγκες τους. Η συμπεριληπτική προσέγγιση βασίζεται στην ανάδειξη των δυνατοτήτων του κάθε μαθητή και στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησής του. Αποσκοπεί στην παροχή ισότιμης ευκαιρίας για μάθηση σε όλους τους μαθητές, ανεξάρτητα από την ηλικία, το φύλο, την εθνοτική καταγωγή ή τη θρησκεία. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση επικεντρώνεται στη δημιουργία εκπαιδευτικών περιβαλλόντων ανοιχτών στην πολυμορφία, και τη χρήση σύγχρονων τεχνολογιών και μεθόδων διδασκαλίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η αξία της διαφορετικότητας και η πολυπολιτισμική προσέγγιση αποτελούν κεντρικά στοιχεία της εκπαίδευσης.

Η μέθοδος της επικεντρώνεται στη διαμόρφωση της κουλτούρας ενός ανοικτού και φιλικού περιβάλλοντος όπου δίνεται η ευκαιρία σε όλους τους μαθητές να συμμετέχουν και να συνεισφέρουν στην εκπαιδευτική διαδικασία. Συνεπώς, η συμπεριληπτική εκπαίδευση αποτελεί μια διαδικασία προσαρμογής στις ανάγκες του κάθε μαθητή και στην

αξία της διαφορετικότητας και της πολυμορφίας στην τάξη. Στόχος είναι η εκπαίδευση να προσδίδει τη δυνατότητα σε όλους τους μαθητές να αναπτύσσουν τις ικανότητές τους και να προοδεύουν βάσει των δικών τους αναγκών και προτεραιοτήτων.

Η προώθηση μιας συμπεριληπτικής εκπαίδευσης αποτελεί, επομένως, μια προτεραιότητα για την αύξηση της κοινωνικής συνοχής και την προώθηση της ισότητας στην πρόσβαση στην εκπαίδευση. Ωστόσο, η υλοποίηση της απαιτεί δέσμευση και σταθερή προσήλωση στην εφαρμογή των βασικών αρχών, και επιπλέον προκαλεί προκλήσεις που πρέπει να αντιμετωπιστούν με στοχευμένες δράσεις και διαρκή εκπαίδευση του εκπαιδευτικού προσωπικού.

Στην ουσία, η συμπεριληπτική εκπαίδευση αποτελεί μια διαδικασία συνεχούς βελτίωσης και προσαρμογής στις ανάγκες των μαθητών. Είναι απαραίτητο, επομένως, να εξασφαλιστεί η αναγνώριση των διαφορετικότητων των μαθητών.

Τέλος, για την επιτυχή υλοποίηση της, είναι σημαντικό να υπάρχει στοχευμένη κατάρτιση για τους εκπαιδευτικούς στις αρχές και τις πρακτικές της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης. Με έμφαση στη συνεργασία και την αναπτυξιακή προσέγγιση, η συμπεριληπτική εκπαίδευση εξασφαλίζει σε κάθε μαθητή τη δυνατότητα να αναπτύξει τις δεξιότητες του και να επιτύχει το ακαδημαϊκό του δυναμικό.

Συνοπτικά, η συμπεριληπτική εκπαίδευση επιδιώκει τη δημιουργία ενός μαθησιακού περιβάλλοντος που δέχεται και αναγνωρίζει τη διαφορετικότητα και τα συναισθήματα όλων των μαθητών. Η προαγωγή της απαιτεί την ανάπτυξη συνεχούς επαγγελματικής ανάπτυξης των εκπαιδευτικών, στην υιοθέτηση βέλτιστων πρακτικών, συνεργασίας και εξελίξεων.

Αν και η προώθηση της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης είναι ένας μακροχρόνιος και συνεχής αγώνας, έχει ήδη δείξει την αξία της στη βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης και στην προσέλκυση και ενσωμάτωση όλων των μαθητών. Παράλληλα με την θεωρητική βάση, κρίνεται σημαντικό να υποστηριχθεί και με πρακτικά προγράμματα υποστήριξης των παιδιών κατά τη προσχολική αγωγή, ώστε πραγματικά να διασφαλίζεται σε όλους τους μαθητές η πρόσβαση σε υψηλής ποιότητας μάθησης και εμπειρίες (Mousena & Kirgianos, 2018) (Βλάχου, 2018).

Ακόμη, επιπλέον μέτρα βασίζονται στην εξέλιξη εγχειριδίων και προγραμμάτων, την κατάρτιση και εξοπλισμό των εκπαιδευτικών, καθώς και τη δημιουργία στρατηγικών συνεργασίας μεταξύ εκπαιδευτικών, γονέων και κοινοτήτων. Απαιτείται, λοιπόν, η

πολιτική δέσμευση από τους αντίστοιχους φορείς, αλλά και το δέσιμο της εκπαίδευσης με την κοινωνική βιωσιμότητα.

3.2 Η έννοια της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αποτελεί μια πολιτική και παιδαγωγική προσέγγιση που στοχεύει στην ενσωμάτωση όλων των μαθητών, ανεξάρτητα από το φύλο, την εθνική καταγωγή, το κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο, τις δεξιότητες και τις ανάγκες τους, στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Κεντρική ιδέα πίσω από τη συμπεριληπτική εκπαίδευση είναι η διασφάλιση της ίσης πρόσβασης στην εκπαίδευση, η ενίσχυση της κοινωνικής και πολιτισμικής ανοχής, και η προαγωγή της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ισότητας. Προϋποθέτει την ύπαρξη ιδιαίτερων διδακτικών προσεγγίσεων, πρακτικών και μεθόδων, καθώς και την παρουσία ικανοποιητικού βαθμού υποστήριξης για όλους τους μαθητές.

Η συνεκπαίδευση στο πλαίσιο της προσχολικής αγωγής αποτελεί ένα σημαντικό μέσο για την προώθηση του πολιτισμικού πλουραλισμού και την ανάπτυξη της πολιτότητας στα παιδιά. Στον σύγχρονο κόσμο, όπου οι κοινωνίες γίνονται ολοένα και πιο πολυπολιτισμικές, η ανάγκη για κατανόηση, σεβασμό και συνεργασία μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών είναι ζωτικής σημασίας. Η προσχολική αγωγή, ως περίοδος θεμελιώσεως της παιδικής ανάπτυξης, αποτελεί ιδανικό πεδίο για να προωθηθούν οι αρχές της συνεκπαίδευσης και της πολιτισμικής πολυμορφίας.

Στηρίζεται στην ιδέα ότι η συνεργασία μεταξύ παιδιών από διάφορες πολιτισμικές και γλωσσικές κοινότητες ενισχύει την κατανόηση, την αλληλοεπίδραση και την αμοιβαία μάθηση. Μέσω της αμοιβαίας ανακάλυψης και ανταλλαγής πολιτιστικών αξιών και εμπειριών, τα παιδιά μπορούν να εμπλουτίζονται και να αναπτύσσουν σεβασμό για τις διαφορές και την ανοχή προς τον πολιτισμό των άλλων. Μέσω της συνεκπαίδευσης, τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν δεξιότητες κοινωνικής επικοινωνίας, συνεργασίας και αμοιβαίας κατανόησης.

Επιπλέον, η προσχολική αγωγή προσφέρει μια ευκαιρία για την ενίσχυση της πολιτικής ευαισθητοποίησης και της πολιτισμικής αναγνώρισης στα παιδιά. Μέσα από δραστηριότητες που προωθούν την αναγνώριση και την εκτίμηση των διαφορετικών πολιτισμών, τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν μια συνείδηση για την πολυμορφία της κοινωνίας τους και τη σημασία της συμβίωσης σε αρμονία.

Η έννοια της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης έχει αναδειχθεί ως μια προοδευτική προσέγγιση που στοχεύει στην ενσωμάτωση όλων των μαθητών στο εκπαιδευτικό σύστημα. Η ανάπτυξη και εξέλιξη της απαιτεί τη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού συστήματος που θα αντικατοπτρίζει την πολυμορφία της κοινωνίας και θα αναγνωρίζει τη διαφορετικότητα των μαθητών και την ανάγκη εξατομικευμένης προσέγγισης (Barton, 2000).

Η προώθηση της συνεκπαίδευσης προϋποθέτει τη δημιουργία μηχανισμών που θα εξασφαλίζουν τη συνεχή ενημέρωση και εκπαίδευση των εκπαιδευτικών για τα νέα διδακτικά και αξιολογικά εργαλεία (Vlachou, 2004). Επίσης, απαιτεί τη διασφάλιση επαρκούς υποστήριξης για όλους τους μαθητές, προκειμένου να διασφαλιστεί η επιτυχής υλοποίηση της.

Η προώθηση της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης απαιτεί τη στρατηγική συνεργασία μεταξύ των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, των πολιτικών φορέων και των εκπαιδευτικών. Πρέπει να αναπτυχθούν κατάλληλες πρακτικές και μέτρα που θα διευκολύνουν την προσαρμογή των μαθητών στο εκπαιδευτικό σύστημα και θα διασφαλίσουν την ισότιμη συνεισφορά όλων των μαθητών στην εκπαίδευση.

Συνολικά, η συμπεριληπτική εκπαίδευση αποτελεί ένα απαραίτητο βήμα για την προώθηση της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης στο εκπαιδευτικό σύστημα. Για την επιτυχή υλοποίησή της απαιτούνται συντονισμένες προσπάθειες και στρατηγικοί σχεδιασμοί από τους εκπαιδευτικούς και τους πολιτικούς φορείς (Βλάχου, 2018).

Αποτελεί μια προσέγγιση που στοχεύει στην ενσωμάτωση και στήριξη των μαθητών, χωρίς στερεότυπα και αποκλεισμούς, στη συνολική εκπαιδευτική διαδικασία και κοινωνική ζωή του σχολείου. Σκοπός της είναι να προωθήσει την ισότητα ευκαιριών και να αναπτύξει τις ικανότητες όλων των μαθητών, μέσα από τη συνεργασία και την κοινοποίηση πρακτικών και πόρων. Η ένταξη του συνόλου των παιδιών δεν είναι μόνο ηθική υποχρέωση, αλλά και αναγκαία για την ανάπτυξη ενός πιο δίκαιου, ισότιμου εκπαιδευτικού συστήματος (Barton, 2000).

Επομένως, απαιτεί μια διαρκή δέσμευση για να επιτευχθεί με επιτυχία. Συνάμα, αντιπροσωπεύει μια σημαντική προσπάθεια για να διασφαλιστεί ότι όλοι οι μαθητές έχουν ίσες ευκαιρίες να αναπτύξουν το δυναμικό τους και να συμμετάσχουν πλήρως στην κοινωνική ζωή του σχολείου.

3.3 Οι βασικές αρχές της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση είναι μια πολιτική και κοινωνική δέσμευση για την προώθηση ενός εκπαιδευτικού συστήματος το οποίο δίνει τη δυνατότητα σε όλους τους μαθητές να συμμετάσχουν στην εκπαίδευση χωρίς διακρίσεις ή αποκλεισμούς. Πρωταρχικές αρχές της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης είναι η διαφορετικότητα, η ισότητα, η αλληλεξάρτηση και η συνεργασία (Barton, 2000).

Οι βασικές αρχές της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης είναι οι εξής:

- **Αναγνώριση της διαφορετικότητας:** Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αναγνωρίζει και αποδέχεται τη διαφορετικότητα των μαθητών και την αναζητά ως πλεονέκτημα και όχι ως εμπόδιο.
- **Προσωποκεντρική προσέγγιση:** Βασίζεται σε μια προσέγγιση, που βλέπει τον κάθε μαθητή ως ένα ξεχωριστό άτομο με ιδιαίτερες ανάγκες και δυνατότητες.
- **Ισότητα:** Επιδιώκει να προωθήσει την ισότητα ως βασική αξία. Αυτό σημαίνει ότι όλοι οι μαθητές, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους, την εθνικότητά τους, τη φυλή τους και τις κοινωνικοοικονομικές τους συνθήκες, έχουν το ίδιο δικαίωμα στην εκπαίδευση και την υποστήριξη που χρειάζονται.
- **Συνεργατική μάθηση:** Η συμπεριληπτική εκπαίδευση υποστηρίζει τη συνεργατική μάθηση, όπου οι μαθητές μαθαίνουν από τους συμμαθητές τους και οι διαφορετικοί τρόποι σκέψης και προσέγγισης προβλημάτων βοηθούν στην ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων και της αυτοπεποίθησης.
- **Εξατομικευμένη εκπαίδευση:** Υποστηρίζει μια εξατομικευμένη προσέγγιση, όπου οι μαθητές λαμβάνουν υποστήριξη σύμφωνα με τις ανάγκες τους και με βάση τις δυνατότητές τους.

Η συνεκπαίδευση συνιστά θεμελιώδες τμήμα αυτής της αρχής (Βλάχου, 2018). Απαιτεί τη συνεργασία όλων των μελών της κοινωνίας, των εκπαιδευτικών, των γονέων, των φοιτητών και των πολιτικών αρχών. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι δεν αποτελεί απλά ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα ή ένα σετ καλύτερων πρακτικών, αλλά απαιτεί την ανάπτυξη ενός ευρύτερου πολιτικού πλαισίου για τη διασφάλιση της ισότητας και της διαφορετικότητας στην εκπαίδευση (Vlachou, 2004). Αποτελεί ένα σημαντικό κοινωνικό κίνημα για τη διασφάλιση της ισότητας και της δικαιοσύνης στην εκπαίδευση. Η ανάπτυξη μιας ανοικτής, συνεργατικής και δημοκρατικής κουλτούρας στα σχολεία μπορεί να υποστηρίξει την υλοποίηση αυτών των βασικών αρχών.

Επίσης, είναι σημαντικό να γίνεται αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της συνεκπαίδευσης και να απαντώνται ερωτήσεις, όπως πώς επηρεάζεται ο μαθητής, ποια είναι η δυνατότητα των μαθητών να αφομοιώνουν γνώσεις, ποια είναι η ποιότητα της μάθησης που δίνεται και πώς αναπτύσσεται αυτή η διαδικασία (Mousena & Kiprianos, 2018) (Barton, 2000).

Συνολικά, η συμπεριληπτική εκπαίδευση έχει να κάνει με την αναγνώριση της διαφορετικότητας και της αποτελεσματικής ανταπόκρισης σε αυτήν. Αυτό απαιτεί τη συνεργασία όλων των μελών της κοινωνίας και την ανάπτυξη μιας εκπαιδευτικής κουλτούρας που να διασφαλίζει την ισότητα και την πρόσβαση στην εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, πρέπει να βασίζεται σε καλά σχεδιασμένα εκπαιδευτικά προγράμματα και κατάλληλη κατάρτιση του προσωπικού των σχολείων ώστε να είναι σε θέση να ανταποκριθεί σε όλες τις ανάγκες των μαθητών.

Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί ότι η συνεκπαίδευση είναι ένας μακροπρόθεσμος και συνεχής αγώνας που απαιτεί συνέπεια, δέσμευση και διαρκή βελτίωση. Όλα αυτά είναι αναγκαία για τη δημιουργία ενός δίκαιου και ισότιμου εκπαιδευτικού περιβάλλοντος για όλους τους μαθητές, ανεξαρτήτως φυλής, εθνικότητας, γλώσσας, κλπ. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση είναι μια διαδικασία που δημιουργεί τη δυνατότητα για όλους τους μαθητές να αναπτύξουν τις ικανότητές τους και τις δεξιότητές τους και να συμμετάσχουν στην κοινωνία σε ένα ισότιμο βαθμό με όλους τους άλλους (Τσερμίδου & Ζώνιου - Σιδέρη, 2020).

Η χρήση των βασικών αρχών της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης, όπως η ισότητα, η διαφορετικότητα, η συνεργασία και η αλληλεξάρτηση, μπορεί να βοηθήσει να δημιουργηθεί ένα περιβάλλον εκπαίδευσης που είναι δίκαιο και ισότιμο για όλους τους μαθητές και βοηθά στη διασφάλιση της επιτυχίας τους στη ζωή και στην κοινωνία.

Παράλληλα, πρέπει να εξασφαλίζει ότι όλοι οι μαθητές θα έχουν πρόσβαση σε αναλογικές συμμετοχικές και αλληλέγγυες κοινότητες, που θα στηρίζουν την ανάπτυξη των ικανοτήτων τους και θα βοηθήσουν στην κοινωνική ενσωμάτωσή τους. Μια συνεκτική και συμπεριληπτική εκπαίδευση μπορεί επίσης να βοηθήσει να αντιμετωπιστούν οι κοινωνικές διακυμάνσεις και τα άνισα κοινωνικά προνόμια, προσφέροντας ίσες ευκαιρίες εκπαίδευσης για όλους.

Πρόκειται, επομένως, για μια παιδαγωγική που αποσκοπεί στην ενσωμάτωση όλων των παιδιών, ανεξάρτητα από τις ικανότητες, τη γλώσσα, το φύλο, τον πολιτισμό, την τάξη ή την εθνοτική ποικιλομορφία (Σόρκος & Χατζησωτηρίου, 2021).

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση απαιτεί, μεταξύ άλλων, την αναδιάρθρωση της σχολικής κουλτούρας, των πρακτικών και των πολιτικών ώστε να προσαρμόζεται στον πλουραλισμό και στην ποικιλότητα των μικρών μαθητών τους. Απαιτείται να εξελιχθεί και να επεκταθεί, επίσης, ώστε να καλύψει και άλλες διαφορές, όπως το πολιτισμικό, κοινωνικό και γλωσσικό υπόβαθρο, την σεξουαλική προτίμηση και κατεύθυνση, όπως και το φύλο.

Ταυτόχρονα, η βιωσιμότητα πρέπει να βρίσκεται στο κέντρο της συμπερίληψης. Η αειφορία εισάγει το θέμα της ικανοποίησης των «ενδογενεακών και διαγενεακών αναγκών» μέσω κοινωνικών διαστάσεων που εστιάζουν στην ισότητα, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ειρήνη (Σόρκος & Χατζησωτηρίου, 2021).

Σε κάθε περίπτωση η αποδοχή, η ισότητα, η δημοκρατία και η ενεργός συμμετοχή είναι οι θεμελιώδεις αρχές που διέπουν το φιλοσοφικό πλέγμα της συμπερίληψης. Ωστόσο, οι παραπάνω αξίες και αρχές δεν είναι δυνατό να υλοποιηθούν εάν οι σημερινές γενιές δεν μπορούν να εγγυηθούν για τις μετέπειτα γενιές ότι θα τις κατέχουν με τα ίδια δικαιώματα. Δηλαδή, το δικαίωμα και τη δυνατότητα στις ίσες ευκαιρίες εισόδου και συμμετοχής στην μάθηση και την κοινωνική ζωή δεν μπορεί να κρίνεται δεδομένο χωρίς τη δημιουργία των απαραίτητων πολιτισμικών και κοινωνικών συνθηκών για τις σημερινές γενιές ώστε να διατηρήσουν αυτό το δικαίωμα και να εξασφαλίσουν τη διαγενεακή ισότητα. Για το σκοπό αυτό, η συμβολή της "εκπαίδευσης για τη αειφόρο συμπεριληπτικότητα" καθίσταται κρίσιμη.

Επομένως, η "εκπαίδευση για την αειφόρο συμπεριληπτικότητα" μπορεί να αναπτύξει το κοινωνικό και πολιτιστικό κεφάλαιο, να εξασφαλίσει την κοινωνική συνοχή και να προάγει την ευημερία των ανθρώπων, ιδίως για τα ευάλωτα άτομα και τις ευπαθείς ομάδες. Μπορεί να παρέχει ποιοτικές εκπαιδευτικές συνθήκες για άτομα και γενιές ανεξαρτήτως θρησκείας, κοινωνικού και οικονομικού υποβάθρου, φυλής, φύλου και εθνοτικής καταγωγής (Σόρκος & Χατζησωτηρίου, 2021).

Συνολικά, η συμπεριληπτική εκπαίδευση είναι μια πολύπλοκη και σημαντική διαδικασία που απαιτεί δέσμευση και συνεργασία από όλους τους φορείς της εκπαίδευσης και της κοινωνίας συνολικά.

3.4 Κοινωνικές πολιτικές και συμπερίληψη

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αναφέρεται στη διαδικασία εκπαίδευσης όπου άτομα με διαφορετικά χαρακτηριστικά, όπως φύλο, ηλικία, πολιτισμική καταγωγή, κοινωνικό περιβάλλον κ.λπ., συμμετέχουν σε κοινές εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Οι κοινωνικές επιστήμες, όπως η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η εκπαιδευτική ψυχολογία και η κοινωνική ανθρωπολογία, έχουν σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη και την αξιολόγηση της συνεκπαίδευσης.

Σύμφωνα με την εκπαιδευτική ψυχολογία, η συμπερίληψη στην εκπαίδευση μπορεί να προωθήσει την ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, την κοινωνική αποδοχή και την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των διαφορετικών ομάδων. Μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη της κοινωνικής επίγνωσης, της αυτοεκτίμησης και της αλληλεπίδρασης μεταξύ των μαθητών (Ormrod, Anderman, & Anderman, 2019).

Η κοινωνιολογία και η κοινωνική ανθρωπολογία μελετούν τις κοινωνικές δομές, τις αλληλεπιδράσεις και τις κοινωνικές ανισότητες στην κοινωνία. Αυτές οι επιστήμες παρέχουν θεωρητικά πλαίσια και ερευνητικά εργαλεία που μπορούν να εφαρμοστούν στη μελέτη και την ανάλυση των διαδικασιών που συμβαίνουν κατά τη συμπεριληπτική εκπαίδευση.

Μια από τις κύριες συνεισφορές των κοινωνικών επιστημών είναι η ανάδειξη των κοινωνικών δομών που επηρεάζουν την εκπαιδευτική διαδικασία της συμπερίληψης. Μελέτες στο πεδίο της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης έχουν αναδείξει τη σημασία των κοινωνικών τάξεων, των οικονομικών πόρων και των πολιτισμικών προσδοκιών στην πρόσβαση και την επίδοση των μαθητών. Αυτές οι μελέτες βοηθούν να κατανοήσουμε πώς οι κοινωνικές ανισότητες επηρεάζουν τη συμπερίληψη στην εκπαίδευση και πώς μπορούν να αντιμετωπιστούν.

Επιπλέον, η κοινωνική ανθρωπολογία μπορεί να προσφέρει μια βαθύτερη κατανόηση των πολιτισμικών προσεγγίσεων και των διαφορετικών προοπτικών που σχετίζονται με τη «συνεκπαίδευση». Έρευνες στο πεδίο της πολιτισμικής ανθρωπολογίας έχουν αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτισμικές αξίες, οι πρακτικές και οι πεποιθήσεις επηρεάζουν την εκπαίδευση και την αλληλεπίδραση μεταξύ των μαθητών. Ακόμη, οι κοινωνικές επιστήμες παρέχουν εργαλεία για την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων αυτής της διαδικασίας. Έρευνες στον τομέα της εκπαιδευτικής ψυχολογίας, για τη θεωρία της ανάπτυξης της νοοτροπίας (growth mindset), έχουν αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο οι

πεποιθήσεις και οι στάσεις επηρεάζουν την εκπαιδευτική επίδοση και την ανάπτυξη των μαθητών.

Επιπρόσθετα, η κοινωνική ανθρωπολογία μπορεί να προσφέρει μια βαθύτερη κατανόηση των πολιτισμικών προσεγγίσεων και των διαφορετικών προοπτικών που σχετίζονται με τη συμπεριληπτική εκπαίδευση. Έρευνες στο πεδίο της πολιτισμικής ανθρωπολογίας έχουν αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτισμικές αξίες, οι πρακτικές και οι πεποιθήσεις επηρεάζουν την εκπαίδευση και την αλληλεπίδραση μεταξύ των μαθητών.

Οι κοινωνικές επιστήμες προάγουν την ανάληψη κοινωνικής ευθύνης και τη δημιουργία περιβαλλόντων που ενθαρρύνουν τη «συνεκπαίδευση». Συνεργάζονται για την προώθηση της και της ανάπτυξης περιβαλλόντων που είναι προσβάσιμα και ευνοούν όλους τους μαθητές. Μελέτες στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας έχουν αναδείξει τη σημασία της συνεργατικής μάθησης και της θετικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των μαθητών στη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που προάγει τη συμπεριληπτική εκπαίδευση. Η συμβολή των κοινωνικών επιστημών στη «συνεκπαίδευση» εκτείνεται και στον τομέα της κοινωνικής δικαιοσύνης και της ισότητας. Η κοινωνιολογία και η κοινωνική επιστήμη μπορούν να αναδείξουν τις κοινωνικές ανισότητες που επηρεάζουν την πρόσβαση στην εκπαίδευση και να προτείνουν πολιτικές και πρακτικές που προάγουν την ισότητα των ευκαιριών σε αυτήν. Τέλος, η κοινωνική γεωγραφία μπορεί να προσφέρει μια κατανόηση των γεωγραφικών παραμέτρων που επηρεάζουν την πρόσβαση στην εκπαίδευση.

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αποτελεί μια προσέγγιση στην προσχολική αγωγή που έχει επικεντρωθεί στη συνεργασία μεταξύ διαφορετικών φύλων, καθώς και στην προώθηση της ισότητας και της αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ των παιδιών. Οι κοινωνικές επιστήμες, όπως η κοινωνιολογία, η ψυχολογία και η εκπαιδευτική επιστήμη, έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη και ενίσχυση της στην προσχολική αγωγή μέσω της έρευνας και της θεωρητικής ανάλυσης (Mousena, 2020).

Η έρευνα της Abigail J. Stewart και της Virginia Valian, όπως παρουσιάζεται στο βιβλίο τους "An Inclusive Academy: Achieving Diversity and Excellence", επικεντρώνεται στη συμπεριληπτική εκπαίδευση και τη συμβολή της στην προώθηση της ισότητας και της ποικιλομορφίας στην προσχολική αγωγή. Οι συγγραφείς εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι διάφορες πτυχές της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης, όπως η συνεργασία, η ευαισθητοποίηση στα πολιτισμικά διαφορετικά υπόβαθρα και η δημιουργία ίσων ευκαιριών,

μπορούν να συμβάλουν στη διαμόρφωση μιας πιο πολυμερούς και δίκαιης ακαδημαϊκής κοινότητας (Stewart & Valian, 2018).

Άλλες έρευνες αναδεικνύουν τον ρόλο της συμπερίληψης στην προσχολική αγωγή μέσω της προσέγγισης του εκπαιδευτικού έργου. Οι συγγραφείς αναφέρονται στη διαδικασία της ανάπτυξης και υλοποίησης ενός ερευνητικού έργου από τα παιδιά, στο οποίο συμμετέχουν τόσο αγόρια όσο και κορίτσια. Αυτή η προσέγγιση ενισχύει τη συνεργασία, το σεβασμό, την ενσυναίσθηση και την ισότητα των φύλων στην προσχολική αγωγή. Μέσω της προσέγγισης αυτής, τα παιδιά εμπλέκονται σε έρευνα και ανακάλυψη, ενισχύοντας τις δεξιότητες της επιστημονικής παρατήρησης, της κριτικής σκέψης και της συνεργατικής εργασίας. Μέσω αυτής της διαδικασίας, τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να ανατρέψουν στερεότυπες αντιλήψεις και να αναπτύξουν ένα πλουραλιστικό και ισότιμο προσωπικότητας.

Τέλος, η έρευνα της Diane E. Levin, που περιλαμβάνεται στο βιβλίο της "Beyond Remote-Controlled Childhood: Teaching Young Children in the Media Age", αναδεικνύει την επίδραση των μέσων ενημέρωσης και της τεχνολογίας στη συνεκπαίδευση στην προσχολική αγωγή. Η συγγραφέας εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αλληλοεπιδρούν με τα μέσα και τις τεχνολογίες και προωθεί μια προσέγγιση που ενθαρρύνει την κριτική σκέψη, την ανάλυση των μηνυμάτων και τη δημιουργική χρήση τους, προκειμένου να προωθηθεί η ισότητα και συνεργασία μεταξύ των παιδιών. Η διάθεση και η επιλογή ποικίλων μέσων επικοινωνίας, όπως η ψηφιακή τεχνολογία, οι φωτογραφικές μηχανές και οι βιντεοκάμερες, μπορεί να προσφέρει στα παιδιά την ευκαιρία να μοιραστούν τις απόψεις, τις ιδέες και τις εμπειρίες τους, ενισχύοντας έτσι την αμοιβαία κατανόηση και τη συνεργατική διαδικασία (Levin, 2013).

Επομένως, προσφέρεται μια ευρεία γνώση και κατανόηση, πώς οι κοινωνικές επιστήμες συμβάλλουν στη συμπερίληψη στην προσχολική αγωγή. Από την προώθηση της ισότητας των φύλων και της πολυμορφίας μέχρι την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της συνεργασίας, οι κοινωνικές επιστήμες παρέχουν θεωρητικό πλαίσιο και πρακτικές προσεγγίσεις για να βελτιώσουν την ποιότητα της προσχολικής αγωγής και να προάγουν ένα πιο δίκαιο και ισότιμο εκπαιδευτικό περιβάλλον για όλα τα παιδιά.

Δεδομένου επίσης ότι ζούμε σε έναν παγκοσμιοποιημένο και περίπλοκο κόσμο, η εκπαίδευση θα πρέπει να καλλιεργεί στους μαθητές την ικανότητα να κατανοούν τον άλλον, ανεξαρτήτως κουλτούρας, φυλής ή θρησκείας, δηλαδή τη δυνατότητα

«αφηγηματικής φαντασίας». Δεν αφορά μόνο το να νοιαζόμαστε και να συμπονάμε τον άλλον αλλά και με την προθυμία μας να προωθήσουμε τον ανθρώπινο διάλογο και, συνεπώς, την ανθρώπινη πρόοδο.

Η διαμόρφωση πνευματικά αυτόνομων και ενεργών πολιτών αποτελεί μείζονα στόχο της εκπαίδευσης. Στην εκπαίδευση μπορούν να εντοπιστούν αρκετοί τομείς αυτονομίας, όπως η σχολική αυτονομία, η αυτονομία του προγράμματος σπουδών, η αυτονομία των εκπαιδευτικών και ο σχηματισμός αυτόνομων πολιτών. Η ανάπτυξη της πνευματικής αυτονομίας πραγματοποιείται, πρωτίστως, μέσα από το περιεχόμενο των κοινωνικών σπουδών και του πολιτικού γραμματισμού μέσα σε ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο δημοκρατικών αρχών λειτουργίας. Το σχολείο και ειδικότερα η προσχολική αγωγή αποτελεί πρωταρχικό πλαίσιο για την ανάπτυξη του πολιτικού αλφαριθμητισμού, ο οποίος επιτυγχάνει τον στόχο του με το να μπορεί να διαμορφώσει πνευματικά αυτόνομους και ενεργούς πολίτες που μπορούν να κατανοήσουν τη σημασία της συλλογικής κοινωνικής δράσης και να αποκτήσουν αυτοεκπλήρωση (Mousena, 2020).

3.5 Οι προϋποθέσεις ευόδωσης του συμπεριληπτικού εγχειρήματος

Η συμπερίληψη είναι μια έννοια που αναφέρεται στην αναγνώριση και αξιοποίηση της διαφορετικότητας σε διάφορα πεδία της ζωής. Για να επιτευχθεί η συμπερίληψη, χρειάζονται ορισμένες προϋποθέσεις:

- **Αποδοχή και αναγνώριση της διαφορετικότητας:** Η αναγνώριση και η αποδοχή της διαφορετικότητας είναι ο πρώτος βασικός πυλώνας της συμπερίληψης. Πρέπει να αναγνωρίσουμε και να αποδεχτούμε ότι διαφορετικότητα υπάρχει και είναι φυσιολογική κατάσταση.
- **Εκπαίδευση:** Η εκπαίδευση μπορεί να βοηθήσει στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων και των γνώσεων που είναι απαραίτητες για την αντιμετώπιση της διαφορετικότητας και για την προαγωγή της συμπερίληψης.
- **Διαφάνεια και ανοιχτή συζήτηση:** Διαφάνεια και ανοιχτή συζήτηση είναι απαραίτητες για την επίτευξη συμπερίληψης. Πρέπει να μπορούμε να μιλάμε ελεύθερα για τα θέματα που σχετίζονται με τη διαφορετικότητα.
- **Προαγωγή της ισότητας:** Η προαγωγή της ισότητας είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση της διακριτικής αντιμετώπισης, της διάκρισης και των ανισοτήτων. Συνολικά, η συμπερίληψη αποσκοπεί στην προαγωγή μιας κοινωνίας που αναγνωρίζει και

αναπτύσσει το δυναμικό και τα ταλέντα όλων των ανθρώπων, χωρίς διακρίσεις και ανισότητες.

Υπάρχουν πολλές πρωτοβουλίες για την προώθηση της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης (Barton, 2000) (Βλάχου, 2018). Ανάμεσα σε αυτές είναι:

- Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών και η αύξηση του επιπέδου ευαισθητοποίησης τους σχετικά με τις ανάγκες των μαθητών και τη σημασία της διαφορετικότητας στην εκπαίδευση.
- Η δημιουργία πολιτικών στοχευμένων μέτρων και προγραμμάτων που υποστηρίζουν τη συμπεριληπτική εκπαίδευση σε διάφορα επίπεδα (π.χ. τοπικό, εθνικό, ευρωπαϊκό).
- Η διασφάλιση ότι οι μαθητές έχουν πρόσβαση σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης και ότι οι εκπαιδευτικοί συνεισφέρουν στον σχεδιασμό και την αξιολόγησή τους.
- Η χρήση τεχνολογιών και εργαλείων που υποστηρίζουν τη συμπεριληπτική εκπαίδευση, όπως εκπαιδευτικά παιχνίδια, λογισμικό που χρησιμοποιούν την τεχνητή νοημοσύνη, και διαδικτυακά εργαλεία.
- Η προώθηση της συνεργασίας και της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους μαθητές και στους εκπαιδευτικούς μέσω κοινών δραστηριοτήτων και εργασιών στην τάξη.
- Η αξιοποίηση της εκτός τάξης μάθησης και η προώθηση της πρακτικής εκπαίδευσης μέσω προγραμμάτων ειδικού ενδιαφέροντος, όπως στον τομέα των επιστημών, των τεχνών και της κοινωνίας.
- Η χρήση κοινοτήτων της μάθησης και η δημιουργία βιβλιοθηκών μαθημάτων για την ανταλλαγή ιδεών, εμπειριών και άλλων πόρων στο πλαίσιο της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης (Barton, 2000).

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αναφέρεται σε μια προσέγγιση της εκπαίδευσης που βασίζεται στην αναγνώριση και αποδοχή της διαφορετικότητας των μαθητών και στοχεύει στην υποστήριξη και ενδυνάμωση όλων των μαθητών, ανεξάρτητα από τις δυσκολίες και τις διαφορετικότητές τους. Προαγάγει την ισότητα, την αρμονία και την ενσωμάτωση των μαθητών με μειονεκτήματα ή διαφορετικότητες στο εκπαιδευτικό σύστημα. Η προσέγγιση αυτή αντιπροσωπεύει ένα χαρακτηριστικό της σύγχρονης εκπαίδευσης, προκειμένου να αξιοποιηθούν οι δυνατότητες όλων των μαθητών και να διασφαλιστεί ότι η εκπαίδευση είναι ισότιμη για όλους. Αξιοποιεί μια ποικιλότητα προσεγγίσεων και

μεθόδων διδασκαλίας, συμπεριλαμβανομένων των ειδικών εκπαιδευτικών αναγκών, παρέχοντας την αντίστοιχη υποστήριξη και στήριξη σε αυτούς τους μαθητές, ώστε να μπορούν να αναπτύξουν τις δεξιότητες και τα ταλέντα τους στο έπακρο. Επιπλέον, η συμπεριληπτική εκπαίδευση υποδεικνύει μια πρωτοβουλία για να αλλάξει την προσέγγιση των ατόμων προς τις διαφορές, τονίζοντας ότι η διαφορετικότητα είναι κάτι που πρέπει να αναγνωρίζεται και να γίνεται σεβαστή στην όλη κοινωνία.

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση είναι μια προσέγγιση που αποσκοπεί στη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού συστήματος που θα προσφέρει ίσες ευκαιρίες σε όλους τους μαθητές, ανεξαρτήτως των διαφορών τους. Πολλοί συγγραφείς έχουν επισημάνει τις προϋποθέσεις επιτυχίας της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης.

Οι βασικές αρχές που πρέπει να ακολουθεί η πρακτική της είναι: η εξασφάλιση ίσων ευκαιριών για όλους τους μαθητές, η αναγνώριση και η αποδοχή των διαφορών, καθώς και η εφαρμογή διαφορετικών διδακτικών προσεγγίσεων μέσω μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης.

Η Βλάχου Α. τονίζει τη σημασία της κατάρτισης των εκπαιδευτικών σε μια προσέγγιση συμπεριληπτικής εκπαίδευσης και της εφαρμογής τεχνολογικών εργαλείων για τη βελτίωση της διδασκαλίας (Βλάχου, 2018). Τονίζεται η σημασία της ενεργού συμμετοχής των γονέων και των μαθητών στη διαδικασία εφαρμογής της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης.

Ο Barton L. υποστηρίζει ότι η συμπεριληπτική εκπαίδευση πρέπει να εξυπηρετεί τις ανάγκες όλων των μαθητών, μέσω μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης που θα σέβεται τις διαφορετικότητες (Barton, 2000).

Με βάση αυτά τα ευρήματα, γίνεται αντιληπτό ότι η προσέγγιση της απαιτεί μια ολοκληρωμένη προσέγγιση που θα λαμβάνει υπόψη τις διαφορετικότητες των μαθητών. Η κατάρτιση των εκπαιδευτικών και η συμμετοχή των γονέων και των μαθητών είναι κάποιες από τις προϋποθέσεις για την επιτυχή εφαρμογή της.

Για την επίτευξη των παραπάνω παραμέτρων, η πολιτική και κοινωνική βούληση είναι κρίσιμη. Η δημιουργία μιας συμπεριληπτικής εκπαίδευσης περνάει από τη ρητή αναγνώριση της ανάγκης για ένταξη όλων των μαθητών σε ένα ίσο και δίκαιο εκπαιδευτικό σύστημα. Επομένως, η προώθηση της πολιτικής απόφασης από τους πολιτικούς εκπροσώπους και η αλλαγή της νοοτροπίας της κοινωνίας απέναντι στη διαφορετικότητα είναι

αναγκαίες για τη συμπεριληπτική εκπαίδευση προκειμένου να ενσωματωθεί ως βασική αρχή στην εκπαίδευση (Αγγελίδης, et al., 2012).

Ένας καίριος παράγοντας για την επιτυχία της είναι η ανάπτυξη μιας καθολικής κουλτούρας και η εφαρμογή της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης να βασίζονται σε μια σταθερή πολιτική και κοινωνική στήριξη. Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αναφέρεται στη διαδικασία που έχει ως στόχο την ενσωμάτωση όλων των μαθητών στο σχολείο και στην εκπαιδευτική διαδικασία ανεξαρτήτως της φυλής, του φύλου, της κοινωνικής τάξης και της εθνικής καταγωγής τους. Οι βασικές αρχές της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης είναι η αναγνώριση της πολυμορφίας των μαθητών και η αντιμετώπιση αυτής με σεβασμό και αποδοχή, η θετική στάση των εκπαιδευτικών απέναντι σε όλους τους μαθητές και η παροχή επαρκούς υποστήριξης και πόρων (Βλάχου, 2018).

Οι προϋποθέσεις επιτυχίας της, είναι η προετοιμασία και ενημέρωση των εκπαιδευτικών, η δημιουργία ασφαλούς, φιλικότερου και ευνοϊκού κλίματος στο σχολείο, η συνεργασία με τους γονείς και την ευαισθητοποίηση του κοινού για την αξία και την αναγκαιότητα της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης. Εξαρτάται επίσης, από την καλλιέργεια μιας κουλτούρας της συμπερίληψης στην εκπαίδευση και την κοινωνία γενικότερα. Η προώθηση αυτής της κουλτούρας είναι σημαντική τόσο στην επίπλαση του τρόπου σκέψης των ατόμων, όσο και στη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος όπου η διαφορετικότητα είναι αποδεκτή και γίνεται καθημερινή πρακτική. Αποτελεί ένα δυνατό εργαλείο για την οικοδόμηση ενός πιο ισότιμου και δίκαιου εκπαιδευτικού συστήματος, και απαιτεί συνεχή δέσμευση και συνεργασία όλων των ενδιαφερομένων μερών για την επίτευξή της.

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αποτελεί επίσης μια πολιτική πρωτοβουλία που απαιτεί συστηματική και σταθερή υποστήριξη από τους πολιτικούς φορείς και τις αρχές. Η παροχή πλήρους πρόσβασης στην εκπαίδευση χρήζει επίσης διασφάλισης συνολικών πολιτικών πλαισίων που θα αποτρέπουν τη φτώχεια και την αποκλειστικότητα (Vlachou, 2004).

Συνολικά, αποτελεί μια σημαντική προσέγγιση για τη διασφάλιση των ίσων ευκαιριών για όλους τους μαθητές, ανεξαρτήτως των διαφορών τους. Η δημιουργία κατάλληλων συνθηκών, η καλή κατάρτιση των εκπαιδευτικών και η υποστήριξη της πολιτικής βούλησης είναι απαραίτητες παράμετροι για την επίτευξη της επιτυχίας της προσέγγισης της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης (Τσερμίδου & Ζώνιου - Σιδέρη, 2020).

Επιπλέον, πρέπει να θεωρείται ως μια συνεχής διαδικασία βελτίωσης των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και πρακτικών και δεν πρέπει να νοείται ως ένα στατικό στάδιο ή ένας στόχος που θα επιτευχθεί εντός συγκεκριμένου χρονικού πλαισίου, αλλά ως μια διαδικασία που απαιτεί συνεχή παρακολούθηση, αξιολόγηση και βελτίωση (Vlachou, 2004).

Τέλος, προκειμένου να διασφαλιστεί η επιτυχία της ως εκπαιδευτικής διαδικασίας, πρέπει να δοθεί έμφαση στη συνεργασία και την επικοινωνία μεταξύ των διαφόρων φορέων που εμπλέκονται στην εκπαίδευση, όπως οι εκπαιδευτικοί, οι γονείς και οι επιστήμονες της εκπαίδευσης. Συνολικά, η συμπεριληπτική εκπαίδευση μπορεί να επιτύχει μια πιο δίκαιη και ισότιμη προσέγγιση της εκπαίδευσης, αλλά απαιτεί προσπάθεια και στήριξη από όλους τους εμπλεκόμενους. Η επίτευξη της επιτυχίας αυτής είναι μια συνεχής διαδικασία βελτίωσης, ανάπτυξης και αλληλεπίδρασης μεταξύ των διαφόρων φορέων της εκπαίδευσης.

Το θετικό σχολικό κλίμα είναι ένα ουσιαστικό χαρακτηριστικό ενός σχολείου στο οποίο κάθε άτομο βιώνει θετικά συναισθήματα, ένα σχολείο στο οποίο όλοι οι εμπλεκόμενοι θέλουν να ανήκουν. Το σχολικό κλίμα ορίζεται ως ο τρόπος με τον οποίο βιώνονται οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ εκείνων που συμμετέχουν στη σχολική κοινότητα. Εν ολίγοις, είναι μια εμπειρία κατά την οποία σχηματίζονται συναισθήματα και ενισχύονται τα κίνητρα των συμμετεχόντων, προάγοντας έτσι το εκπαιδευτικό έργο και την ικανοποίηση των προσδοκιών. Η δημιουργία ενός ευχάριστου σχολικού κλίματος, ωστόσο, δεν είναι εύκολη υπόθεση. Εξωτερικοί παράγοντες, όπως το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, η παροχή χρηματοδότησης και πόρων και η συνεργασία με εκπαιδευτικά και κοινωνικά ιδρύματα, μπορεί να είναι καθοριστικής σημασίας για τη διαμόρφωση θετικού σχολικού κλίματος (Mousena & Raptis, 2020).

Από την άλλη πλευρά, οι εσωτερικοί παράγοντες έχουν αποδειχθεί πιο αποτελεσματικοί. Είναι κυρίως η δράση και η συμπεριφορά των εκπαιδευτικών, των διευθυντών και των μαθητών που δημιουργούν την ατμόσφαιρα ενός σχολείου. Κι αυτό γιατί αυτοί είναι που βιώνουν τη σχολική πραγματικότητα και τις επιπτώσεις της ποιότητάς της. Εμπλέκονται άμεσα στα προβλήματα και τα επιτεύγματα του σχολείου. Για το λόγο αυτό, γνωρίζουν περισσότερο από εξωτερικούς παράγοντες ότι ένα θετικό και αποτελεσματικό σχολικό περιβάλλον μπορεί να διευκολύνει την εκπλήρωση στόχων και προσδοκιών. Η

συνεκπαίδευση, ως κοινωνική διαδικασία, απαιτεί αποτελεσματική επικοινωνία και συνεργασία.

Κεντρικός ρόλος στη διαχείριση του σχολικού κλίματος είναι ο ρόλος των διευθυντών των σχολείων. Ένας διευθυντής που χρησιμοποιεί ένα δημοκρατικό σύστημα διοίκησης και έχει υψηλές επικοινωνιακές δεξιότητες μπορεί να είναι ζωτικής σημασίας για τη δημιουργία θετικού σχολικού κλίματος. Οι επικοινωνιακές δεξιότητες των εκπαιδευτικών και της διοίκησης του σχολείου μπορεί να αποτελέσουν σκαλοπάτι ή εμπόδιο στη διαμόρφωση ενός ευχάριστου, επιθυμητού και παραγωγικού σχολείου και γενικότερα στην επιτυχία του συμπεριληπτικού εγχειρήματος. Κάθε δάσκαλος πρέπει να γνωρίζει τις ανάγκες και τις δυνατότητες των μαθητών του. Με αυξημένη συναισθηματική νοημοσύνη, ένας δάσκαλος μπορεί να ξέρει πώς να αξιοποιεί στο έπακρο αυτές τις ανάγκες και τις δυνατότητες προς όφελος των μαθητών του. Ομοίως, ο διευθυντής του σχολείου θα πρέπει να γνωρίζει τις ανάγκες και τις δυνατότητες των εκπαιδευτικών και να τους υποστηρίζει ώστε να επιτευχθεί το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα από την εργασία τους. Το θετικό σχολικό κλίμα βασίζεται στον σεβασμό της μοναδικότητας και της ελευθερίας της έκφρασης και στη συνεργασία - κατανόηση. Απαιτεί δουλειά που διεξάγεται μέσω δημοκρατικών διαδικασιών για όλους τους συμμετέχοντες στη σχολική κοινότητα. Το θετικό σχολικό κλίμα δεν μπορεί να δημιουργηθεί με οριστικό τρόπο. Αντίθετα, είναι μια συνεχής διαδικασία παρατήρησης, σχεδιασμού και αξιολόγησης. Κάθε μέλος της σχολικής κοινότητας έχει επιρροή και είναι υπεύθυνο για τη δημιουργία του (Mousena & Raptis, 2020).

Συμπερασματικά, το θετικό σχολικό κλίμα θα πρέπει να ικανοποιεί τις ακόλουθες απαιτήσεις:

- «Κάλυψη των βιολογικών, συναισθηματικών και διερευνητικών αναγκών των συμμετεχόντων» (Mousena & Raptis, 2020)
- Ένας περιβάλλον χώρος που είναι ευχάριστος και παρέχει ερεθίσματα για δράση
- Η ικανότητα εξουδετέρωσης αρνητικών παραγόντων
- Δυνατότητες για μη λεκτική και συμβολική επικοινωνία
- Ηγεσία με επίκεντρο τον δάσκαλο
- Η ικανότητα των εκπαιδευτικών να επικοινωνούν και να αυτορυθμίζουν τα συναισθήματα

- Συνεργασία μεταξύ του σχολικού εργατικού δυναμικού και εξωτερικών παραγόντων

Η αποτελεσματική επικοινωνία και το θετικό σχολικό κλίμα στο σχολικό πλαίσιο μπορούν να θεωρηθούν πρόκληση και επίτευγμα, αλλά και ως πυρήνας και πηγή ευημερίας και ανάπτυξης μαθητών και εκπαιδευτικών. Άλλωστε, αυτό που θυμούνται αργότερα τόσο οι μαθητές όσο και οι δάσκαλοι από τη σχολική εμπειρία είναι πώς ένωσαν και αν υπήρχαν συνθήκες που ενθαρρύνουν την προσωπική έκφραση και τη δημιουργικότητα, παρά αυτό που διδάχτηκαν ή μετέφεραν σε άλλους. Για να δούμε το σχολικό κλίμα ως ένα γόνιμο έδαφος όπου η γνώση μπορεί να καλλιεργηθεί και να διαδοθεί, η επικοινωνία είναι απαραίτητη προϋπόθεση (Mousena & Raptis, 2020).

Οι απόψεις των εκπαιδευτικών, των μαθητών και της κοινότητας στη λήψη αποφάσεων είναι εξαιρετικά σημαντικές για την προώθηση ενός κλίματος χωρίς αποκλεισμούς. Οι εκπαιδευτικοί ηγέτες (εκπαιδευτικοί και διευθυντές σχολείων) μπορούν να κάνουν αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα για την προώθηση της ισότητας για όλους τους μαθητές. Τα παιδιά, με την συμμετοχή τους ενεργά, καθίστανται ικανά να επιτύχουν μια σειρά θετικών μεταβολών και εξελίξεων για τα ίδια. Η κοινωνία μπορεί να επιφέρει θεμελιώδεις αλλαγές αλλάζοντας σταδιακά τις επικρατούσες στάσεις απέναντι στη διαφορετικότητα.

Ειδικότερα, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να συνεργαστούν μεταξύ τους, αλλά και με τους διευθυντές των σχολείων και τους μαθητές, για να συζητήσουν διάφορες αλλαγές που θα οδηγήσουν σε συνεργασία των εκπαιδευτικών με τους μαθητές, η οποία με τη σειρά της θα προάγει τις καλές σχέσεις μεταξύ των συμμαθητών, το ομαδικό πνεύμα, το σεβασμό των διαφορετικών απόψεων και θα αναπτύξει ένα κλίμα χωρίς αποκλεισμούς στην τάξη (Mousena & Raptis, 2020).

Η συμβολή των μαθητών είναι εξίσου σημαντική για τη δημιουργία ενός "σχολείου για όλους". Εκτός από τους εκπαιδευτικούς της τάξης, οι μαθητές είναι επίσης υπεύθυνοι για τη δημιουργία θετικού κλίματος στην τάξη. Οι τρόποι με τους οποίους μπορούν να το επιτύχουν αυτό περιλαμβάνουν τα παρακάτω:

- Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να δημιουργηθεί μια ατμόσφαιρα συνεργασίας μεταξύ των μαθητών. Όταν οι μαθητές συνεργάζονται μεταξύ τους σε διαφορετικές εργασίες, δημιουργείται ένας μοναδικός κώδικας επικοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο προωθείται ένα

περιβάλλον ισότητας και κανείς δεν κρίνεται ως διαφορετικός και περιθωριοποιημένος (Jorgensen, McSheehan, Schuh, & Sonnenmeier, 2012).

- Η φωνή των μαθητών μπορεί να προωθήσει ένα εκπαιδευτικό κλίμα χωρίς αποκλεισμούς. Εκφράζοντας τις απόψεις τους στην τάξη, οι μαθητές ενθαρρύνουν την ενεργό συμμετοχή και παρακινούν τους άλλους συμμαθητές τους να κάνουν το ίδιο. Ακόμη και οι μαθητές που αντιμετωπίζουν δυσκολίες ή είναι διαφορετικοί παρακινούνται να συμμετέχουν ενεργά, επιτρέποντας στους εκπαιδευτικούς να τους γνωρίσουν καλύτερα και αυξάνοντας την αυτοπεποίθησή τους. Επίσης, η εξωτερίκευση των απόψεων και η έκφραση των ιδεών των μικρών παιδιών από την προσχολική ηλικία είναι ικανή να δημιουργήσει τις βάσεις και τις προϋποθέσεις για αλλαγές και θετικές μεταβολές στο εκπαιδευτικό πλαίσιο (Χατζησωτηρίου & Αγγελίδης, 2013).

Τέλος, η συμβολή της τοπικής κοινωνίας είναι εξίσου σημαντική για τη δημιουργία κλίματος χωρίς αποκλεισμούς στα σχολεία. Ωστόσο, η κοινότητα θα πρέπει να δημιουργήσει ένα κλίμα όπου η έννοια της συμπερίληψης θα είναι αποδεκτή όχι μόνο στα σχολεία αλλά και στην καθημερινή ζωή. Οι ρατσιστικές συμπεριφορές θα πρέπει να εξαλειφθούν. Η εξάλειψη κάθε έκφρασης στιγματισμού και περιθωριοποίησης είναι κάτι που αφενός οι γονείς θα πρέπει να μαθαίνουν στα παιδιά τους και αφετέρου να διδάσκεται στους μικρούς μαθητές στα σχολεία τους. Η καθιέρωση προγραμμάτων πρόληψης και ευαισθητοποίησης έχει μεγάλη σημασία όσον αφορά τη διδασκαλία του τρόπου αντιμετώπισης της διαφορετικότητας στην καθημερινή τους ζωή και την ευαισθητοποίηση σε αυτά τα θέματα (Παπαπέτρου, Μπαλκίζας, Μπελεγράτη, & Υφαντή, 2013). Η κοινωνία έχει την ευθύνη να διασφαλίσει ότι τα σχολεία εστιάζουν στην κοινωνική ένταξη των μαθητών και όχι στον ανταγωνισμό, μέσω των πρακτικών που υιοθετεί.

3.6 Μηχανισμοί, πρωτοβουλίες και διεθνείς πολιτικές που προωθούν την συμπερίληψη

Καθώς στη βιβλιογραφία δεν υπάρχει καθολική μετάφραση της έννοιας "inclusive education", οι ελληνικοί όροι είναι "ένταξη", "ενσωμάτωση", "συνεκπαίδευση", "εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς" και "ενιαία εκπαίδευση". Όποιος όρος και αν υιοθετηθεί, η βασική αρχή της συνεκπαίδευσης όλων των ατόμων, ανεξαρτήτως εθνικότητας, φύλου, θρησκείας, φυλής, αναπηρίας, γλώσσας, σεξουαλικού προσανατολισμού, κοινωνικοοικονομικού υπόβαθρου ή άλλων χαρακτηριστικών που συνιστούν μια ταυτότητα που μπορεί να εκληφθεί ως "διαφορετική", παραμένει η ίδια.

Έχουν καταβληθεί προσπάθειες, τα τελευταία χρόνια, για τη μείωση των εκπαιδευτικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Η ενταξιακή εκπαίδευση δεν αφορά μόνο τη "μεταφορά" παιδιών με διαφορετικές εκπαιδευτικές ανάγκες σε γενικά σχολεία, αλλά κυρίως τις εκπαιδευτικές συνθήκες, βασική αρχή των οποίων είναι η απόλυτη αποδοχή αυτών σε αυτά. Πρόκειται για μια διαδικασία κατά την οποία όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από τις δυσκολίες και τις ανάγκες τους, εντάσσονται στο ίδιο εκπαιδευτικό σύστημα. Είναι μια εκπαιδευτική πολιτική που αντεπεξέρχεται όλες τις πηγές διαφορετικότητας, στιγματισμού και περιθωριοποίησης μέσω της εκπαίδευσης. Είναι ένα πλαίσιο που επιτρέπει στα παιδιά να εξελιχθούν σύμφωνα με τις δικές τους δυνατότητες, δεξιότητες και ικανότητες. Είναι σημαντικό να εξεταστεί η εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς σε ένα ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο, καθώς δεν είναι μόνο θέμα αναδιοργάνωσης των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, αλλά και ζήτημα κοινωνικής ισότητας, δικαιοσύνης και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι μια ηθική προσέγγιση σε ό,τι είναι κοινό για όλους τους ανθρώπους, ανεξάρτητα από τα χαρακτηριστικά τους. Τα ανθρώπινα δικαιώματα, ενώ έχουν κατοχυρωθεί επίσημα με τη "Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων" από το 1948, ωστόσο δεν είναι όλοι σε θέση να τα απολαύσουν πλήρως. Αν και η νομοθεσία αποτελεί τη βάση και την απαραίτητη προϋπόθεση, δεν έχει τη δύναμη να επιβάλει στην κοινωνία την υιοθέτηση αυτής, την αποδοχή και τον σεβασμό των διαφορών. Ωστόσο, η αναγνώριση των δικαιωμάτων όλων είναι απαραίτητη για την πραγμάτωση της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι σύνθετη και εδράζεται σε ηθικές, νομικές, φιλοσοφικές και πολιτικές αντιλήψεις περί δικαιοσύνης, με απώτερο σκοπό την ισοτίμη και δίκαιη προσωπική ανάπτυξη όλων. Το γεγονός ότι η μάθηση αποτελεί κοινωνικό αγαθό, η δυνατότητα πρόσβασης του καθενός σε αυτήν είναι πολιτικό ζήτημα. Συνεπώς, η εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς ασπάζεται τις αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της κοινωνικής δικαιοσύνης, εστιάζει στον αντίκτυπο των διαφορετικών ανθρώπων και περιβαλλόντων στη ζωή των εκπαιδευομένων, στοχεύει στη μετατροπή της εκπαίδευσης σε θετική εμπειρία για όλους, θεσμοθετεί την ισότητα και την πολυμορφία στην πράξη για την ικανοποίηση των αναγκών όλων των εκπαιδευομένων και διασφαλίζει ότι όλοι οι εκπαιδευόμενοι επωφελούνται από την εκπαίδευση, μεγιστοποιεί τη συμμετοχή των ατόμων στην μάθηση και τελικά αποσκοπεί σε μια κοινωνία, που ελαχιστοποιεί τις

πρακτικές αποκλεισμού. Θα πρέπει να τονιστεί ότι αυτό σημαίνει μια εκπαίδευση για όλους, της οποίας η πρόσβαση σε αυτή δεν αποκλείεται, όπου η διαφορετικότητα κάθε παιδιού όχι μόνο είναι ανεκτή αλλά και σεβαστή ως θεμελιώδης διαφορετικότητα και, πάνω απ' όλα, όπου η εκπαίδευση εμπλουτίζεται από κάθε διαφορετικότητα.

Στην Ελλάδα, μέσω των νόμων 1566/1985, 2817/2000 και 3699/2008, έχει θεσμοθετηθεί μια πολιτική εκπαίδευσης όλων των μαθητών σύμφωνα με τη Σύμβαση του Μάαστριχτ, τις Οδηγίες και Κανόνες του ΟΗΕ για τις Ίσες Ευκαιρίες, τα ψηφίσματα και τις κατευθύνσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης για τις ίσες δυνατότητες και ευκαιρίες στην εκπαίδευση και τη Διακήρυξη της Σαλαμάνκα.

Η διεθνής και ελληνική έννομη τάξη θέτει γενικούς στόχους -ανάπτυξη προσωπικότητας, αυτόνομη συμμετοχή σε οικογενειακή, επαγγελματική, κοινωνική και πολιτισμική ζωή- και ειδικούς στόχους -ολόπλευρη και αρμονική ανάπτυξη της προσωπικότητας των μαθητών με διαφορετικές εκπαιδευτικές ανάγκες, βελτίωση και αξιοποίηση των δυνατοτήτων και δεξιοτήτων-, ώστε να καταστεί εφικτή η είσοδος και επανένταξή τους στο γενικό σχολείο, όπου και όταν αυτό είναι δυνατόν, η συμμετοχή στην πολιτική και κοινωνική ζωή, στην επαγγελματική δραστηριότητα και στην αλληλοαποδοχή, η αρμονική συμβίωση στο κοινωνικό περιβάλλον και η δίκαιη και ισότιμη κοινωνική πρόοδος και εξέλιξη, με απώτερο σκοπό την πλήρη προσβασιμότητα.

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση, σε ένα ιδεατό επίπεδο, αντιμετωπίζει τελικά τη διαφορετικότητα ως δυνατότητα ανάπτυξης και δημιουργίας και υιοθετεί το αξίωμα ότι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός παιδιού δεν ασκούν επίδραση στο δικαίωμά του για αξιοπρέπεια, δικαιοσύνη και ποιοτική εκπαίδευση (Μουσένα, 2020). Σε ένα περισσότερο πρακτικό περιβάλλον, η συμπεριληπτική εκπαίδευση προσκρούει σε πολλές πτυχές και σημεία της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας, αν και αυτό δεν αποκλείει και δεν σημαίνει την απουσία ύπαρξης διδασκόντων, οι οποίοι αποτελούν λαμπρές εξαιρέσεις, καθώς οι πολιτικές για την ΕΑΕ τροποποιούνται συχνά, χωρίς να έχει πάντα προηγηθεί κατάλληλος σχεδιασμός και είναι στενά συνυφασμένες με τη διαχείριση των οικονομικών πόρων του κράτους.

Η πρακτική της ενταξιακής εκπαίδευσης στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα απέχει πολύ από τη θεωρητική αποδοχή και η διατύπωση της ενιαίας και εξειδικευμένης εκπαίδευσης για όλους δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα της ελληνικής εκπαίδευσης.

Όπως επισημαίνεται από διεθνείς και εθνικούς οργανισμούς, η πρόσβαση των παιδιών προσφύγων στην εκπαίδευση είναι ανεπαρκής παγκοσμίως και δυστυχώς η Ελλάδα δεν αποτελεί εξαίρεση: Σύμφωνα με στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, το 48% των παιδιών προσφύγων δεν πηγαίνουν σχολείο (Amnesty International, 2020) και στην Ελλάδα, πέρυσι, λιγότερο από το 15% των παιδιών προσφύγων παρακολούθησαν μαθήματα σε καταυλισμούς στην Ελλάδα (Amnesty International, 2021).

Ωστόσο, το διεθνές κείμενο που εγγυάται την προστασία όλων των δικαιωμάτων των παιδιών, και ιδίως του δικαιώματος στην εκπαίδευση, είναι σαφές:

"Τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν την υποχρέωση να σέβονται και να διασφαλίζουν τα δικαιώματα όλων των παιδιών που υπάγονται στη δικαιοδοσία τους χωρίς καμία διάκριση, όπως φυλή, χρώμα, φύλο ή γλώσσα". Άρθρο 2 παράγραφος 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Ο.Η.Ε., 1948). "Τα παιδιά πρόσφυγες ... δικαιούνται ειδικής προστασίας και απολαμβάνουν όλα τα δικαιώματα των άλλων παιδιών". Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού, άρθρο 22 (UNICEF, 1989). Κάθε παιδί έχει το δικαίωμα να πηγαίνει σχολείο και να έχει ίσες ευκαιρίες στο σχολείο. Το κράτος λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα για να εξασφαλίσει ότι τα παιδιά εγγράφονται στο σχολείο και ότι η εκπαίδευσή τους δεν διακόπτεται. Όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από το ποιοι είναι, από πού προέρχονται ή το οικογενειακό τους υπόβαθρο, θα πρέπει να έχουν πρόσβαση σε ποιοτική εκπαίδευση (Μουσένα, 2020). Η UNICEF διαθέτει ένα σαφές πλαίσιο δράσης. Ο στόχος 4 για τη βιώσιμη ανάπτυξη απαιτεί εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς, ισότιμη και ποιοτική για όλα τα παιδιά έως το 2030 (UNICEF, 2015).

Η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα δικαιώματα του παιδιού αναφέρεται στα δικαιώματα των παιδιών κάτω των 18 ετών. Η Σύμβαση αναγνωρίζει την εκπαίδευση ως νόμιμο δικαίωμα και ίσες ευκαιρίες για όλα τα παιδιά. Το άρθρο 28 εγγυάται δωρεάν και υποχρεωτική πρωτοβάθμια εκπαίδευση για όλους, δωρεάν δευτεροβάθμια εκπαίδευση για όσους το επιθυμούν και πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ανάλογα με τις πανεπιστημιακές δυνατότητες. Το άρθρο 28 θεσπίζει την υποχρέωση του κράτους να λαμβάνει μέτρα σχετικά με τη σχολική φοίτηση και την πειθαρχία, προστατεύοντας παράλληλα την αξιοπρέπεια του παιδιού. Ενθαρρύνει τη διεθνή συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης, ιδίως για την εξάλειψη του αναλφαριθμητισμού και της αγραμματοσύνης, και προωθεί την πρόσβαση στις επιστημονικές και τεχνικές γνώσεις.

Το άρθρο 29 καθορίζει τους στόχους της εκπαίδευσης και συνιστά να αναγνωρίζεται η ατομικότητα κάθε παιδιού και να στοχεύει στην προσωπικότητα, τα ταλέντα και τις ικανότητές του (UNICEF, 1989).

Συνολικά, εκτός από τις διατάξεις για την πρόσβαση, το δικαίωμα στην εκπαίδευση περιλαμβάνει την υποχρέωση του κράτους να μην κάνει διακρίσεις σε όλα τα επίπεδα του εκπαιδευτικού συστήματος και να θέτει ελάχιστα εκπαιδευτικά πρότυπα για τη βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης.

Η ποιότητα και η πρόσβαση στην προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον των υπευθύνων χάραξης πολιτικής τις τελευταίες δεκαετίες. Επιπλέον, όπως είναι ευρέως γνωστό ότι τα πρώτα χρόνια είναι ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη της προσωπικότητας και την οικοδόμηση ταυτότητας, υπάρχει μια αυξανόμενη ζήτηση για ανάπτυξη προγραμμάτων σπουδών που υποστηρίζει παιδιά και οικογένειες από γλωσσικές και εθνοτικές μειονότητες και χαμηλού εισοδήματος υπόβαθρα (Mousena & Kirgianos, 2018).

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αφορά τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσονται και σχεδιάζονται τα σχολεία, τα προγράμματα και οι δραστηριότητες, έτσι ώστε όλοι οι μαθητές να μπορούν να μάθουν και να συμμετέχουν. Αφορά τη διασφάλιση ότι όλοι οι μαθητές λαμβάνουν ποιοτική εκπαίδευση, καλύπτοντας αποτελεσματικά τις διαφορετικές ανάγκες τους με τρόπο ευαίσθητο, δεκτικό, με σεβασμό και υποστήριξη. Οι μαθητές συμμετέχουν σε εκπαιδευτικά προγράμματα σε ένα κοινό μαθησιακό περιβάλλον, με υποστήριξη για τη μείωση και την άρση των εμποδίων και των φραγμών που μπορεί να οδηγήσουν σε αποκλεισμό.

Η εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς παρέχεται σε κοινά μαθησιακά περιβάλλοντα, όπου όλοι οι μαθητές με διαφορετικό υπόβαθρο και διαφορετικές ικανότητες μαθαίνουν μαζί (Booth & Ainscow, 2016). Τα κοινά μαθησιακά περιβάλλοντα χρησιμοποιούνται για το μεγαλύτερο μέρος του κανονικού χρόνου διδασκαλίας ενός μαθητή και μπορεί να περιλαμβάνουν αίθουσες διδασκαλίας, βιβλιοθήκες, γυμναστήρια, θέατρα ή αίθουσες μουσικής, κυλικεία, παιδικές χαρές και τοπικές κοινότητες. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, όλα τα παιδιά, όπως για παράδειγμα αυτά που μιλούν άλλες γλώσσες, έχουν πραγματικές ευκαιρίες μάθησης (Slee, 2018).

Η UNICEF στην Ελλάδα, σε συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Υπουργείο Παιδείας, έχει ξεκινήσει μια επικοινωνιακή εκστρατεία που επικεντρώνεται στο να

βοηθήσει τα παιδιά, να φοιτήσουν στο σχολείο σε ισότιμη βάση, ανεξάρτητα από την προέλευση τους ή άλλες συνθήκες (Mousena, 2020).

Η εκστρατεία στοχεύει στην ευαισθητοποίηση του κοινού, υπό το βασικό μήνυμα "Να ανοίξουμε τα σχολεία για όλα τα παιδιά", για το γεγονός ότι όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από τις ικανότητες ή την εθνικότητά τους, έχουν το δικαίωμα σε ίση πρόσβαση και ευκαιρίες μέσω των σχολείων χωρίς αποκλεισμούς. Η έμφαση δίνεται ώστε στα σχολεία να έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν όλοι ισότιμα. Το σχολικό σύστημα επιτρέπει σε όλους τους μαθητές να συμμετέχουν στην εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς και να αναπτύσσονται ώμο με ώμο προς όφελος όλων (Mousena, 2020).

Η UNICEF παροτρύνει και ενθαρρύνει το ελληνικό κράτος, τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, τις σχολικές δομές και κυρίως τα παιδιά και τους γονείς για τη δημιουργία σχολικών περιβαλλόντων που υποστηρίζουν και ενδυναμώνουν όλα τα παιδιά, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών προσφύγων και μεταναστών, των παιδιών από εθνικές μειονότητες, των παιδιών με ανάγκες εναλλακτικής φροντίδας και των παιδιών που είναι θύματα βίας και κακοποίησης. Συνεργάζεται με την ελληνική κυβέρνηση, τα σχολεία, τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και κυρίως με τα παιδιά και τους γονείς (Mousena, 2020) (UNICEF, 2021).

Οι δραστηριότητες αυτές βασίζονται σε επιτυχημένες και καινοτόμες προσεγγίσεις για την προώθηση συστημάτων εκπαίδευσης χωρίς αποκλεισμούς στην Ευρώπη, την Κεντρική Ασία και αλλού, σε υφιστάμενες συνεργασίες και στην πρόοδο που έχει σημειωθεί με πρόσφυγες και μετανάστες στην Ελλάδα.

3.7 Παράγοντες που παρεμποδίζουν την εφαρμογή της

Η συνεκπαίδευση μπορεί να αντιμετωπίσει διάφορους παράγοντες που παρεμποδίζουν την αποτελεσματική της υλοποίηση. Οι πιο συνηθισμένοι παράγοντες περιλαμβάνουν (UNESCO, 2017) (UNESCO, 2020):

- Στερεότυπα και προκαταλήψεις: Οι στερεότυπες αντιλήψεις και οι προκαταλήψεις σχετικά με το φύλο, την εθνοτική καταγωγή, την κοινωνική τάξη και άλλα χαρακτηριστικά μπορούν να επηρεάσουν αρνητικά την αλληλεπίδραση μεταξύ των μαθητών και να δημιουργήσουν ανισότητες.

- Ανεπαρκής υποστήριξη από το σχολείο: Η έλλειψη πόρων, κατάρτισης και σχετικής υποστήριξης από το σχολείο μπορεί να δυσχεράνει την υλοποίηση της συνεκπαίδευσης και να περιορίσει τις ευκαιρίες των μαθητών.
- Έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των εκπαιδευτικών: Η έλλειψη συνεργασίας, επικοινωνίας και συντονισμού μεταξύ των εκπαιδευτικών μπορεί να δυσχεράνει τη δημιουργία ενός συμπεριληπτικού περιβάλλοντος και να προκαλέσει σύγχυση στους μαθητές.
- Ανισότητες στις δυνατότητες και τις ανάγκες: Οι μαθητές έχουν διαφορετικές ανάγκες και δυνατότητες, που μπορεί να δυσκολέψουν την προσαρμογή της διδασκαλίας και την επίτευξη ισότητας στη συνεκπαίδευση.
- Έλλειψη συνεργασίας και αλληλεπίδρασης μεταξύ των μαθητών: Η έλλειψη ευκαιριών για αλληλεπίδραση και συνεργασία μεταξύ των μαθητών μπορεί να εμποδίσει την ανάπτυξη δεξιοτήτων κοινωνικής αλληλεπίδρασης και αμοιβαίας κατανόησης.
- Υποκειμενική αξιολόγηση: Η υποκειμενική αξιολόγηση των μαθητών μπορεί να οδηγήσει σε ανισότητες και δυσκολίες στη συνεκπαίδευση, καθώς οι αξιολογήσεις μπορεί να είναι επηρεασμένες από προκαταλήψεις και ανεπαρκή κριτήρια.

Είναι σημαντικό να αντιμετωπιστούν αυτοί οι παράγοντες μέσω ενεργειών όπως η ευαισθητοποίηση, η κατάρτιση των εκπαιδευτικών, η προαγωγή της ισότητας και η δημιουργία περιβάλλοντος που προωθεί τη συνεργασία, την αλληλοκατανόηση και την αμοιβαία σεβασμό. Επιπλέον, η παροχή πρόσθετων πόρων και υποστήριξης στους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές μπορεί να βοηθήσει στην αντιμετώπιση των ανισοτήτων. Η χρήση διαφορετικών μεθόδων διδασκαλίας, προσαρμοσμένων διδακτικών υλικών και της τεχνολογίας μπορεί επίσης να ενισχύσει την αποτελεσματική «συνεκπαίδευση» και την ευκαιρία για όλους τους μαθητές να επιτύχουν το δυναμικό τους (UNESCO, 2020) (UNESCO, 2017).

Επομένως, η συμπερίληψη δεν είναι μια εύκολη διαδικασία και οι εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν πολλά εμπόδια κατά την εφαρμογή της. Το σημαντικότερο από αυτά είναι ένα άκαμπτο πρόγραμμα σπουδών που δεν επιτρέπει τη διαφοροποίηση ανάλογα με τις ανάγκες των μαθητών. Οι εκπαιδευτικοί υποχρεούνται να ακολουθούν ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα σπουδών και παρακολουθούνται από τους σχολικούς συμβούλους και τους διευθυντές για να διασφαλίσουν ότι εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους. Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί συχνά δεν διαθέτουν τις κατάλληλες γνώσεις για να ανταποκριθούν στις ανάγκες των τάξεων τους. Για παράδειγμα, δεν έχουν τις απαραίτητες γνώσεις για να

αντιμετωπίσουν παιδιά με άλλο πολιτισμικό και κοινωνικό υπόβαθρο, παιδιά που μιλούν διαφορετικές γλώσσες κ.λ.π. Για το λόγο αυτό, η συνεχής επιμόρφωση, η συμμετοχή σε σεμινάρια και οι προσπάθειες των εκπαιδευτικών να βελτιωθούν είναι πολύ σημαντικές (Αγγελίδης, 2019).

Επιπλέον, η έλλειψη υποστηρικτικών συστημάτων, όπως οι υπολογιστές και οι βιντεοπροβολείς, αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στην εφαρμογή της συνεκπαίδευσης, αναγκάζοντας τους εκπαιδευτικούς να ακολουθούν παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας που ωφελούν μόνο ορισμένους μαθητές. Ένα άλλο εμπόδιο είναι η σχολική κουλτούρα, η οποία έχει σημαντικό αντίκτυπο στις πρακτικές χωρίς αποκλεισμούς. Σε μια κουλτούρα που στιγματίζει και περιθωριοποιεί τη διαφορετικότητα, δεν υπάρχει χώρος για εναλλακτικές και πιο δημοκρατικές πρακτικές. Τέλος, οι διευθυντές των σχολείων διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην προώθηση της εκπαίδευσης χωρίς αποκλεισμούς. Η στάση των διευθυντών απέναντι στη διαφορετικότητα και η ελευθερία των εκπαιδευτικών να αναλάβουν πρωτοβουλίες είναι σημαντικοί παράγοντες που τους επιτρέπουν να ακολουθήσουν ή όχι μια πιο επιτυχημένη πορεία.

Παρά τα εμπόδια αυτά, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να κάνουν τη διδασκαλία τους πιο περιεκτική μέσα από απλά βήματα. Κάτι τέτοιο μπορεί να οδηγήσει σε καλύτερα αποτελέσματα για όλους τους μαθητές. Πρώτον, πρέπει να έχουν κατά νου ότι ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες δεν σημαίνουν ισότητα. Το να παρέχουν σε όλους τους μαθητές το ίδιο υλικό, να διδάσκουν με τον ίδιο τρόπο και να κάνουν τα πράγματα με τον ίδιο τρόπο δεν σημαίνει ότι συμπεριλαμβάνουν όλους στη μαθησιακή διαδικασία. Αντίθετα, αποκλείονται όσοι έχουν διαφορετικές ανάγκες. Επιπλέον, ένας απλός τρόπος για να συμπεριληφθούν όλοι οι μαθητές στη μαθησιακή διαδικασία είναι η χρήση άτυπων περιβαλλόντων μάθησης, δηλαδή περιβαλλόντων εκτός σχολείου που παρέχουν στους μαθητές πρακτικές γνώσεις, όπως μουσεία, θέατρα και παιδικές χαρές.

Εκτός από τα παραπάνω, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να χρησιμοποιούν τις τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνιών για την προώθηση της εκπαίδευσης χωρίς αποκλεισμούς. Αυτό μπορεί να είναι πολύ χρήσιμο και αυτό γιατί μπορούν να εμπλέξουν τους μαθητές και να παρέχουν ταυτόχρονα ηχητικό και οπτικό υλικό. Με αυτόν τον τρόπο, μπορούν να αξιοποιηθούν τα διαφορετικά μαθησιακά χαρακτηριστικά των παιδιών και να εξοικειωθούν συνάμα με την τεχνολογία. Ωφελεί όλους τους μαθητές που μαθαίνουν να επικοινωνούν αποτελεσματικά, να ανταλλάσσουν ιδέες και να συνεργάζονται για έναν

κοινό στόχο. Με τον τρόπο αυτό, εξαλείφονται τα στερεότυπα, αναπτύσσονται φιλίες μεταξύ των μαθητών, ενθαρρύνεται η συνεργασία και ο σεβασμός.

3.8 Συμπεράσματα

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αναφέρεται στη διαδικασία προσαρμογής του εκπαιδευτικού συστήματος ώστε να προσφέρει στους μαθητές ίσες ευκαιρίες για εκπαίδευση και ανάπτυξη. Βασίζεται σε αρχές όπως η προώθηση της ποιότητας της εκπαίδευσης, ο σεβασμός των διαφορετικών ατόμων και η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής.

Για να επιτευχθεί απαιτούνται προϋποθέσεις όπως η προώθηση της κατανόησης και αποδοχής της διαφορετικότητας, η ενίσχυση της επαγγελματικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών και η παροχή των κατάλληλων υποδομών.

Σύμφωνα με τις παραπάνω βιβλιογραφικές αναφορές, η συμπεριληπτική εκπαίδευση αποτελεί σημαντικό μέσο για την επίτευξη της ισότητας στην εκπαίδευση και την ανάπτυξη μιας δίκαιης κοινωνίας. Παρόλα αυτά, η υλοποίηση της απαιτεί προσπάθεια, δέσμευση και ολοκληρωμένη προσέγγιση, ώστε να διασφαλιστεί η αποτελεσματικότητά της.

Συνολικά, αποτελεί μια σημαντική πρωτοβουλία που πρέπει να υποστηριχθεί και να εφαρμοστεί με συνέπεια για να διασφαλιστεί η ισότητα και η δικαιοσύνη στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Ωστόσο, παρόλα αυτά, η εφαρμογή της αντιμετωπίζει πολλές προκλήσεις. Μια από αυτές είναι η έλλειψη κατάλληλης κατάρτισης των εκπαιδευτικών, που τους εμποδίζει να προσαρμοστούν στις διαφορετικές ανάγκες και δυνατότητες των μαθητών τους. Επιπλέον, υπάρχουν και περιορισμοί σε ό,τι αφορά τα οικονομικά και οργανωτικά ζητήματα, που επηρεάζουν την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης και ικανότητα του εκπαιδευτικού συστήματος να ανταποκριθεί σε όλες τις εκπαιδευτικές ανάγκες.

Η συμπεριληπτική εκπαίδευση αποτελεί μια προσέγγιση, που εστιάζει στον ανθρώπινο παράγοντα, εκφράζει την αρχή της ισότητας και ισότιμης πρόσβασης στην εκπαίδευση, και αξιοποιεί την πολυμορφία ως μια δύναμη για τη διασφάλιση της κοινωνικής αποτελεσματικότητας. Ενισχύει την κοινωνική αλληλεπίδραση και τη διαφορετικότητα στον σχεδιασμό και την εφαρμογή περιεχομένου, τη συμμετοχή και την αξιοποίηση των υλικοτεχνικών μέσων και εργαλείων στο εκπαιδευτικό διαδικτυακό χώρο, και αυξάνει την αποτελεσματικότητα του συστήματος εκπαίδευσης. Επομένως, συνιστά μια απαραίτητη

δέσμευση για τη διασφάλιση της ποιότητας, της ισότητας και της πρόσβασης της εκπαίδευσης σε όλους τους μαθητές και η συμπεριληπτική εκπαίδευση έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα επιτυχής στην επίτευξη αυτών των στόχων.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, η συμπεριληπτική εκπαίδευση πρέπει να αποτελεί προτεραιότητα και να υποστηρίζεται και ενθαρρύνεται από τις κυβερνήσεις και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να κατανοήσουν και να αποδεχθούν την ανάγκη για διαφορετικές μεθόδους διδασκαλίας, και να στηρίζονται σε μια διαρκή επαγγελματική κατάρτιση και αναβάθμιση για τη βελτίωση των προσεγγίσεων τους. Μόνο έτσι μπορεί να διασφαλιστεί η επιτυχία της ως εκπαιδευτικής πρακτικής στην προετοιμασία των μαθητών και των εκπαιδευτικών για ένα πιο ισότιμο, δίκαιο και ανθρωπιστικό μέλλον.

Κεφάλαιο 4. Παιδαγωγικές πρακτικές και προσεγγίσεις

Οι παιδαγωγικές πρακτικές στην προσχολική αγωγή μπορούν να διαδραματίσουν κρίσιμο ρόλο στην προώθηση της συμπερίληψης, του πολιτικού πλουραλισμού και της πολιτότητας στο περιβάλλον της εκπαίδευσης. Αυτές, μάλιστα, έχουν εξελιχθεί για να αντικατοπτρίζουν τη σημασία της συμπερίληψης, του πολιτισμικού πλουραλισμού και της πολιτότητας. Αρκετές διεθνείς και ελληνικές μελέτες έχουν εξετάσει αυτά τα θέματα και προτείνουν πρακτικές που ενισχύουν την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των παιδιών και την αποδοχή της πολυμορφίας στο περιβάλλον της προσχολικής εκπαίδευσης.

Στον τομέα της προσχολικής αγωγής έχουν επικεντρωθεί σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, όπως η συμπερίληψη, ο πολιτικός πλουραλισμός και η πολιτότητα. Υπάρχουν αρκετές μελέτες που έχουν αναλύσει αυτά τα θέματα με βάση την ελληνική και διεθνή πραγματικότητα και έχουν προτείνει συγκεκριμένες προσεγγίσεις και πρακτικές. Ας ρίξουμε μια ματιά σε μερικές από αυτές τις μελέτες:

Στην μελέτη της το 2022, η Karin Rönnerman, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο του Gothenburg, ερευνήσε τον τρόπο και την μεθοδολογία που μπορούν και πρέπει οι παιδαγωγοί να ακολουθούν, βασιζόμενοι στη συνεργασία και την αλληλοϋποστήριξη, προκειμένου να υλοποιούν «ουσιαστική έρευνα δράσης». Ανέδειξε, δηλαδή, πώς ερευνητές και εκπαιδευτικοί μπορούν να συνεργαστούν για τη βελτίωση του διδακτικού έργου τους (Rönnerman, 2022).

“Όλοι οι εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται πότε πρέπει να βελτιώσουν ή και να αντικαταστήσουν ένα μέρος της πρακτικής που εφαρμόζουν. «Είναι κάτι αυθόρμητο που συνήθως δεν το σκεφτόμαστε». Η ουσιώδης διαφορά μεταξύ της «αυθόρμητης βελτίωσης» και της έρευνας δράσης έγκειται ότι στην έρευνα δράσης παρατηρούμε τις βελτιώσεις για να δούμε τι λειτουργεί και μέσω αυτού αντιλαμβανόμαστε και κατανοούμε καλύτερα το έργο και την πρακτική μας, καθώς και του πλαισίου στο οποίο εφαρμόζεται. Δηλαδή, η έρευνα δράσης είναι μια διαδικασία αναβάθμισης των πτυχών της πρακτικής κάποιου μέσω της συζήτησης, της διερεύνησης και της συλλογής πληροφοριών για ανάλυση (Rönnerman, 2022).

Για παράδειγμα, ένα πρόγραμμα με την ονομασία «Δραστηριότητα πρώιμης γλωσσικής υποστήριξης (ELSA-model)», εφαρμόστηκε σε ένα παιδικό σταθμό για πάνω από ένα χρόνο με παιδιά ηλικίας 2-4 χρόνων. Το επίκεντρο ήταν η "ώρα του κύκλου" (ώρα κατά την οποία τα παιδιά συγκεντρώνονται σε κύκλο γύρω από τη δασκάλα ή το δάσκαλο τους), όπου οι εκπαιδευτικοί συνειδητοποίησαν ότι δεν υποστήριζαν και ακολουθούσαν επαρκώς τη γλωσσική αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Για το λόγο αυτό, με την σύμπραξη των ερευνητών, εφάρμοσαν μια «δομημένη μέθοδο εργασίας για την υποστήριξη της γλώσσας», προκειμένου να βελτιώσουν τις ικανότητες και δεξιότητές τους. Συγκεκριμένα:

- Επικέντρωση στις προθέσεις κατά τη διάρκεια του κύκλου (εντοπισμός τομέων προς βελτίωση),
- Παρουσίαση του νορβηγικού παραμυθιού "Three Billy Goats Gruff" με ερμηνευτικές φιγούρες (σχεδιασμός δράσεων),
- Βιντεοσκόπηση της «ώρας του κύκλου» (παρατήρηση γεγονότων, συλλογή και άντληση πληροφοριών),
- Μετά την παρακολούθηση του video, καταγραφή της «αλληλεπίδρασης» στον πίνακα (ανάλυση και επεξήγηση πληροφοριών),
- Συζήτηση μεταξύ των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών αναφορικά με τα δεδομένα και τους όποιους διάφορους προβληματισμούς για τις θεματικές διδασκαλίας, με τον συντονισμό και την παρακολούθηση του ερευνητή /ερευνήτριας (Rönnerman, 2022).

Τα συμπεράσματα ανέδειξαν τα εξής:

- την ανάγκη συζητήσεων μεταξύ των παιδαγωγών προσχολικής αγωγής σχετικά με τον τρόπο που μπορούν να αλληλοεπιδράσουν ακόμη παραπάνω με τα μικρά παιδιά,

- Τα παιδιά αντιλαμβάνονται την ιστορία και μπορούν να παίξουν άνετα και ελεύθερα με τους ήρωες – χαρακτήρες χρησιμοποιώντας φιγούρες. Οι παραστατικές κούκλες (φιγούρες) καθίστανται αναγκαίες και χρήσιμες κατά την εκπαιδευτική πρακτική στην προσχολική αγωγή. Οι παιδαγωγοί μπορούν να έχουν με τον τρόπο αυτό καλύτερη αντίληψη και κατανόηση από τις εκφράσεις των παιδιών π.χ. το πρόσωπο, τη γλώσσα του σώματος κλπ.
- Ένα κοριτσάκι έδειξε ενδιαφέρον για την «ώρα του κύκλου». Μετέπειτα, άρχισε να οργανώνει τη μοναδική και δική της «ώρα κύκλου», ζωγραφίζοντας ιστορίες με χαρακτήρες, παρακινώντας με αυτό τον τρόπο και εμπλέκοντας τα άλλα παιδιά σε συμμετοχή και συζήτηση (Rönnerman, 2022).

Με την παραπάνω μεθοδολογία και έρευνα, οι παιδαγωγοί άντλησαν και συνέλεξαν πληροφορίες και διαπίστωσαν ότι σε αντιδιαστολή με το απλό διάβασμα ενός παραμυθιού – ιστορίας από τα παιδιά, όταν αυτά χρησιμοποιούσαν «παραστατικές φιγούρες» για να εικονογραφήσουν την ιστορία, ενίσχυσαν την ευαισθητοποίησή τους σχετικά με τη σημασία της αλληλεπίδρασης και την ύπαρξη δομών γλωσσικής υποστήριξης. Συγχρόνως, οι εκπαιδευτικοί, εμπλουτίστηκαν με γνώσεις και δεξιότητες για να χρησιμοποιήσουν την έρευνα και τη συζήτηση μεταξύ τους, προκειμένου να καταστούν ικανοί και να έχουν τα κατάλληλα εφόδια για να προβούν σε αλλαγές σχετικά με τις πρακτικές που εφαρμόζουν.

Επομένως, μπορούμε να σκεφτούμε την έρευνα δράσης ως τα τρία στρώματα ενός κρεμμυδιού, με τον πυρήνα να είναι η βελτίωση της πρακτικής, το μεσαίο στρώμα να είναι η κατανόηση αυτής, συμπεριλαμβάνοντας τη τον διάλογο και τη συζήτηση με τους άλλους συμμετέχοντες παιδαγωγούς) και το εξωτερικό στρώμα να είναι η κατανόηση του πεδίου - σχεδίου (επικοινωνία της διαδικασίας και ανταλλαγή των βελτιώσεων με άλλους σε ένα ευρύτερο πλαίσιο) (Rönnerman, 2022).

Άλλη εργασία, που πραγματοποιήθηκε το 2019 στην Ελλάδα, εξετάζει παραδείγματα εφαρμογής της έννοιας της ενεργού πολίτη στο νηπιαγωγείο, με βάση τις αρχές της παιδαγωγικής του Freney. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στο μοντέλο του Celestin Freinet, στόχος είναι η μετατροπή του σχολείου σε κέντρο δημιουργίας και διάδοσης δημοκρατικών αξιών, ώστε οι μαθητές:

- να μνηθούν στην έννοια της ιθαγένειας,
- να αποκτήσουν ενεργό ρόλο και

- να κατανοούν καλύτερα πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις στο κοινωνικό τους πλαίσιο.

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε ήταν ποιοτική και έγινε σε δείγμα εργαζομένων πέντε (5) νηπιαγωγείων. Η έρευνα δείχνει ότι οι δάσκαλοι κατανοούν την παιδαγωγική Freney, αλλά γνωρίζουν ελάχιστα για την αξία της ιδιότητας του πολίτη και την εφαρμογή της στην πράξη. Ταυτόχρονα, πρέπει να τονιστεί ότι το ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα δεν προωθεί την ενεργό συμμετοχή του πολίτη. Για το λόγο αυτό πρέπει να παρέμβει το εκπαιδευτικό σύστημα ώστε να ενσωματωθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο η έννοια της ιθαγένειας, ώστε οι σημερινοί μαθητές να κατανοήσουν πιο δυναμικά οικονομικά φαινόμενα με σαφή κοινωνική προέκταση, όπως η τρέχουσα οικονομική κρίση (Παπαλέξη, 2019).

Μια μελέτη του 2005 από τους González N., Moll L. C. και Amanti C. υπογραμμίζει εκπαιδευτικές πρακτικές που δημιουργούν τις συνθήκες για τους μαθητές να παράγουν κείμενα που εκφράζουν την πολύπλευρη ταυτότητά τους και επιδεικνύουν περίπλοκες κοινωνιογλωσσικές πραγματικότητες, ώστε να γίνουν ένα πολύτιμο εκπαιδευτικό εργαλείο με μεγάλα οφέλη για την αυτοεικόνα τους και την ενίσχυση της ταυτότητάς τους καθώς και την ακαδημαϊκή τους μάθηση στο σχολείο. Οι εκπαιδευτικοί ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των παιδιών από διάφορα πολιτισμικά υπόβαθρα και προάγουν την αναγνώριση και την εκτίμηση της πολιτισμικής ποικιλομορφίας (Gonzalez, Moll, & Amanti, 2005).

Στο πλαίσιο αυτό, το «κείμενο ταυτότητας» προτείνεται ως εργαλείο ενδυνάμωσης, ισότιμης συμμετοχής και ένταξης των μαθητών με εμπειρίες μεταναστών ή προσφύγων, αναδεικνύοντας, κατανοώντας και εκτιμώντας στοιχεία της δικής τους γλώσσας και κουλτούρας, καθώς και της δικής τους αποθήκης γνώσης (Gonzalez, Moll, & Amanti, 2005).

Τα «κείμενα ταυτότητας» ορίζονται ως «παιδικά προϊόντα, δημιουργικές εργασίες και έργα προσεκτικά σχεδιασμένα από τον δάσκαλο της τάξης εντός του διδακτικού χώρου» (Βίτσου & Γκαϊνταρτζή, 2018). Λειτουργούν ως καθρέφτες, αντανακλώντας την ταυτότητα ενός μαθητή με θετικό τρόπο.

Μέσω αυτών, τα παιδιά μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις δικές τους φωνές, τις δικές τους αφηγήσεις για να εκφράσουν τις εμπειρίες, τις σκέψεις και τις εμπειρίες τους και να αναδείξουν πτυχές της πραγματικότητάς τους. Τα κείμενα ταυτότητας μπορεί να είναι μουσικά, δραματικά ή πολυτροπικά, οπτικά, γραπτά ή προφορικά, μέσα από τα

οποία τα παιδιά εξωτερικεύουν την ταυτότητά τους (Βίτσου & Γκαϊνταρτζή, 2018) (Gonzalez, Moll, & Amanti, 2005).

Σε εργασία σε τάξεις του νηπιαγωγείου, παρουσιάζονται τα παιδιά να ζωγραφίζουν τις γλώσσες που μιλούν και θέλουν να μάθουν. Δημιουργούν επίσης πορτρέτα του εαυτού τους χρησιμοποιώντας διαφορετικούς τρόπους έκφρασης, όπως το γράψιμο, το σχέδιο και τη λήψη φωτογραφιών. Αυτό τους βοηθά να μοιραστούν τις εμπειρίες και τα συναισθήματά τους, όχι απλώς να μάθουν λέξεις και γραμματική. Αυτές οι δραστηριότητες περιλαμβάνουν επίσης τα συναισθήματα, τον πολιτισμό και την κοινωνική τους ζωή, γεγονός που κάνει τη μάθηση πιο ενδιαφέρουσα. Οι δάσκαλοι μπορούν να χρησιμοποιήσουν αυτές τις δραστηριότητες για να μάθουν περισσότερα για τους μαθητές τους, να συνδεθούν με το υπόβαθρό τους και να εμπλέξουν τους γονείς στην εκπαίδευσή τους (Βίτσου & Γκαϊνταρτζή, 2018).

Πραγματοποιήθηκαν δύο έρευνες. Στην πρώτη, σε ένα σχολείο προσχολικής αγωγής στο Βόλο το 2017 στην Ελλάδα, χρησιμοποίησαν αυτές τις δραστηριότητες για να διδάξουν παιδιά από τη Συρία που μιλούσαν αραβικά ή κουρδικά (Βίτσου & Γκαϊνταρτζή, 2018).

Πριν ξεκινήσουν τα μαθήματα, ο δάσκαλος προσπάθησε να μάθει περισσότερα για τους μαθητές μιλώντας στους γονείς τους και κοιτάζοντας τα έγγραφά τους. Αυτό βοήθησε τον δάσκαλο να κατανοήσει τις ανάγκες τους και να σχεδιάσει καλύτερα τα μαθήματα. Κατά τη διάρκεια των μαθημάτων, ο δάσκαλος χρησιμοποιούσε διάφορες γλώσσες για να μιλήσει στους μαθητές και να τους βοηθήσει να μάθουν νέες λέξεις. Ως αποτέλεσμα, έφτιαξαν ένα βιβλίο με εικόνες για να τους βοηθήσουν να επικοινωνήσουν καλύτερα. Έφτιαξαν ακόμη και ιστορίες για το ταξίδι τους στην Ευρώπη χρησιμοποιώντας διαφορετικές γλώσσες (Βίτσου & Γκαϊνταρτζή, 2018).

Η έρευνα έγινε για να διαπιστωθεί πώς οι δάσκαλοι χρησιμοποιούν τα «κείμενα ταυτότητας» στο σχολείο. Ο ερευνητής ήθελε να μάθει τι πιστεύουν οι δάσκαλοι για τα κείμενα ταυτότητας, πώς τα χρησιμοποιούν στην τάξη και ποια οφέλη έχουν.

Στη δεύτερη έρευνα, σε ένα νηπιαγωγείο στο Βόλο τη σχολική περίοδο 2017-2018, κάποια παιδιά έκαναν ιστορίες για το ποιοι είναι και από πού κατάγονται. Ο στόχος της παρούσης εργασίας ήταν να αναδείξει ότι είναι ορθό να μιλάς διαφορετικές γλώσσες και να έχεις διαφορετικές κουλτούρες (Βίτσου & Γκαϊνταρτζή, 2018). Μερικά από τα παιδιά ήταν από άλλες χώρες και μίλησαν για τις δικές τους γλώσσες και παραδόσεις. Ακόμη

και τα παιδιά που ήταν από την Ελλάδα μίλησαν για τους διαφορετικούς τρόπους που μιλούν και τα διαφορετικά πράγματα που κάνουν οι οικογένειές τους. Το συμπέρασμα ήταν, ότι όλοι πρέπει να μοιράζονται και να μαθαίνουν ο ένας από τον άλλον σε ένα κοινωνικό σύνολο (Βίτσου & Γκαϊνταρτζή, 2018).

Τέλος, άλλη μελέτη το 2017, όπως παρουσιάστηκε από τις Likomitrou & Avgitidou, στο βιβλίο «Διαλογικές πρακτικές προς μια συμμετοχική προσχολική εκπαίδευση: Ένα μοντέλο υποστήριξης των εκπαιδευτικών» εξέτασε πώς οι δάσκαλοι μπορούν να μιλήσουν στους μαθητές τους με καλύτερο τρόπο. Οι ερευνητές εργάστηκαν με οκτώ δασκάλους για ένα χρόνο, μιλώντας μαζί τους και καταγράφοντας πώς μιλούσαν στους μαθητές τους. Διαπίστωσαν ότι οι περισσότεροι καθηγητές μιλούσαν πολύ και δεν άφηναν τους μαθητές να μιλήσουν αρκετά. Όμως, μετά από συνεργασία με τους ερευνητές, οι δάσκαλοι έμαθαν πώς να μιλούν με τους μαθητές τους με πιο δίκαιο τρόπο. Αυτό είναι σημαντικό για τους εκπαιδευτικούς να μάθουν ώστε οι μαθητές τους να μπορούν να μάθουν καλύτερα (Likomitrou & Avgitidou, 2017).

Αυτές οι μελέτες παρέχουν συγκεκριμένες προτάσεις για την πρακτική εφαρμογή παιδαγωγικών πρακτικών που αντιμετωπίζουν τη συμπερίληψη, τον πολιτικό πλουραλισμό και την πολιτότητα στο προσχολικό επίπεδο. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι όλες αυτές μελέτες αυτού του είδους αποτελούν μια αφητηρία για περαιτέρω έρευνα και ανάπτυξη πρακτικών. Οι ερευνητές, οι εκπαιδευτικοί και οι επαγγελματίες της προσχολικής αγωγής μπορούν να εξετάσουν αυτές τις έρευνες για να εμπνευστούν και να εφαρμόσουν πρακτικές που προωθούν τη συμπερίληψη, τον πολιτικό πλουραλισμό και την πολιτότητα.

Επιπλέον, η συνεχής επαγρύπνηση και αξιολόγηση των παιδαγωγικών πρακτικών είναι σημαντική για τη διασφάλιση της αποτελεσματικότητάς τους. Οι εκπαιδευτικοί και οι ερευνητές μπορούν να συλλέξουν δεδομένα και να αξιολογήσουν την επίδραση τους στην πραγματική τάξη και να προσαρμόσουν ανάλογα τις προσεγγίσεις τους.

Η εφαρμογή παιδαγωγικών πρακτικών που προάγουν τη συμπερίληψη, τον πολιτικό πλουραλισμό και την πολιτότητα στην προσχολική αγωγή απαιτεί επίσης την ύπαρξη ενδεδειγμένων πολιτικών πλαισίων και δομών υποστήριξης. Η ενσωμάτωση αυτών των πρακτικών στην εκπαιδευτική πολιτική και την επαγγελματική κατάρτιση των εκπαιδευτικών μπορεί να προωθήσει τη διαρκή βελτίωση της προσχολικής αγωγής (Armstrong & Armstrong, 2015).

Επιπλέον, η ενεργός συμμετοχή των γονέων και της κοινότητας αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την υλοποίηση αυτών των πρακτικών. Η δημιουργία εταιρικών σχέσεων μεταξύ εκπαιδευτικών, γονέων και κοινότητας μπορεί να ενισχύσει την αμοιβαία κατανόηση, την υποστήριξη και τη συνεργασία για την επίτευξη των στόχων της προσχολικής αγωγής.

Τέλος, η συνεχής επαγρύπνηση και αξιολόγηση των παιδαγωγικών πρακτικών είναι αναγκαία για τη διασφάλιση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητάς τους. Οι εκπαιδευτικοί και οι ερευνητές μπορούν να συλλέγουν δεδομένα, να παρακολουθούν την πρόοδο των παιδιών και να αξιολογούν την επίδραση των πρακτικών στη μάθηση και την ανάπτυξή τους. Μέσω της συστηματικής αξιολόγησης, μπορούν να προσδιορίσουν τυχόν προβλήματα και να προβληματιστούν για τη βελτίωση των πρακτικών τους.

Για να επιτευχθεί η πλήρης συμπερίληψη, ο πολιτικός πλουραλισμός και η πολιτικότητα στην προσχολική αγωγή, απαιτείται ένα συνεκτικό πλαίσιο που ενσωματώνει αυτές τις αρχές και πρακτικές σε όλα τα επίπεδα του εκπαιδευτικού συστήματος. Η πολιτική υποστήριξη, η εκπαίδευση και η επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών είναι ουσιαστικές για την επίτευξη αυτών των στόχων.

Συνολικά, οι παιδαγωγικές πρακτικές που αναφέρθηκαν παρέχουν ένα ισχυρό θεωρητικό και εμπειρικό υπόβαθρο για την προώθηση της συμπερίληψης, του πολιτικού πλουραλισμού και της πολιτότητας στην προσχολική αγωγή. Οι ελληνικές μελέτες που αναφέρθηκαν προσφέρουν σημαντική συνεισφορά στην κατανόηση των προκλήσεων και των καλύτερων πρακτικών στον τομέα αυτόν. Η συνεχής έρευνα και ανάπτυξη των παιδαγωγικών πρακτικών είναι απαραίτητη για να εξασφαλιστεί η συνεχής βελτίωση της προσχολικής αγωγής και η προώθηση της ισότητας, της πολυπολιτισμικότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Επομένως, οι εκπαιδευτικοί, οι ερευνητές και οι πολιτικοί πρέπει να συνεργαστούν για τη διαμόρφωση πολιτικών πλαισίων που θα υποστηρίζουν αυτές τις πρακτικές και θα προάγουν την ισότητα και τη δικαιοσύνη στην προσχολική αγωγή. Παράλληλα, η συνεχής επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών είναι απαραίτητη για την ενίσχυση των δεξιοτήτων και των γνώσεων τους σε αυτούς τους τομείς.

Συνοψίζοντας, οι παιδαγωγικές πρακτικές προσχολικής αγωγής που επικεντρώνονται στη συμπερίληψη, τον πολιτικό πλουραλισμό και την πολιτότητα αναδεικνύουν τη σημασία της ισότητας, της πολυπολιτισμικότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης στην

εκπαίδευση των παιδιών. Μέσω αυτών των πρακτικών, τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν ανοιχτό μυαλό, ανεκτικότητα, αμοιβαία σεβασμό και κοινωνικές δεξιότητες που θα τους βοηθήσουν να είναι ενεργοί πολίτες σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία.

Για να επιτευχθεί αυτό, είναι απαραίτητο να δημιουργηθούν περιβάλλοντα μάθησης που προάγουν τη συνεργασία, την επικοινωνία και την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των παιδιών διαφορετικής καταγωγής, γλώσσας και πολιτισμού. Η χρήση ποικίλων μεθόδων διδασκαλίας, όπως το παιχνίδι, η τέχνη, η μουσική και η ανακάλυψη, μπορεί να προωθήσει τη δημιουργικότητα, την αυτοέκφραση και την ανάπτυξη των κριτικών σκέψεων των παιδιών.

Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να είναι ευαισθητοποιημένοι στις ικανότητες, τις ανάγκες και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν. Αυτό σημαίνει να δίνουν έμφαση στην αναγνώριση και την ανάπτυξη των ιδιαίτερων ταλέντων και ικανοτήτων των παιδιών, να υποστηρίζουν την προσωπική τους αυτονομία και να παρέχουν την απαραίτητη στήριξη σε περιπτώσεις μαθησιακών ή συμπεριφορικών δυσκολιών.

Ακόμη, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να συνεργάζονται στενά με τις οικογένειες των παιδιών και να δημιουργούν γέφυρες επικοινωνίας και αμοιβαίας κατανόησης. Η συμμετοχή των γονέων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και η ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών μπορεί να συμβάλει στην ποιότητα της προσχολικής αγωγής και στην ανάπτυξη ενός θετικού περιβάλλοντος μάθησης.

Θα πρέπει να ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των παιδιών από διάφορα πολιτισμικά υπόβαθρα και προάγουν την αναγνώριση και την εκτίμηση της πολιτισμικής ποικιλομορφίας. Επιπλέον, να οργανώνουν συζητήσεις και δραστηριότητες για την πολιτική συνείδηση, δηλαδή να προωθούν συζητήσεις και δραστηριότητες που ενισχύουν την κατανόηση και τη συνείδηση των παιδιών για πολιτικά ζητήματα και αξίες όπως η δικαιοσύνη, η ισότητα και η δημοκρατία.

Να αναπτύσσουν δραστηριότητες και σενάρια που προάγουν την κοινωνική δικαιοσύνη, την ισότητα και την αντιμετώπιση των ανισοτήτων σε θέματα ρατσισμού, σεξισμού και άλλων μορφών διακρίσεων. Επίσης, να προσαρμόζουν τις διδακτικές τους πρακτικές για να ανταποκρίνονται στις ατομικές ανάγκες και τις ικανότητες των παιδιών, διασφαλίζοντας την ισότητα των ευκαιριών και τη συμπερίληψη όλων των παιδιών.

Τελικά, η προσχολική αγωγή που επικεντρώνεται στη συμπερίληψη, τον πολιτικό πλουραλισμό και την πολιτότητα αποτελεί μια θεμελιώδης προσέγγιση για τη διασφάλιση

ενός δίκαιου, ισότιμου και πολυπολιτισμικού εκπαιδευτικού περιβάλλοντος στην προσχολική ηλικία. Μέσω αυτής της προσέγγισης, τα παιδιά αναπτύσσουν την αίσθηση της αξίας και της αυτοπεποίθησης, εκπαιδεύονται για την αμοιβαία συνεργασία και αντίληψη της πολυμορφίας των καλλιτεχνικών, πολιτισμικών και γλωσσικών εκφράσεων.

Οι ελληνικές μελέτες που αναφέρθηκαν προσφέρουν στρατηγικές, παραδείγματα και βέλτιστες πρακτικές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως κατευθυντήριες γραμμές για τη σχεδίαση και την υλοποίηση προγραμμάτων προσχολικής αγωγής που ενισχύουν τη συμπερίληψη, τον πολιτικό πλουραλισμό και την πολιτότητα. Με την εφαρμογή αυτών των πρακτικών, τα παιδιά θα αναπτύξουν την ικανότητα να αναγνωρίζουν και να σέβονται τις διαφορές, να αποδέχονται τις πολιτισμικές ποικιλίες και να επικοινωνούν αποτελεσματικά με άλλους και γενικότερα όλα τα μέλη της κοινότητας. Αυτές οι δεξιότητες και αντιλήψεις είναι ουσιαστικές για την ανάπτυξη μιας συνεκτικής και ενωμένης κοινωνίας.

Για να ολοκληρωθεί αυτή η προσέγγιση, είναι σημαντικό οι εκπαιδευτικοί και οι ενδιαφερόμενοι φορείς να λαμβάνουν υπόψη τις ανάγκες και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα παιδιά με ποικίλα χαρακτηριστικά και προερχόμενα από διαφορετικά πολιτιστικά περιβάλλοντα. Επίσης, η διαρκής εκπαίδευση και επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών είναι απαραίτητες για την καλύτερη κατανόηση και αντιμετώπιση των πολυποικίλων αναγκών των παιδιών.

Συνοψίζοντας, οι παιδαγωγικές πρακτικές προσχολικής αγωγής που επιδιώκουν τη συμπερίληψη, τον πολιτικό πλουραλισμό και την πολιτότητα αποτελούν θεμελιώδες μέσο για τη δημιουργία ενός κοινωνικά δίκαιου και αειφόρου μέλλοντος. Μέσω αυτών των πρακτικών, τα παιδιά αναπτύσσουν τις δεξιότητες, τις αντιλήψεις και τις αξίες που απαιτούνται για να γίνουν πολυδιάστατοι, ευέλικτοι και ανοιχτόμυαλοι άνθρωποι σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Παράλληλα, η προσχολική αγωγή που επικεντρώνεται στη συμπερίληψη, τον πολιτικό πλουραλισμό και την πολιτότητα βοηθά στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, της αλληλεπίδρασης και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, απαιτούνται συνεχείς έρευνες και αναπτύξεις στον τομέα της προσχολικής αγωγής, καθώς και η ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών και εμπειριών μεταξύ εκπαιδευτικών, ερευνητών και πολιτικών φορέων. Οι ελληνικές μελέτες και ερευνητικά έργα που έχουν πραγματοποιηθεί στον τομέα αυτό παρέχουν σημαντική πληροφορία και καθοδήγηση για την ανάπτυξη παιδαγωγικών πρακτικών που προωθούν την συμπερίληψη, τον πολιτικό πλουραλισμό και την πολιτότητα.

Η προσχολική αγωγή που εστιάζει στη συμπερίληψη, τον πολιτικό πλουραλισμό και την πολιτότητα αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο έρευνας και πρακτικής προσέγγισης. Μέσω της συμπερίληψης, τα παιδιά αναπτύσσουν την ικανότητα να αναγνωρίζουν και να σέβονται τις διαφορές, να συνεργάζονται και να αλληλοεπιδρούν με παιδιά από διάφορες κοινότητες και πολιτισμούς. Ο πολιτικός πλουραλισμός ενισχύει την κατανόηση των πολιτικών και κοινωνικών διαφορών, προάγοντας την ευαισθητοποίηση και τη συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Η πολιτότητα ενισχύει την αναγνώριση της προσωπικής και κοινωνικής ταυτότητας, προωθώντας την ενεργό συμμετοχή και την υπευθυνότητα στην κοινωνία.

Αυτές οι μελέτες υπογραμμίζουν τη σημασία της προσχολικής αγωγής στην προώθηση της συμπερίληψης, του πολιτισμικού πλουραλισμού και της πολιτότητας. Αναδεικνύουν την ανάγκη για περιβάλλοντα που είναι ανοικτά, διαφοροποιημένα και ανταποκρίνονται στις ατομικές και πολιτισμικές ανάγκες των παιδιών. Παράλληλα, υπογραμμίζουν τον ρόλο των εκπαιδευτικών και των γονέων στη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος που προωθεί την αμοιβαία κατανόηση, τη σεβασμό και την ανεκτικότητα. Προσφέρουν αξιόλογες προτάσεις για παιδαγωγικές πρακτικές στην προσχολική αγωγή που ενισχύουν τη συμπερίληψη, τον πολιτισμικό πλουραλισμό και την πολιτότητα. Υπογραμμίζουν τη σημασία της δημιουργίας περιβαλλόντων που είναι προσβάσιμα και ανοιχτά στην ποικιλότητα των παιδιών. Επίσης, αναδεικνύουν την ανάγκη για εκπαιδευτικές προσεγγίσεις που προάγουν την αναγνώριση και την κατανόηση των πολιτισμικών διαφορών, καθώς και την ενεργό συμμετοχή των παιδιών στην εκπαιδευτική διαδικασία. Επομένως, αυτές οι πρακτικές αποτελούν σημαντικά βήματα προς μια πιο ολοκληρωμένη και πολιτισμικά πολύμορφη προσχολική αγωγή.

Η προσχολική εκπαίδευση στοχεύει στην ανάπτυξη δεξιοτήτων που μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να αντιμετωπίσουν καταστάσεις που αντιμετωπίζουν στο περιβάλλον τους, να αλληλοεπιδρούν με τους συνομηλίκους και τους ενήλικες, να είναι αυτόνομα και να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες. Ταυτόχρονα, η προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα παρέχει στα παιδιά έναν επιπλέον χώρο ανάπτυξης, διαφορετικό από τον χώρο που παρέχει η οικογένεια, ο οποίος υποστηρίζεται από επαγγελματίες παιδαγωγούς. Στόχος του προγράμματος σπουδών στην προσχολική ηλικία είναι η ολόπλευρη ανάπτυξη των παιδιών – σωματική, κοινωνική, συναισθηματική, γνωστική και γλωσσική (Mousena & Kainourgiou, 2022).

Η προσχολική εκπαίδευση, επιπλέον, έχει ως σκοπό να παρέχει και φροντίδα ώστε να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτυχθούν σωματικά, διανοητικά, συναισθηματικά και κοινωνικά, να ευαισθητοποιήσει τους γονείς σε θέματα σύγχρονης παιδαγωγικής και ψυχολογίας με την παροχή πληροφοριών και καθοδήγησης. Επίσης, να συμβάλει στην ομαλή μετάβαση των παιδιών προσχολικής ηλικίας από το οικογενειακό στο σχολικό περιβάλλον, αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό και εκπαιδευτικό περιβάλλον και να παρέχει διατροφή και φροντίδα. Σύμφωνα με τους ίδιους κανονισμούς, το πρόγραμμα σπουδών στην προσχολική αγωγή σχεδιάζεται σύμφωνα με τη μοναδικότητα, τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα κάθε παιδιού και τα χαρακτηριστικά της ηλικίας του. Αγκαλιάζει μια παιδοκεντρική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία ο παιδαγωγός εκτιμά και σέβεται τις ατομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές των παιδιών και των οικογενειών τους. Ο χρόνος που διατίθεται για ξεκούραση, χαλάρωση και ελεύθερο παιχνίδι σε εξωτερικούς ή εσωτερικούς χώρους καθορίζεται ανάλογα με την ηλικία των παιδιών, καθώς και τις ατομικές και βιολογικές τους ανάγκες (Mousena & Kainourgίου, 2022).

Οι υπηρεσίες πρώιμης παιδικής ηλικίας πρέπει να καλύπτουν τις ακόλουθες ανάγκες:

- Την ανάγκη κοινωνικοποίησης: λόγω της σπανιότητας των ελεύθερων χώρων όπου τα παιδιά μπορούν να παίξουν με ασφάλεια, υπάρχει αυξημένη ανάγκη για χώρους προσχολικής αγωγής και φροντίδας
- Αντισταθμιστική εκπαίδευση: Ειδικά για παιδιά από φτωχό κοινωνικό-πολιτιστικό υπόβαθρο και για παιδιά οικονομικών μεταναστών, η συμβολή της προσχολικής εκπαίδευσης μπορεί να είναι καθοριστική, καθώς παρέχει μια ευκαιρία για την είσοδο του παιδιού, αλλά και της ευρύτερης οικογένειας, στο περιβάλλον υποδοχής, ώστε να εναρμονίζονται τα παιδιά τόσο με τη γλώσσα που θα μάθουν αργότερα στο σχολείο όσο και με τα ήθη, τις πρακτικές, τις συμπεριφορές και τις συνήθειες, δηλαδή με το ευρύτερο χώρο στο οποίο ζουν, συναναστρέφονται και αλληλοεπιδρούν.
- Επικοινωνία, ανάπτυξη λόγου: Η ραγδαία ανάπτυξη της γνώσης στη σύγχρονη κοινωνία κάνει την ανάπτυξη των νοητικών ικανοτήτων των παιδιών όλο και πιο απαραίτητο. Ωστόσο, οι προσπάθειες των γονέων προς αυτόν τον σκοπό δεν είναι πάντα επαρκείς για την ανάπτυξη του επικοινωνιακού δυναμικού των παιδιών, την καλλιέργεια του λόγου και την απόκτηση επεξεργασίας γνώσης (Mousena & Kainourgίου, 2022).

Πρωθείται η βιωματική και επικοινωνιακή μάθηση και ο παιδικός σταθμός είναι ανοιχτός στους γονείς και στην υπόλοιπη κοινωνία και δεν είναι πια ένα φρούριο κλειστό στον έξω κόσμο. Οι θεμελιώδεις αρχές στις οποίες βασίζεται η παιδαγωγική δράση είναι η παιδοκεντρικότητα, η ενεργός μάθηση μέσω της εξερεύνησης και της ανακάλυψης, η λεκτική αλληλεπίδραση και η δράση σε μικρές ομάδες και ο παιδαγωγός ως συν-ερευνητής και σύμβουλος. Βασίζεται επίσης στην παροχή ευκαιριών για την υποστήριξη των πολιτιστικών και γλωσσικών ταυτοτήτων των παιδιών, το παιχνίδι ως κύρια μέθοδο μάθησης, την αυτογνωσία και την αυτονομία, τη χρήση της τεχνολογίας, την πρόσβαση σε διαφορετικές πηγές γνώσης εντός και εκτός του νηπιαγωγείου και συνεργασία με γονείς και εκπαιδευτικούς από όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Στο παιδαγωγικό πλαίσιο της προσχολικής εκπαίδευσης και φροντίδας, η ανάπτυξη της γλώσσας και της επικοινωνίας διαδραματίζουν βασικό ρόλο. Η λεκτική επικοινωνία του παιδαγωγού μπορεί να υποστηρίξει ή να αποδυναμώσει τόσο τη γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών όσο και τα κίνητρά τους για μάθηση.

Το Πρόγραμμα Σπουδών για την Πρώιμη Παιδική ηλικία περιγράφει τις βασικές δεξιότητες και γνώσεις που χρειάζονται όλα τα παιδιά για να πετύχουν στη ζωή και προτείνει δραστηριότητες που θα εφαρμοστούν από τον παιδαγωγό. Το επίκεντρο είναι η έννοια της καλλιέργειας και το ιδιαίτερο νόημα που αντιλαμβανόμαστε ότι έχει για τη ζωή των παιδιών ως μια ενεργή κοινωνική και συναισθηματική διαδικασία εκμάθησης του κόσμου μέσω της εμπειρίας και των αισθήσεων. Η καλλιέργεια επικεντρώνεται σε τρία επίπεδα/εικόνες για κάθε παιδί:

- την αυτοεικόνα – το παιδί στον προσωπικό του κόσμο,
- η εικόνα των άλλων – το παιδί στην παιδική κοινότητα,
- η εικόνα του κόσμου – το παιδί που ζει και ανακαλύπτει τον κόσμο.

Αυτές οι εικόνες δεν σχετίζονται μόνο με ορισμένες παιδαγωγικές προσεγγίσεις, αλλά υπαινίσσονται επίσης σημαντικούς τομείς των ψυχολογικών αναπτυξιακών διαδικασιών. Όσο πιο μικρά είναι τα παιδιά, τόσο περισσότερες ερωτήσεις κάνουν για τον εαυτό τους και τους ενήλικες στο άμεσο περιβάλλον τους. Αυτό που είναι σημαντικό στην ηλικιακή ομάδα 0-3 είναι ότι τα παιδιά πρέπει να αισθάνονται ασφαλή μέσα στις σχέσεις και τους δεσμούς που έχουν αναπτύξει με άλλα άτομα στο περιβάλλον τους και ότι οι υποκειμενικές και εξαιρετικά εξατομικευμένες μορφές έκφρασής τους θα πρέπει να

υποστηρίζονται ενώ εργάζονται για τη δημιουργία της αυτοεικόνας τους (Mousena & Kainourgίου, 2022).

Οκτώ τομείς ανάπτυξης καθορίζονται από το Πρόγραμμα Σπουδών για την Προσχολική Ηλικία:

- σώμα, κίνηση και υγεία,
- κοινωνική και πολιτιστική ζωή,
- επικοινωνία: γλώσσες, γραπτός πολιτισμός και μέσα ενημέρωσης,
- καλλιτεχνική δημιουργικότητα,
- θεατρική έκφραση,
- μουσική,
- βασικές εμπειρίες στα μαθηματικά,
- φυσικές επιστήμες και τεχνολογία.

Κατά την προετοιμασία των παιδιών για μελλοντικές προκλήσεις, οι παιδαγωγοί εξετάζουν τις θεωρίες της αναπτυξιακής ψυχολογίας, θέτοντας κατάλληλους στόχους για την ανάπτυξη γνώσεων και δεξιοτήτων στα παιδιά. Ο παιδαγωγός στην προσχολική αγωγή σχεδιάζει και οργανώνει την καθημερινή ζωή στο νηπιαγωγείο, παρέχει κίνητρα για διαφορετικούς τύπους παιχνιδιού, σχεδιάζει και εφαρμόζει προγράμματα και δημιουργεί το πλαίσιο για την επίτευξη στόχων με ουσιαστικό τρόπο που υποστηρίζει την ανάπτυξη του παιδιού (Mousena & Kainourgίου, 2022).

Η παρατήρηση και η τεκμηρίωση είναι κύρια καθήκοντα για τους παιδαγωγούς της προσχολικής ηλικίας. Ο ρόλος τους είναι κρίσιμος καθώς οι παιδαγωγικές ευκαιρίες δεν προκύπτουν απλώς από ένα καλά σχεδιασμένο πρόγραμμα σπουδών. Αναπτύσσονται με βάση τα ενδιαφέροντα και τις εμπειρίες των παιδιών, γεγονός που ο παιδαγωγός μπορεί να το επιβεβαιώσει μέσω μιας συνεχούς διαδικασίας παρατήρησης. Εκτός από τη βάση του στοχασμού του παιδαγωγού και των παιδιών, η παιδαγωγική τεκμηρίωση βοηθά τους γονείς να κατανοήσουν το παιδαγωγικό έργο που επιτελείται στο νηπιαγωγείο.

Αυτό το παιδαγωγικό έργο δεν περιορίζεται στη διδασκαλία, αλλά εξασφαλίζει τις συνθήκες που θα επιτρέψουν στα παιδιά να αποκτήσουν μια σειρά από εμπειρίες. Η προσεκτική παρατήρηση της γλωσσικής ανάπτυξης των παιδιών σε καθημερινή βάση βοηθά τον παιδαγωγό να καταγράφει τη μαθησιακή διαδικασία και, εάν χρειάζεται, να εντοπίσει καθυστερήσεις ή αναποτελεσματικότητα. Θα πρέπει να δοθεί μεγάλη προσοχή για να

διασφαλιστεί η πρόοδος των παιδιών που μαθαίνουν την ελληνική ως δεύτερη γλώσσα. Δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στα παιδιά μεταναστών και τις οικογένειές τους, ώστε να υποστηριχθούν τα δικαιώματά τους στην εκπαίδευση και την ένταξη. Η μητρική τους γλώσσα εκτιμάται και η άποψη υποστηρίζεται ότι μια δίγλωσση κατάσταση μπορεί συχνά να τονώσει τη συνολική ανάπτυξη του παιδιού. Όταν, για παράδειγμα, τα παιδιά συνειδητοποιούν ότι σε ένα μεμονωμένο αντικείμενο μπορούν να δοθούν διαφορετικά ονόματα, αρχίζουν να σκέφτονται τα φαινόμενα της γλώσσας και της ομιλίας. Ένας από τους στόχους των παιδικών σταθμών είναι η γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών, ώστε όλα τα παιδιά να μπορούν να συμμετέχουν ενεργά σε μια συζήτηση που γίνεται στα ελληνικά (Mousena & Kainourgiou, 2022).

Η συνεργασία με την οικογένεια αποτελεί βασική παιδαγωγική αρχή που διέπει το παιδαγωγικό έργο στην προσχολική αγωγή. Η συνεργασία δεν αφορά απλώς την αντιμετώπιση επιχειρησιακών θεμάτων, αλλά αφορά, επίσης, τη συμμετοχή των γονέων στην παιδαγωγική διαδικασία. Η επικοινωνία και η συνεργασία με την οικογένεια αναπτύσσεται ως αμφίδρομη διαδικασία. Με τις γνώσεις και την καθοδήγησή τους, οι παιδαγωγοί μπορούν να υποστηρίξουν τους γονείς στην αντιμετώπιση μαθησιακών θεμάτων. Το άνοιγμα των βρεφονηπιακών σταθμών στις οικογένειες και την κοινωνία για τη διαπραγμάτευση κρίσιμων ζητημάτων μετατρέπει το νηπιαγωγείο σε φόρουμ της κοινωνίας των πολιτών, μια αγορά, όπου οι πολίτες συζητούν δημόσια θέματα που σχετίζονται με την κοινωνική τους ζωή. Έτσι, η πολιτική μεταφέρεται στο νηπιαγωγείο, ενισχύοντας την έννοια του μικρού παιδιού ως πολίτη. Τα ιδρύματα της πρώιμης παιδικής ηλικίας είναι χώροι όπου οικοδομείται η αυτονομία των παιδιών και διαμορφώνεται η πολιτική τους ταυτότητα από μικρή ηλικία.

Ο νέος τους ρόλος είναι να εργάζονται ως φόρουμ στην κοινωνία των πολιτών, ένας ρόλος που είναι σύμφωνος με τον σημερινό πολυπολιτισμικό και ταχέως μεταβαλλόμενο κόσμο.

Κεφάλαιο 5. Συμπεράσματα – Κριτικές τοποθετήσεις

Στο σύγχρονο κόσμο, η σημασία της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης είναι ακόμα μεγαλύτερη, καθώς η κοινωνία μας γίνεται όλο και πιο πολυπολιτισμική και πολυμορφική. Είναι σημαντικό να αντιληφθούμε ότι κάθε παιδί είναι μοναδικό και έχει τις δικές του ανάγκες

και δυνατότητες για μάθηση και ανάπτυξη. Η προσέγγιση της επιτρέπει σε όλα τα παιδιά να αναπτύξουν τις δυνατότητές τους, να αποκτούν αυτοπεποίθηση και να εξελίσσονται ως πρόσωπα.

Σε κάθε περίπτωση, η επιτυχία της εξαρτάται από τη δέσμευση και τη στήριξη όλων των ενδιαφερομένων μερών - των εκπαιδευτικών, των γονέων, των πολιτικών, της κοινωνίας και των ίδιων των παιδιών. Είναι απαραίτητη η δημιουργία ενός περιβάλλοντος όπου τα παιδιά να αισθάνονται ασφάλεια και στήριξη, όπου να αναγνωρίζονται και να σέβονται οι διαφορετικοί πολιτισμοί και οι διαφορετικές ανάγκες, και όπου να υπάρχει μια μεταξύ τους αλληλεπίδραση και συνεργασία ώστε να μπορέσουν να ξεπεράσουν τα όρια τους και να επιτύχουν τους στόχους τους.

Με βάση αυτά τα στοιχεία, η συμπεριληπτική εκπαίδευση είναι ένας σημαντικός παράγοντας για την κοινωνική ανάπτυξη και την ευημερία μας. Μόνο με την προσέγγιση αυτή μπορούμε να δημιουργήσουμε μια πιο δίκαιη, ισότιμη και φιλική προς τον άνθρωπο κοινωνία.

Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό να στηρίζουμε την συμπεριληπτική εκπαίδευση και να ενθαρρύνουμε τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τους εκπαιδευτικούς και τους γονείς να υιοθετήσουν αυτήν την προσέγγιση. Επιπλέον, οι αρμόδιοι οργανισμοί θα πρέπει να προωθήσουν την κατάλληλη εκπαίδευση και κατάρτιση των εκπαιδευτικών και των επαγγελματιών, προκειμένου να διασφαλιστεί η αποδοτικότητα και η ολοκλήρωση της.

Η σύγχρονη εποχή της παγκοσμιοποίησης και της ραγδαίας ανάπτυξης που αντιπροσωπεύει, οι επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις και η αυξανόμενη ετερογένεια της κοινωνίας δεν μπορεί παρά να επηρεάσει την εκπαιδευτική πραγματικότητα.

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των σημερινών σχολείων είναι η πολύπλευρη ποικιλομορφία του μαθητικού πληθυσμού. Για πολλές χώρες, το θεμελιώδες δικαίωμα στην εκπαίδευση για όλους και οι ίσες ευκαιρίες κοινωνικοποίησης, πλήρους ανάπτυξης και αποτελεσματικής μάθησης τόσο για τους μαθητές όσο και για τους εκπαιδευτικούς αναγνωρίζονται ως σημαντικό ζήτημα. Τα παραπάνω έχουν οδηγήσει σε έντονο διεπιστημονικό και κοινωνικό ενδιαφέρον για τα χαρακτηριστικά και τους προσανατολισμούς που πρέπει να αποδοθούν στο εκπαιδευτικό σύστημα και στους θεσμούς που το απαρτίζουν.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έχουν αναδειχθεί διαφορετικές προοπτικές και καινοτόμα σχέδια για εκπαιδευτικά ζητήματα. Ο όρος εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς απέκτησε δυναμική και περιεχόμενο μέσα από τις σχετικές διακηρύξεις του ΟΗΕ

και τις εκθέσεις της Ειδικής Επιτροπής για το αναφαίρετο δικαίωμα στην εκπαίδευση και την ανάγκη δημιουργίας νέων σχολείων κοινών για όλους. Ωστόσο, ο όρος εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς δεν πρέπει να συγχέεται με άλλους όρους (ένταξη, ενσωμάτωση κ.λπ.). Και αυτό διότι, πρώτον, δεν αφορά αποκλειστικά εκπαιδευτικά προβλήματα ή θέματα σχολικής μεταρρύθμισης και, δεύτερον, δεν απευθύνεται αποκλειστικά σε παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Αντιθέτως, αντιμετωπίζει ένα ευρύ φάσμα ανθρώπινων και κοινωνικών ζητημάτων (δημοκρατία, ρατσισμός, κοινωνική δικαιοσύνη) και αφορά όλους όσοι εμπλέκονται στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Η συμπερίληψη αναγνωρίζεται ως ένα αμφιλεγόμενο θέμα και ως μια έννοια που δεν έχει γίνει ακόμη και σήμερα πλήρως κατανοητή λόγω του εύρους και της πολυπλοκότητάς της. Ταυτόχρονα, έχει βρεθεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, εξαπλώνεται σε όλο και περισσότερα δυτικά εκπαιδευτικά συστήματα και αποτελεί υψηλή προτεραιότητα για μελέτη και πρακτική. Ο γνωστός αυτός όρος δεν αφορά μόνο την τοποθέτηση παιδιών που περιθωριοποιούνται για οποιονδήποτε λόγο σε σχολεία της γειτονιάς και απλώς συνυπάρχουν με τους συνομηλικούς τους. Η έννοια της συμπερίληψης στοχεύει στη μεγιστοποίηση των δυνατοτήτων όλων των μαθητών και στην προσαρμογή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του κάθε μαθητή και των ετερογενών στοιχείων που παρουσιάζουν στο σύνολό τους. Με άλλα λόγια, στόχος της είναι η συλλογική αύξηση της ποιότητας της εκπαιδευτικής διαδικασίας, η βελτίωση της σχολικής ζωής, η πλήρης μεταμόρφωση του μαθησιακού περιβάλλοντος, η αναδημιουργία της σχολικής κουλτούρας και η τροποποίηση του υπάρχοντος προγράμματος σπουδών.

Στην ουσία, η εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς είναι ένα εναλλακτικό πλαίσιο και μια φιλοσοφία που υποστηρίζει ένα ευρύ μεταρρυθμιστικό σχέδιο για την εκπαίδευση και την αλλαγή μέσω της ενεργού συμμετοχής των συμμετεχόντων και της εθελοντικής δέσμευσής τους στις αρχές της ένταξης. Αντιλαμβάνεται επίσης ως μια συνεχιζόμενη διαδικασία που απαιτεί συνεχή επαγρύπνηση (και όχι ως ένα προκαθορισμένο στάδιο που πρέπει να επιτευχθεί σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή) και στοχεύει στον εκσυγχρονισμό της εκπαιδευτικής πολιτικής. Η ενσωμάτωση υποστηρίζει τις συμπράξεις μεταξύ διαφορετικών μαθητών που βασίζονται σε δημοκρατικές αξίες, όπως ο σεβασμός, η ισότητα, η συνεργασία, η αποδοχή και η δικαιοσύνη και μετατρέπει τα σχολεία σε υγιείς κοινωνίες αλληλεγγύης και κοινότητες πρακτικής. Η περιεκτική κοσμοθεωρία βασίζεται σε τρεις πυλώνες. Πρώτον, στην υπέρβαση όλων των εμποδίων στην εκπαίδευση των παιδιών. Ο

δεύτερος είναι η παροχή σε όλους τους μαθητές, χωρίς εξαίρεση, ίσων ευκαιριών για συμμετοχή και επιτυχία στο σχολείο. Ο τρίτος είναι η απόρριψη κάθε μορφής βίας, αποκλεισμού ή περιθωριοποίησης με βάση την καταγωγή, τη γλώσσα, τη θρησκεία, το φύλο, την αναπηρία, τις ακαδημαϊκές επιδόσεις ή το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο.

Ωστόσο, η "ένταξη" δεν σταματά στην κριτική αναχρονιστικών αντιλήψεων και αναποτελεσματικών πρακτικών. Αντίθετα, θέτει τις δικές της αρχές και στρατηγικές για την ανάπτυξη πρακτικών, πολιτικών και κουλτούρας με παρόμοιο προσανατολισμό και για τη διακυβέρνηση της λειτουργίας των θεσμών που τις υιοθετούν. Η ποικιλομορφία στην εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς είναι νόμιμη και δεν θεωρείται ως κάτι που πρέπει να επιλυθεί ή να αφομοιωθεί. Η πρακτική βασίζεται στους ίδιους τους εκπαιδευτικούς. Στην εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς, οι εκπαιδευτικοί αναπτύσσουν θετικές στάσεις, εκπαιδεύονται καλύτερα, είναι ευέλικτοι στις μεθόδους τους, ενθαρρύνουν την κριτική σκέψη και την ενεργό μάθηση σε ομάδες, θέτουν σαφείς στόχους, οικοδομούν εποικοδομητικές σχέσεις με τους μαθητές, παρακινούν τους μαθητές και θέτουν υψηλές προσδοκίες για όλους. Η σχολική κουλτούρα, δηλαδή ένα σύνολο πεποιθήσεων, στάσεων και αντιλήψεων, αναδιαρθρώνεται. Η σχολική κουλτούρα της ένταξης βασίζεται στην τριάδα "ασφάλεια-αποδοχή-συνεργασία", στην καθιέρωση κοινών αξιών, στην οικοδόμηση δικτύων συνεργασίας, στην ανάπτυξη της αίσθησης του ανήκειν για τα μέλη, στην καθιέρωση ενός κοινού "κώδικα" επικοινωνίας και στην προώθηση της ανεξαρτησίας και της εμπιστοσύνης για όλους. Από την άποψη της πολιτικής, οι μονάδες χωρίς αποκλεισμούς διακρίνονται ως ανοικτά συστήματα που αλληλοεπιδρούν με τους γονείς και την κοινότητα, αφουγκράζονται τις ανησυχίες και τις ανάγκες των μελών τους, έχουν δημοκρατικά μοντέλα λειτουργίας και όπου οι διαθέσιμοι πόροι (ανθρώπινοι και μη ανθρώπινοι) διαχειρίζονται και αναπτύσσονται κατάλληλα.

Κατά συνέπεια, η εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς αφορά όλους όσους εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία και το εκπαιδευτικό σύστημα στο σύνολό του. Η υλοποίησή της απαιτεί τη θέσπιση ενός σαφούς πλαισίου που να ανταποκρίνεται πλήρως στους στόχους και τα χαρακτηριστικά της, την υιοθέτηση κατάλληλων στρατηγικών και, πάνω απ' όλα, την προθυμία των συμμετεχόντων να ευαισθητοποιηθούν ενεργά. Αυτό θα επιτρέψει μια σημαντική αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος μέσω των δράσεων, των σύγχρονων αντιλήψεων και των ενισχυμένων δεξιοτήτων των συμμετεχόντων,

επιτρέποντάς του να ανταποκριθεί αποτελεσματικότερα στην αποστολή του και στον σημαντικό και πολύπλευρο ρόλο που διαδραματίζει σήμερα.

Βασική και απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή της συνεκπαίδευσης είναι η ουσιαστική μάθηση όλων των μαθητών σε "ένα σχολείο για όλους" στα αναμορφωμένα δημοκρατικά σχολεία και εγγυάται ίσες εκπαιδευτικές ευκαιρίες. Ακόμη, είναι σημαντικό η διαρθρωτική μεταρρύθμιση του προγράμματος σπουδών, η οποία να διασφαλίζει ότι οι στόχοι και οι προτεινόμενες δραστηριότητες ανταποκρίνονται στις εκπαιδευτικές ανάγκες όλων των παιδιών.

Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να χρησιμοποιούν σύγχρονες μεθόδους διδασκαλίας, όπως η βιωματική μάθηση, η μάθηση μέσω της πράξης, η μάθηση σε ανεπίσημα περιβάλλοντα πέρα από το στατικό περιβάλλον της τάξης, η απόκτηση γνώσεων με βάση την έρευνα και η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία. Ακόμη, έχει ιδιαίτερη σημασία η χρήση των νέων τεχνολογιών για την ανάπτυξη διδακτικού υλικού, καθώς και η οργάνωση των σχολείων σύμφωνα με τα σύγχρονα τεχνολογικά πρότυπα (ψηφιακοί πίνακες, υποστηρικτική τεχνολογία και λογισμικό).

Άλλα σημαντικά στοιχεία είναι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στις μεθόδους και τις τεχνικές της συνεκπαίδευσης, η πραγματοποίηση σημαντικής και αποτελεσματικής διεπιστημονικής συνεργασίας μεταξύ εκπαιδευτικών και εξειδικευμένου επιστημονικού προσωπικού, καθώς και η ένταξη και εμπλοκή των γονέων στην εκπαιδευτική διαδικασία με απώτερο στόχο τη μεγιστοποίηση των ωφελειών. Τέλος, η ευαισθητοποίηση και η ενημέρωση σχετικά με την εκπαιδευτική διαδικασία είναι πολύ σημαντική.

Δεδομένου ότι η Ελληνική Πολιτεία έχει δεσμευτεί νομικά και ηθικά για την υλοποίηση της ισότιμης και χωρίς αποκλεισμούς εκπαίδευσης, οφείλει να λάβει όλα τα μέτρα που κρίνει απαραίτητα για να μετατρέψει την εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς, από όραμα και πρόκληση, σε πραγματικότητα. Κατά την προσχολική αγωγή τα παιδιά έρχονται στο σχολείο με χαρακτηριστικά και ανισότητες που απορρέουν από κοινωνικούς, πολιτιστικούς και προσωπικούς παράγοντες. Η ποικιλομορφία των αναγκών κάθε παιδιού καθιστά αναγκαία την εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς, δηλαδή την εκπαίδευση που επιτρέπει σε όλους τους μαθητές να φοιτούν σε γενικά σχολεία σε γειτονιές όπου γίνονται αποδεκτοί και αντιμετωπίζονται ισότιμα. Στα σχολεία χωρίς αποκλεισμούς, η διαφορετικότητα αγκαλιάζεται ολόψυχα και χρησιμεύει ως πηγή μάθησης και όχι ως πρόβλημα.

Οι εκπαιδευτικοί διαδραματίζουν έναν σύνθετο και πολύπλευρο ρόλο σε αυτά τα μαθησιακά περιβάλλοντα. Ως αποτελεσματικοί ηγέτες της τάξης, το πρωταρχικό μέλημα των εκπαιδευτικών είναι να παρέχουν ίσες ευκαιρίες για όλους τους μαθητές. Αυτό απαιτεί διαφοροποίηση και κατάλληλη χρήση του αναλυτικού προγράμματος και των σχολικών βιβλίων. Ως εκ τούτου, η κατάλληλη κατάρτιση για τη βελτίωση των πρακτικών και των μεθόδων τους καθίσταται απαραίτητη. Οι σύγχρονοι δάσκαλοι είναι υποχρεωμένοι να γνωρίζουν πώς να διδάσκουν σε τάξεις μεικτών ικανοτήτων. Για να εφαρμοστεί η εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς, είναι απαραίτητο να αναπτυχθούν κατάλληλα σχέδια διδασκαλίας σε στάδια, ώστε να εξατομικεύεται και ταυτόχρονα να παρέχεται ένα κοινό πρόγραμμα. Η συνεκπαίδευση μπορεί να αποτελέσει απάντηση στα προβλήματα που συνδέονται με την αυξανόμενη ποικιλομορφία. Η επιτυχία της εξαρτάται από την ικανότητα των εκπαιδευτικών να κάνουν αυτοκριτική, να λαμβάνουν ανατροφοδότηση και να διαφοροποιούν κατάλληλα τις στρατηγικές τους κατά τη διδακτική διαδικασία. Ειδικότερα, πρέπει να αυξήσουν το ρεπερτόριο των μεθόδων διδασκαλίας τους και να αναπτύξουν εναλλακτικές στρατηγικές διδασκαλίας και διαχείρισης και διαφορετικά στυλ μάθησης. Όλα αυτά συμπίπτουν με την εξεύρεση τρόπων για τη δημιουργία ιδανικών συνθηκών που διευκολύνουν και υποστηρίζουν τη μάθηση για όλα τα παιδιά χωρίς εξαίρεση.

Είναι σύνηθες οι πρωτοβουλίες συμπεριληπτικής μάθησης να αντιμετωπίζουν προκλήσεις, διλήμματα και αντιδράσεις. Η σωστή απάντηση, ωστόσο, είναι η υπεράσπιση των δικαιωμάτων των παιδιών και η συνεχής αναζήτηση τρόπων για τη συμπερίληψη όλων των παιδιών στα σχολεία της γειτονιάς. Δεν είναι υπεύθυνοι για το γεγονός ότι αγνοούμε τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να τους υποστηρίξουμε επιτυχώς στη μαθησιακή διαδικασία. Στόχος μας είναι να ξεπεράσουμε τα εμπόδια και να προωθήσουμε την εκπαίδευση που "συμπεριλαμβάνει" όλα τα παιδιά, για τα οποία η ανάπτυξη πρακτικών συμπεριληπτικής εκπαίδευσης κρίνεται απαραίτητη. Το "Σχολείο για όλους" δεν υλοποιείται με τις αποφάσεις φορέων εκτός σχολείου, αλλά από εκείνους που εμπλέκονται άμεσα στη σχολική δραστηριότητα και διαδικασία, όπως οι δάσκαλοι, οι γονείς και οι μαθητές. Πράγματι, αν οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί δεν γνωρίζουν τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα παιδιά, η δράση μπορεί να είναι αργή.

Η συνεκπαίδευση στο πλαίσιο της προσχολικής αγωγής απαιτεί την εκπόνηση πολιτικών και πρακτικών που στηρίζονται σε δύο βασικές προϋποθέσεις: τον πολιτισμικό πλουραλισμό και την πολιτότητα. Προάγει την αναγνώριση και τον σεβασμό των

δικαιωμάτων και των αναγκών όλων των παιδιών, παρά τις διαφορές τους. Απαιτεί την ανάπτυξη προγραμμάτων μάθησης που προωθούν την αμοιβαία αλληλεπίδραση και τη συνεργασία μεταξύ των παιδιών από διάφορα πολιτισμικά και γλωσσικά υπόβαθρα. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει δραστηριότητες που ενθαρρύνουν την ανταλλαγή πολιτισμικών εμπειριών, την προώθηση της γλωσσικής πολυμορφίας και την αναγνώριση των κοινών αξιών και στόχων.

Επιπλέον, η προσχολική αγωγή πρέπει να προωθεί την ισότητα πρόσβασης και συμμετοχής όλων των παιδιών, ανεξαρτήτως πολιτισμικής ή εθνοτικής καταγωγής, γλώσσας, θρησκείας ή κοινωνικοοικονομικού υποβάθρου. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω πολιτικών που προάγουν την πλήρη ενσωμάτωση όλων των παιδιών, την υποστήριξη της γλωσσικής ανάπτυξης και την προσφορά ίσων ευκαιριών για μάθηση και ανάπτυξη.

Συνολικά, η συνεκπαίδευση στο πλαίσιο της προσχολικής αγωγής προωθεί την ανοχή, την αμοιβαία κατανόηση, τον σεβασμό των διαφορετικότητας και την προετοιμασία των παιδιών για μια πολυπολιτισμική και πλουραλιστική κοινωνία. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να είναι ευαισθητοποιημένοι στις ανάγκες και τις διαφορετικότητες των παιδιών και να εφαρμόζουν μια πολυπολιτισμική προσέγγιση στον προγραμματισμό και τη διδασκαλία. Επιπλέον, η ενεργός συμμετοχή των γονέων και της κοινότητας είναι ζωτικής σημασίας για την υποστήριξη της συνεκπαίδευσης. Οι γονείς πρέπει να ενθαρρύνονται να συμμετέχουν στην εκπαίδευση των παιδιών τους, να μοιράζονται τις πολιτισμικές τους εμπειρίες και να συνεργάζονται με τους εκπαιδευτικούς για την επίτευξη των κοινών στόχων.

Επίσης, η προσχολική αγωγή πρέπει να προωθεί την ανάπτυξη δεξιοτήτων κοινωνικής αποδοχής και επικοινωνίας, την αναγνώριση και την αποδοχή των πολιτισμικών διαφορών, καθώς και την ανάπτυξη της ικανότητας των παιδιών να ανταποκρίνονται με αποτελεσματικό τρόπο σε πολιτισμικά προβλήματα και προκλήσεις.

Η συνεκπαίδευση στην προσχολική αγωγή απαιτεί τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που προάγει την ισότητα, την αλληλεπίδραση και τη συνεργασία μεταξύ παιδιών από διάφορα πολιτισμικά υπόβαθρα. Η προώθηση της πολυπολιτισμικής ευαισθητοποίησης, η ενσωμάτωση πολιτισμικών πρακτικών και γιορτών, καθώς και η ανάπτυξη προγραμμάτων μάθησης που αντανακλούν τη διαφορετικότητα και πολυπολιτισμικότητα της κοινωνίας αποτελούν σημαντικά μέτρα που πρέπει να ληφθούν.

Σε γενικές γραμμές, η συνεκπαίδευση σε σχέση με τον πολιτισμικό πλουραλισμό και την πολιτότητα κατά την προσχολική αγωγή απαιτεί την αναγνώριση, τον σεβασμό και την αξιοποίηση της πολυμορφίας, καθώς και τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που προωθεί την ισότητα και την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των παιδιών. Με την υιοθέτηση πολιτικών και πρακτικών που αντανakλούν αυτές τις αρχές, μπορεί να δημιουργηθεί ένα εκπαιδευτικό περιβάλλον που προωθεί την αμοιβαία μάθηση, την ανταλλαγή πολιτισμικών γνώσεων και την αναγνώριση των κοινών αξιών. Η εκπαιδευτική διαδικασία πρέπει να περιλαμβάνει δραστηριότητες που προάγουν την αμοιβαία κατανόηση και τη συνεργασία μεταξύ των παιδιών, ενώ πρέπει να ενθαρρύνεται η εξερεύνηση και αναγνώριση των διαφορετικών πολιτισμών και γλωσσών.

Επίσης, οι εκπαιδευτικοί πρέπει να είναι καταρτισμένοι και ευαισθητοποιημένοι στις πολυπολιτισμικές ανάγκες των παιδιών, να διαθέτουν πολυπολιτισμικές δεξιότητες και να μπορούν να προσαρμόζουν τις πρακτικές τους ανάλογα με τις απαιτήσεις του πολιτισμικού πλουραλισμού.

Συνολικά, η συνεκπαίδευση στο πλαίσιο της προσχολικής αγωγής αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα για την προώθηση του πολιτισμικού πλουραλισμού και της πολιτότητας. Μέσω αυτής της προσέγγισης, τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν σεβασμό για τις πολιτισμικές διαφορές, να μάθουν να εκτιμούν τις πολυμορφίες και να αναπτύξουν δεξιότητες επικοινωνίας και συνεργασίας με παιδιά από διάφορα πολιτισμικά υπόβαθρα. Η προσχολική αγωγή μπορεί να διαδραματίσει καίριο ρόλο στη διαμόρφωση μιας πολυπολιτισμικής και πολυπολιτισμικής κοινωνίας, προωθώντας την αμοιβαία κατανόηση, τον σεβασμό και την αξιοποίηση των πολιτισμικών διαφορών.

Για να επιτευχθεί αυτό, απαιτούνται προσεκτικά σχεδιασμένα προγράμματα διδασκαλίας και παιδαγωγικές προσεγγίσεις που προάγουν την πολυπολιτισμική εκπαίδευση, ευαισθητοποιούν τα παιδιά στην πολιτισμική ποικιλομορφία και τους προσφέρουν ευκαιρίες για διαπολιτισμική αλληλεπίδραση και μάθηση.

Η συνεκπαίδευση στην προσχολική αγωγή απαιτεί τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που προωθεί τον πολιτισμικό πλουραλισμό και την πολιτότητα, με την ενεργή συμμετοχή των εκπαιδευτικών, των γονέων και των κοινοτήτων. Η εκπαίδευση πρέπει να επιδιώκει την προώθηση της διαπολιτισμικής ευαισθητοποίησης και της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης με την ενσωμάτωση πολιτισμικών πρακτικών και δραστηριοτήτων στο πρόγραμμα μάθησης. Επιπλέον, η συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών, γονέων και κοινοτήτων

είναι ουσιώδης για την επίτευξη των στόχων της συνεκπαίδευσης και της πολιτισμικής αλληλεπίδρασης. Η δημιουργία ανοιχτών καναλιών επικοινωνίας, η αμοιβαία ανταλλαγή γνώσεων και εμπειριών, καθώς και η ενθάρρυνση της γονικής συμμετοχής στην εκπαίδευση συμβάλλουν στη δημιουργία ενός συνεργατικού περιβάλλοντος που αναγνωρίζει και αξιοποιεί τις διαφορές.

Συνολικά, η συνεκπαίδευση σε σχέση με τον πολιτισμικό πλουραλισμό και την πολιτότητα στην προσχολική αγωγή απαιτεί την υιοθέτηση μιας πολιτικής που προωθεί την ισότητα, την αμοιβαία κατανόηση και τη συνεργασία μεταξύ των παιδιών και των ενηλίκων. Αυτή η προσέγγιση συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός περιβάλλοντος που προάγει τον πολιτισμικό πλουραλισμό και την πολιτότητα, ενισχύοντας έτσι την κοινωνική συνοχή και την αμοιβαία αναγνώριση των ατομικών και πολιτισμικών διαφορών.

Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι η πολιτισμική διάσταση στην εκπαιδευτική διαδικασία δεν είναι μόνο ζήτημα πολυπολιτισμικότητας και σεβασμού στις διαφορετικότητες, αλλά αφορά επίσης την ανάπτυξη ενός ευαίσθητου και κριτικού πνεύματος στους μαθητές. Η εκπαίδευση πρέπει να προωθεί τη δημιουργία ανθρώπων που είναι ικανοί να αναλύουν και να κρίνουν πληροφορίες από διαφορετικές πηγές και να εκτιμούν τις διαφορετικές απόψεις και ιδέες.

Σε αυτό το πλαίσιο, η προσχολική αγωγή μπορεί να διαδραματίσει ένα καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη ενός τέτοιου πνεύματος στα παιδιά. Η εκπαίδευση στην προσχολική ηλικία θα πρέπει να προωθεί την αναζήτηση της γνώσης και της κριτικής σκέψης, να ενθαρρύνει τη συνεργασία και την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των παιδιών και να προωθεί την ανάπτυξη της επικοινωνιακής ικανότητας.

Η πολιτισμική πλουραλιστική προσέγγιση στην προσχολική αγωγή μπορεί να διαδραματίσει κρίσιμο ρόλο στην εκπαίδευση των νέων για την ανάπτυξη της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Η διδασκαλία σεβασμού για την πολυπολιτισμικότητα και η προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης και ισότητας μεταξύ των παιδιών από διαφορετικές πολιτισμικές και κοινωνικές ομάδες θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια πιο ανοιχτή και αειφόρο κοινωνία.

Είναι αναγκαίο να αναγνωριστεί ότι η ενσωμάτωση της πολιτισμικής διάστασης στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι ένας συνεχής και δυναμικός διάλογος που απαιτεί συνεχή αναθεώρηση και προσαρμογή. Μόνο μέσω αυτής της συνεχούς προσπάθειας μπορούμε να διασφαλίσουμε ότι οι νέοι μας είναι πλήρως εξοπλισμένοι να αντιμετωπίσουν

τις προκλήσεις της πολυπολιτισμικής κοινωνίας μας και να συμβάλουν στην κατασκευή μιας πιο ανοιχτής, δίκαιης κοινωνίας.

Τελικά, η εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς αφορά την συμμετοχή, συνεργασία και μάθηση, την υιοθέτηση και αποδοχή όλων των μορφών διαφορετικότητας καθώς και ολόκληρα σχολεία που εξυπηρετούν όλους τους μαθητές. Η έννοια της συνεκπαίδευσης είναι ακριβώς αυτό που χρειάζονται όλα τα παιδιά: να υπάρχουν στο ίδιο σχολείο, στην ίδια τάξη και με τους συνομηλίκους τους. Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι πρόκειται για μια αιώνια διαδικασία και προσέγγιση στην εκπαίδευση που έχει ως στόχο να βοηθήσει κάθε μαθητή κατά την προσχολική διαδικασία να αναπτύξει τα πραγματικά του ταλέντα και τις δεξιότητές του και να γίνει ένα ανεξάρτητο άτομο και μετέπειτα ενεργός πολίτης. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα είναι εφικτό και πρέπει να εμπλουτιστούν με όσο το δυνατόν λιγότερους αποκλεισμούς και περισσότερες συμπεριληπτικές πρακτικές. Μια ποιοτική εκπαίδευση που εγγυάται ίσα δικαιώματα για όλους θα προωθήσει ένα υγιές, επικοινωνιακό και θετικό περιβάλλον όχι μόνο για τα σημερινά παιδιά αλλά και για τις μελλοντικές γενιές. Μια ουτοπία χωρίς αποκλεισμούς γίνεται απτή πραγματικότητα αν διεκδικήσουμε με αγάπη τα σχολεία που μας αξίζουν.

Αναφορές

- Amnesty International. (2020, March 3). *Europe: Punishing compassion: Solidarity on trial in Fortress Europe*. Ανάκτηση από Amnesty International: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur01/1828/2020/en/>
- Amnesty International. (2021, Δεκέμβριος 10). Ποιοτική και Συμπεριληπτική Εκπαίδευση για όλα τα παιδιά χωρίς διακρίσεις. London, Ευρώπη: Amnesty International Ltd. Ανάκτηση από https://www.amnesty.gr/news/articles/article/24808/roiotiki-kai-symperiliptiki-ekpaideysi-gia-ola-ta-paidia-horis#_ftn2
- Angelidou, G., & Mousena, E. (2021). *Labor Integration of Recognized Refugees and Beneficiaries of International Protection in Greece through e-Government* (Τόμ. Volume 21, Issue 1,). The International Journal of Community Diversity. doi:<https://doi.org/10.18848/2327-0004/CGP/v21i01/35-50>
- Armstrong, A., & Armstrong, D. (2015). Introduction chapter to "Roma inclusion - international and Greek experiences, the present of a continuum". Στο *Roma Inclusion- International and Greek Experiences. The Present of a Continuum* (σσ. 1-10). Thessaloniki: Copycity. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από http://repository.usp.ac.fj/8728/1/Roma_Book.pdf
- Barrett, M., Byram, M., Lázár, I., Mompoin - Gaillard, P., & Φιλίππου, Σ. (2014). *Developing intercultural competence through education, Développer la compétence interculturelle par l' éducation* (Τόμ. 3ος). (Π. (. Χιονά, Ε. Μωραΐτη, Επιμ., Ά.-Μ. Παναγιωτίδου, Β. Κοζιώρη, Θ. Σαββίδης, Κ. Περτσινίδου, Μ. Γιαχουντή, Σ. Κίτσου, & Φ. Βενέτη, Μεταφρ.) Στρασβούργο: CoE.
- Barton, L. (2000). Η πολιτική της inclusion. Στο Ζώνιου-Σιδέρη Αθηνά (Επιμ.), *Ένταξη: Ουτοπία ή πραγματικότητα: Η εκπαιδευτική και πολιτική διάσταση της ένταξης μαθητών με ειδικές ανάγκες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Bodrova, E., & Leong, D. (2017). *Tools of the Mind The Vygotskian Approach to Early Childhood Education*. Pearson. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από https://www.researchgate.net/profile/Elena-Bodrova/publication/31663781_Tools_of_the_Mind_Vygotskian_approach_to_early_childhood_education_E_Bodrova_DJ_Leong/links/596bcaafa6fdcc18ea79267a/Tools-of-the-Mind-Vygotskian-approach-to-early-childhood-education
- Booth, T., & Ainscow, M. (2016). *The Index for Inclusion: a guide to school development led by inclusive values* (4η εκδ.). Cambridge: Index for Inclusion Network. Ανάκτηση από https://www.ph-noe.ac.at/fileadmin/root_phnoe/Forschung/Migration/Index_curriculum_pages.pdf
- CoE. (2016). *Council of Europe, Education Programme, Contribution to the United Nations 2030 Agenda for Sustainable Development*. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από Council

- of Europe Education: <https://rm.coe.int/prems-064718-gbr-2508-brochure-sdg4-web-16x24/16808c490f>
- CoE. (2023). *Better Education for Better Democracies*, Στρασβούργο. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από Council of Europe Education: <https://www.coe.int/en/web/education>
- CoE. (2010). Σύσταση CM/Rec Της Επιτροπής Υπουργών προς τα κράτη-μέλη για το Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Παιδεία της Δημοκρατίας και την Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα. *Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Παιδεία της Δημοκρατίας και την Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα* (σ. 7). Στρασβούργο: Council of Europe. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από <https://rm.coe.int/1680496562>
- Dryden-Peterson, S. (2017). *Refugee education: Education for an unknowable future*. Curriculum Inquiry. doi:<https://doi.org/10.1080/03626784.2016.1255935>
- E.U. (1992, 07 29). *Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση Document 11992M/TXT*. Ανάκτηση Μάρτιος 2023, από EUR-Lex Access to European Union law: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT>
- Eurydice. (2021). *Eurydice, Πρόσβαση στην Προσχολική Εκπαίδευση και Φροντίδα*. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από Eurydice: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/greece/access_el
- Eurydice. (2022, Ιανουάριος). *Eurydice, Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση Μεταρρυθμιστικές παρεμβάσεις*. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από Eurydice: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/primary-education-20_el
- Fleer, M., & van Oers, B. (2018). *International Handbook of Early Childhood Education*. Springer International Handbooks of Education.
- Gardeñes, S., Weiler, J., Αγαλιώτης, Ι., Αναγνωστοπούλου, Δ. Γ., Γαϊτενίδης, Ν., Καϊάφα - Γκμπάντι, Μ., . . . Χρυσομάλλης, Μ. (2019). *Προς μια συμπεριληπτική ευρωπαϊκή πολιτότητα* (1η Έκδοση εκδ.). (Λ. Παπαδοπούλου, & Δ. Αναγνωστοπούλου, Επιμ.) Αθήνα: Παπαζήση.
- Glover, T. D. (2010, 08 12). The 'Community' Center and the Social Construction of Citizenship, . *Leisure Sciences*, σσ. 63-83. Ανάκτηση Μάρτιος 2023, από https://www.researchgate.net/publication/240528312_The_'Community'_Center_and_the_Social_Construction_of_Citizenship
- Gonzalez, N., Moll, L., & Amanti, C. (2005). *Funds of knowledge: Theorizing practices in households, communities, and classrooms*. New York: Routledge.
- Jorgensen, C., McSheehan, M., Schuh, M., & Sonnenmeier, R. (2012). *Essential Best Practises In Inclusive Schools*. Paul H. Brookes. Ανάκτηση από <https://iod.unh.edu/sites/default/files/media/2022-07/essential-best-practices-in-inclusive-schools-updated-2012.pdf>

- Kymlicka, W. (2012). *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*. Washington, DC: Migration Policy Institute. Ανάκτηση από https://www.researchgate.net/publication/268290572_Multiculturalism_Success_Failure_and_the_Future
- Levin, D. (2013). *Beyond Remote-Controlled Childhood: Teaching Children in the Media Age*. naeyc.
- Leydet, D. (2017). *Citizenship*. (E. Zalta, Επιμ.) Stanford: Metaphysics Research Lab, Stanford University. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από <https://plato.stanford.edu/entries/citizenship/>
- Likomitrou, S., & Avgitidou, S. (2017). Διαλογικές πρακτικές προς μια συμμετοχική προσχολική εκπαίδευση: Ένα μοντέλο υποστήριξης των εκπαιδευτικών. Στο Τ. Ε. Εκπαίδευσης-Α.Π.Θ., & Δ. Γερμανός (Επιμ.), *Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης* (Τόμ. Τεύχος 3, σσ. 69-96). eJournals. doi:<https://doi.org/10.12681/dial.14361>
- McFarland, S., Hackett, J., Hamer, K., Katzarska-Miller, I., Malsc, A., Reese, G., & Reysen, S. (2019). Global Human Identification and Citizenship: A Review of Psychological Studies. Στο I. S. *Psychology, Advances in Political Psychology, Volume 6* (σσ. 141-171). Oxford : John Wiley & Sons. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από https://www.researchgate.net/publication/331930321_Global_Human_Identification_and_Citizenship_A_Review_of_Psychological_Studies
- Modgil, S., Verma, G., Mallick, K., & Modgil, C. (1997). *Πολυπολιτισμική εκπαίδευση Προβληματισμοί - προοπτικές*. (Ζώνιου - Σιδέρη Αθηνά~Χαραμής Παύλος, Επιμ.) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Mousena, E. (2020). *Forming Autonomous Citizens – The Role of Education*. doi:DOI:10.47929/2305-7327_2020.01_16-26
- Mousena, E., & Kainourgiou, E. (2022). Changing the Paradigm in Early Childhood Institutions in Greece 1950-2020. Στο D. Caroli, *History of Early Education Institutions in Europe – From WWII until the Recent Reforms* (σσ. 269-291). Bologna: CLUEB. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από https://www.researchgate.net/publication/369171201_Changing_the_Paradigm_in_Early_Childhood_Institutions_in_Greece_1950-2020
- Mousena, E., & Raptis, N. (2020). Beyond Teaching: School Climate and Communication in the Educational Context. Στο *Education at the Intersection of Globalization and Technology* (σσ. 153-169). Intech Open. Ανάκτηση από <https://www.intechopen.com/chapters/73237>
- Mousena, H., & Kiprianos, P. (2018). The right of quality and identity in early education in times of crisis. Στο D. Karakatsani, J. Spinthourakis, & V. Zorbas, *Identity in times of Crisis, Globalization and Diversity : Practice and research trends* (σσ. 476-491). Patra: University of Patras, CiCEA. Ανάκτηση Μάιος 2023, από

- https://www.researchgate.net/publication/338585450_Identity_in_times_of_Crisis_Globalization_and_Diversity
- Murray, D. (2018). *The strange death of Europe: Immigration, Identity, Islam*. London: Bloomsbury Publishing Plc. Ανάκτηση Απρίλιος 25, 2023, από https://www.academia.edu/36864463/The_strange_death_of_europe_immigration_douglas_murray
- Ormrod, J., Anderman, E., & Anderman, L. (2019). *Educational Psychology: Developing Learners*. Pearson Education.
- Rönnerman, K. (2022, Αυγούστου 29). Έρευνα δράσης – ένας τρόπος να βελτιώσετε την πρακτική σας με συνεργασία μεταξύ ερευνητών και εκπαιδευτικών. Gothenburg University, Sweden: School Education Gateway Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Ανάκτηση April 2023, από <https://www.schooleducationgateway.eu/el/pub/latest/news/action-research--a-way-to-imp.htm>
- Slee, R. (2018). *Inclusive Education isn't Dead, it Just Smells Funny*. London: Taylor & Francis eBooks. doi:<https://doi.org/10.4324/9780429486869>
- Social Policy. (2017, Ιουλίου 24). *Χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Παιδεία της Δημοκρατίας και την Εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από Social Policy Κοινωνική Πολιτική Κοινωνική Θεωρία: <https://socialpolicy.gr/2017/07/%CF%87%CE%AC%CF%81%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%83%CF%85%CE%BC%CE%B2%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CF%85%CF%81%CF%8E%CF%80%CE%B7%CF%82-%CE%B3%CE%B9%CE%B1.html>
- Stewart, A., & Valian, V. (2018). *An Inclusive Academy: Achieving Diversity and Excellence*. The MIT Press.
- Triantafyllou, S. (2014). *The importance of cultural dimension in education*. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Procedia - Social and Behavioral Sciences: Elsevier Ltd.
- UNCHR. (2016). *Handbook for the Protection of Internally Displaced Persons*. Γενεύη: United Nations. Ανάκτηση 4 Μαΐου, 2023, από <https://www.unhcr.org/media/handbook-protection-internally-displaced-persons-part-i-foundations-idp-protection-all>
- UNESCO. (2017). *Accountability in education: meeting our commitments; Global education monitoring report, 2017/8*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. doi:<https://doi.org/10.54676/VVRO7638>
- UNESCO. (2020). *Global Education Monitoring Report Summary 2020: Inclusion and education. All means all*. Paris, France: United Nations Educational, Scientific and

- Cultural Organization. Ανάκτηση από <https://www.unesco.org/gem-report/en/inclusion>
- UNICEF. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. UNICEF. Ανάκτηση από <https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>
- UNICEF. (2015). *ΣΤΟΧΟΣ 4 – ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ*. Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ (UNRIC). Ανάκτηση από <https://unric.org/el/%cf%83%cf%84%ce%bf%cf%87%ce%bf%cf%83-4-%cf%80%ce%bf%ce%b9%ce%bf%cf%84%ce%b9%ce%ba%ce%b7-%ce%b5%ce%ba%cf%80%ce%b1%ce%b9%ce%b4%ce%b5%cf%85%cf%83%ce%b7/>
- UNICEF. (2021). *Γραφείο της UNICEF στην Ελλάδα Εθνικό Πρόγραμμα 2022-2026*. Αθήνα: Γραφείο της UNICEF στην Ελλάδα. Ανάκτηση από <https://www.unicef.org/greece/media/1366/file/%CE%A4%CE%BF%20%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%20%CF%80%CF%81%CF%8C%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%B1%20%CF%84%CE%B7%CF%82%20UNICEF%20%CE%B3%CE%B9%CE%B1%20%CF%84%CE%B7%CE%BD%20%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE>
- Vertovec, S. (2010). *Towards post-multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity*. *International Social Science Journal*. Ανάκτηση από https://www.academia.edu/87256158/Towards_post_multiculturalism_Changing_communities_conditions_and_contexts_of_diversity
- Vlachou, A. (2004). Education and inclusive policy-making: implications for research and practice. Στο *International Journal of Inclusive Education volume 8 issue 1* (σσ. 3-21). London: Sage. Ανάκτηση από https://www.academia.edu/35659393/Education_and_inclusive_policy-making_implications_for_research_and_practice
- Weeks, S. (2013, June 17). *Accessibility: A Constant Focus for Blackboard Learn*. Ανάκτηση April 2023, από Blackboard blog: <https://blog.blackboard.com/accessibility-a-constant-focus-for-blackboard-learn/>
- Αγγελίδης, Π. (2019). Ανάπτυξη συμπεριληπτικής εκπαίδευσης μέσα από άτυπα περιβάλλοντα μάθησης. Στο Π. Αγγελίδης (Επιμ.), *Παιδαγωγικές της Συμπερίληψης*. Αθήνα: ΔΙΑΔΡΑΣΗ.
- Αγγελίδης, Π., Ευαγγέλου, Μ., Σωκράτους, Σ., Γεωργίου, Ε., Κυριάκου, Κ., Μιχαηλίδου, Α., . . . Πέτρου, Α. (2012). *Συμπεριληπτική Εκπαίδευση και βελτίωση σχολείων Σχέση Αμφίδρομη*. (Π. Αγγελίδης, Επιμ.) Αθήνα: Διάδραση.
- Βίτσου, Μ., & Γκαϊνταρτζή, Α. (2018). Κείμενα ταυτότητας: Η παιδαγωγική αξιοποίησή τους στην πολυπολιτισμική τάξη. Στο Ε. Γουργιώτου, Δ. Κακανά, Μ. Μπιρμπίλη, & Κ.-Α. Χατζοπούλου (Επιμ.), *ΠΡΑΚΤΙΚΑ 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου του Δικτύου Πρακτικών Ασκήσεων Εκπαίδευση εκπαιδευτικών και Παιδαγωγικά Τμήματα, 30 χρόνια μετά: Αντιμετωπίζοντας τις νέες προκλήσεις* (σσ. 646-660). Βόλος: ΔΙΚΤΥΟ

- Βλάχου, Α. (2018). *Επιμορφωτικό /υποστηρικτικό υλικό της Θεματικής Ενότητας «Ζητήματα Ενταξιακής Εκπαίδευσης» Παραδοτέο Π3.1«Επιμόρφωση Συντονιστών Εκπαιδευτικού Έργου των ΠΕΚΕΣ» Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση 2014-2022*. Ανάκτηση Μάρτιος 15, 2023, από <https://blogs.sch.gr/pekesipeir/files/2019/02/%CE%A0%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B4%CE%BF%CF%84%CE%B5%CC%81%CE%BF-%CE%A03.1-%CE%91.%CE%92%CE%9B%CE%91%CE%A7%CE%9F%CE%A5.pdf>
- Βλάχου, Μ. (2020). *Πολιτειότητα και κοινωνικές δεξιότητες στην προσχολική εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: Γράφημα.
- Βουδρισλής, Ν. (2019, Άνοιξη). Εκπαίδευση για την Αειφορία και την Παγκόσμια Ιδιότητα του Πολίτη. *Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε. "Για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση"*(Τεύχος 16 - 17 (61 - 62)). Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από https://www.researchgate.net/publication/348339268_Ekpaideuse_gia_ten_Aeip_horia_kai_ten_Pankosmia_Idioteta_tou_Polite
- Γκόβαρης, Χ. (2011). *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Διάδραση.
- Γκολώνη, Β., & Φτερνιάτη, Ά. (2009). Η προώθηση της πολιτειότητας στα διδακτικά εγχειρίδια για το γλωσσικό μάθημα του δημοτικού. Στο Κ. Μαλαφάντης, Μ. Σακελλαρίου, & Θ. Μπάκας (Επιμ.), *Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος ΙΓ Διεθνές Συνέδριο* (σσ. 330-337). Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Αθηνών: Διάδραση.
- Κοντογιώργης, Γ. (2003). *Πολίτης και πόλις. Έννοια και τυπολογία της "πολιτειότητας"*. Παπαζήσης.
- Κυριαζή, Ν. (1999). *Η κοινωνιολογική έρευνα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μουσένα, Ε. (2004). *Η πολιτική αγωγή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (νηπιαγωγείο και δημοτικό σχολείο) μεταπολεμικά στην Ελλάδα*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, ΕΚΤ-ΕΑΔΔ.
- Μουσένα, Ε. (2015). Πολιτιστικός Πλουραλισμός και Εκπαίδευση. Στο Α. Φραγκούλη, Ι. Φραγκούλης, Β. Χονδρογιάννης, & Π. Γεωργογιάννης (Επιμ.), *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση-Ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα. Πρακτικά 7ου Διεθνούς Συνεδρίου, Πάτρα 18-20 Ιουνίου 2004* (σσ. 206-212). Πάτρα: Συνεδριακό και Πολιτιστικό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών.
- Μουσένα, Ε. (2020). Πρακτικές συμπερίληψης στην Προσχολική Εκπαίδευση Διδακτικές εφαρμογές της έννοιας του χρόνου στην προσχολική εκπαίδευση. Στο Μ. Δερέκα, Ν. Καρπούζης, & Μ. Τσούτσουβα (Επιμ.), *Το Σχολείο της Συμπερίληψης Πραγματικότητα και Προοπτικές 6 & 7 Νοεμβρίου 2020*. Αθήνα: 3ο ΠΕ.Κ.Ε.Σ.

Αττικής Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής Δ.Π.Μ.Σ. «Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών Προσεγγίσεων». Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από <https://3pekes-edutech.uniwa.gr/wp-content/uploads/sites/412/2020/11/%CE%92%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%B9%CC%81%CE%BF-%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BB%CE%B7%CC%81%CF%88%CE%B5%CF%89%CE%BD-1.pdf>

- Μουσένα, Ε. (2021). Διδακτική των Κοινωνικών Επιστημών και Πολιτότητα στο νηπιαγωγείο. Σύνδεση θεωρίας με πράξη. (σσ. 1-57). Αθήνα: ΤΑΦΠΠΗ, Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής. Ανάκτηση Απρίλιος 29, 2023, από <https://docplayer.gr/214081014-Seminario-me-thema-didaktiki-ton-koinonikon-epistimon-kai-politotita-sto-nipiagogeio-syndesi-theorias-me-praxi.html>
- Ο.Η.Ε. (1948). *ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ*. United for Human Rights. Ανάκτηση από <https://gr.humanrights.com/what-are-human-rights/universal-declaration-of-human-rights/articles-01-10.html>
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου. (2023). *Ενεργός Πολιτότητα*. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου: https://www.pi.ac.cy/pi/index.php?option=com_content&id=955&Itemid=&lang=el
- Πανταζής, Β. (2009). *Ανθρώπινα δικαιώματα - Δικαιώματα του παιδιού και εκπαίδευση*. Αθήνα: Ατραπός.
- Πανταζής, Β. (2021, Ιουνίου 12). *Εκπαίδευση για την ταυτότητα του Πολίτη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση*. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από Docplayer: <https://docplayer.gr/213098463-Ekraideysi-gia-tin-taytotita-toy-politi-diapolitismiki-ekraideysi-vasilis-pantazis-kathigitis-panepistimioy-thessalias.html>
- Παπαλέξη, Σ. (2019, Σεπτέμβριος). *Ενεργός πολιτειότητα και δημοκρατία στο ελληνικό Νηπιαγωγείο: η εμπειρία των Ελληνίδων νηπιαγωγών που εφαρμόζουν την παιδαγωγική Freinet*. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από Αμητός Ι.Α. Πανεπιστημίου Πελοποννήσου: <http://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/5785>
- Παπαπέτρου, Σ., Μπαλκίζας, Ν., Μπελεγράτη, Χ., & Υφαντή, Ε. (2013). *Συμπεριληπτική Εκπαίδευση: Συγκριτική μελέτη για τις στάσεις των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα και Ολλανδία σε σχέση με τη νομοθεσία και τις εκπαιδευτικές δομές της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης*. Αθήνα: ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ.
- Σόρκος, Γ., & Χατζησωτηρίου, Χ. (2021). «Εκπαίδευση για την Αειφόρο Συμπεριληπτικότητα»: Οι απόψεις των εκπαιδευτικών στην προώθηση του θεωρητικού μοντέλου 'Education for Sustainable Inclusion': Teachers' views on promoting the theoretical model (Τόμ. Τεύχος 1/2021). Επιστήμες Αγωγής. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από <file:///F:/downloads/%CE%A3%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%AF>

%CE%B1%20%CE%BB%CE%AE%CF%88%CE%B7%CF%82%20chrome/1514-Article%20Text-2798-2803-10-20210217.pdf

- Τριανταφύλλου, Σ. (2015). *Πλουραλισμός, πολυπολιτισμικότητα, ενσωμάτωση, αφομοίωση- Σημειώσεις για τη σύγχρονη ανοιχτή κοινωνία*. Αθήνα: Πατάκης. Ανάκτηση Απρίλιος 28, 2023, από <https://media.public.gr/Books-PDF/9789601664460-1130350.pdf>
- Τσερμίδου, Λ., & Ζώνιου - Σιδέρη, Α. (2020). *Η διαφοροποιημένη παιδαγωγική στο πλαίσιο της ενταξιακής εκπαίδευσης: ερευνώντας τις πρακτικές τελειόφοιτων νηπιαγωγών. Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης* (Τόμ. Τεύχος 6). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης. doi:<https://doi.org/10.12681/dial.23328>
- Φλώρου, Δ., Στεφανόπουλος, Ν., & Χριστοπούλου, Ε. (2018). *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Χατζησωτηρίου, Χ., & Αγγελίδης, Π. (2013). *Διδακτικές προσεγγίσεις και πρακτικές εφαρμογές. Στο Διαπολιτισμικός Διάλογος στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Διάδραση.
- Χατζησωτηρίου, Χ., & Ξενοφώντος, Κ. (2014). *Διαπολιτισμική Εκπαίδευση: προκλήσεις, παιδαγωγικές θεωρήσεις και εισηγήσεις*,. (Κ. Ξ. Χριστίνα Χατζησωτηρίου, Επιμ.) Καβάλα: Εκδόσεις Σαΐτα.
- Χρίστου, Ε. (2010). Η έννοια της πολιτότητας και η εκπαίδευση του πολίτη. *11ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου* (σσ. 66-73). Λευκωσία: Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου. Ανάκτηση Απρίλιος 2023, από <https://docplayer.gr/3710237-H-ennoia-tis-politotitas-kai-i-ekpaideysi-toy-politi-hristoy-eythymia-yπουργειο-paideias-kai-politismoy-kyproy.html>